

О.Глазова

ПУНКТУАЦІЯ

ПРАКТИКУМ

ЧАСТИНА ПЕРША

2004

ПЕРЕДМОВА

Мета посібника - систематизувати знання школярів з пунктуації, закріпити й удосконалити їхні пунктуаційні вміння та навички.

Пунктуація - (від punctum – крапка) – система правил про вживання розділових знаків у писаному або друкованому тексті. Пунктуацією називається також розділ мовознавства, який цю систему правил вивчає.

Українська пунктуація спирається на такі принципи: *граматичний, смисловий та інтонаційний*.

На підставі **граматичного принципу** розділові знаки вживаються в залежності від граматичної будови речень (наприклад, розділові знаки у кінці речень, знаки при однорідних членах речення, при звертаннях, вставних словах, вигуках тощо). Такі розділові знаки є обов'язковими.

За **смисловим принципом** розділові знаки вживаються з урахуванням смислових відношень між окремими елементами речення. Наприклад: *Троянди зрізані на відстані руки й поставлені в кришталь.* - *Троянди, зрізані на відстані руки, поставлені в кришталь.*

Розділові знаки, вживані за **інтонаційним принципом**, мають на меті передати інтонацію речення або тексту. Наприклад: *А вже в осіннім золоті - сади.* - *А вже в осіннім золоті сади.* (С.Бурлаков.) Інтонаційний принцип пунктуації є допоміжним до граматичного та смислового.

Провідним принципом української пунктуації є логіко-граматичний принцип.

За функцією розділові знаки поділяються на *відділяючі та виділяючі*.

Відділяючі слугують для відділення однорідних членів речення та частин у складному реченні. Ці розділові знаки одиничні (крапка, знак питання, знак оклику, три крапки, двокрапка, крапка з комою).

Виділяючі розділові знаки вживаються для виділення відокремлених членів речення, звертання, вставних слів (словосполучень, речень), прямої мови. Вони можуть бути як парними, так і одиничними (дужки, лапки, кома, тире).

Відділяючі та виділяючі розділові знаки можуть поєднуватись у одному реченні: *Все прощає життя, крім безчестя, прислужництва, зрад.* (Т.Севернюк.) *Людина, що не підпускає до себе книжки, без сумніву, страшина: усі її природні здібності спрямовані на вивищення повсякденного примітивізму.* (Б.Смоляк.)

Важливим поняттям культури мови є поняття **мовної норми**. Це закріплений практикою мовний варіант, рекомендований до вживання як обов'язковий. **Пунктуаційна норма** – це система загальноприйнятих правил уживання розділових знаків. **Пунктуаційне правило** - чітка стисла рекомендація для певного вживання розділових знаків (наприклад, правило вживання коми при однорідних членах речення, правила вживання розділових знаків при прямій мові тощо).

Щоб грамотно писати, необхідно виробити вміння визначати в тексті пунктограми, “бачити” їх у записаному реченні та “відчувати” в реченнях і текстах, що сприймаються на слух. **Пунктограма** - це вжитий у реченні розділовий знак (або його відсутність), конкретний випадок застосування пунктуаційного правила. Наприклад, тире між підметом і присудком, кома між однорідними членами речення, двокрапка між частинами безсполучникового складного речення тощо. Пунктограма виражає пунктуаційну проблему, а обґрунтовано вибраний з посиланням на відповідне правило розділовий знак (або відмова від знака) – результат її розв’язання.

У посібнику подано список основних пунктограм, які слід запам’ятати. Під тим же умовним номером, що в переліку, пунктограма зазначається у відповідному розділі посібника. Щоб навчитися вільно визначати пунктограми в реченнях, варто запам’ятати назву (але не умовний номер!) кожної з них.

Після пунктуаційного правила в посібнику подаються вправи. Більшість вправ призначено для самостійного виконання. До вправ, маркованих позначкою @, у кінці посібника подаються відповіді для самоперевірки. Позначені символом & тексти й речення подані для підсумкових (контрольних) диктантів: бажано, щоб їх проводив учитель, батьки або ж хтось із однокласників у порядку взаємодопомоги. Вправи в супроводі аббревіатури **СТОПП** (свідомо тренуй орфографічну та пунктуаційну пильність), призначені для повторення пунктограм і орфограм та закріплення знань з пунктуацій та орфографії. У таких вправах умовний номер орфограми пропонується вказати у фігурних дужках після слова з цією орфограмою, а номер пунктограми у квадратних дужках після відповідного розділового знака: *Є на світі страшний сколіоз*{6} – [10] *сколіоз підлабузницьких* {20} *поз* , [5] *сколіоз жалюгідних* {4} *хребтів* {3} , [21] *що вражає сестер*{3} *і братів*. (А.Матвійчук.) Крім того, посібник містить вправи з посиланням на матеріал поданих у книжці текстів для диктантів.

Посібник розрахований як на індивідуальну роботу старшокласників та абітурієнтів, так і на групову або ж колективну роботу школярів на уроках.

Зміст поданого матеріалу виходить за межі вимог чинної програми з української мови. Правила подано в повній у відповідності до Українського правопису. Інколи до правил у вигляді приміток додаються уточнення.

ЗМІСТ

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ У ПРОСТОМУ РЕЧЕННІ

ВИДИ РЕЧЕНЬ ЗА ІНТОНАЦІЄЮ. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В КІНЦІ РЕЧЕННЯ

6

ТИРЕ МІЖ ЧЛЕНАМИ РЕЧЕННЯ

ТИРЕ МІЖ ПІДМЕТОМ І ПРИСУДКОМ	12
ТИРЕ В НЕПОВНИХ РЕЧЕННЯХ	21
РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ НЕПОШИРЕНИХ ПРИКЛАДКАХ	25
РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ОДНОРІДНИХ ЧЛЕНАХ РЕЧЕННЯ	34
ОДНОРІДНІ ТА НЕОДНОРІДНІ ОЗНАЧЕННЯ	55
УЗАГАЛЬНЮВАЛЬНІ СЛОВА ПРИ ОДНОРІДНИХ ЧЛЕНАХ РЕЧЕННЯ	56
ВІДОКРЕМЛЕНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ	70
ВІДОКРЕМЛЕНІ ОЗНАЧЕННЯ	71
ВІДОКРЕМЛЕНІ ПРИКЛАДКИ	84
ВІДОКРЕМЛЕНІ ОБСТАВИНИ	93
ВІДОКРЕМЛЕНІ ДОДАТКИ	108
ВІДОКРЕМЛЕНІ УТОЧНЮВАЛЬНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ	113
ПОРІВНЯЛЬНИЙ ЗВОРОТ	118
СЛОВА, ГРАМАТИЧНО НЕ ПОВ'ЯЗАНІ З ЧЛЕНАМИ РЕЧЕННЯ	
РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ЗВЕРТАННІ	138
РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ВСТАВНИХ СЛОВАХ (СЛОВОСПОЛУЧЕННЯХ, РЕЧЕННЯХ)	147
РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ СЛОВАХ-РЕЧЕННЯХ ТА ВИГУКАХ	163

ПЕРЕЛІК ОСНОВНИХ ПУНКТОГРАМ

- 1 Розділові знаки в кінці речення
- 2 Тире між підметом і присудком
- 3 Тире на місці пропущеного члена речення
- 4 Розділові знаки при непоширених прикладках
- 5 Розділові знаки між однорідними членами речення
- 6 Кома між повторюваними словами
- 7 Двокрапка після узагальнюючого слова перед однорідними членами речення.
- 8 Тире після однорідних членів речення перед узагальнювальним словом.
- 9 Кома і тире при відокремлених означеннях.
- 10 Кома і тире при відокремлених прикладках
- 11 Кома при відокремлених обставинах
- 12 Кома при відокремлених додатках
- 13 Кома при уточнюючих та пояснюючих членах речення
- 14 Кома при порівняльному звороті
- 15 Кома та знак оклику при звертанні
- 16 Кома при вставних словах
- 17 Кома, тире та дужки при вставних словосполученнях і реченнях
- 28 Кома та знак оклику при словах-реченнях і вигуках
- 29 Кома та крапка з комою між частинами складносурядного речення
- 20 Тире між частинами складносурядного речення
- 21 Кома між частинами складнопідрядного речення
- 22 Кома, крапка з комою, тире та двокрапка між частинами безсполучникового складного речення

ПЕРЕЛІК ОСНОВНИХ ОРФОГРАМ

- 1 Велика літера і лапки у власних назвах
- 2 Перенос слів з рядка в рядок
- 3 Літери **е, и**, що позначають ненаголошені голосні в коренях слів
- 4 Літери **и – і** після **ж, ч, ш, щ** та **г, к, х** в коренях слів
- 5 Літери **а – о** на позначення ненаголошених голосних в коренях слів
- 6 Літери **и – і** в словах іншомовного походження
- 7 Літери, що позначають приголосні звуки, які уподібнюються
- 8 Сполуки літер **-ться, -шся** у дієсловах
- 9 Спрощення в групах приголосних
- 10 М'який знак
- 11 Апостроф
- 12 Сполуки літер **йо,ьо**
- 13 Літери **о – і, е – і, є – ї** в коренях слів
- 14 Літери **е – і** в коренях дієслів
- 15 Літери **е – и** в коренях дієслів
- 16 Літери **о – а** в коренях дієслів
- 17 Літери **е – о** після **ж, ч, ш, щ, дж** та **й**
- 18 Сполука літер **-чн-** у прикметниках із суфіксом **-н-**
- 19 Літери **чч, щ** в іменниках з суфіксом **-ин(а)**
- 20 Сполуки літер **-цьк-, -зьк-, -ськ-, -цтв-, -зтв-, -ств-**
- 21 Подвоєні літери
- 22 Літера **з** у кінці префіксів
- 23 Літери **з – с** у кінці префікса **з- (с-)**
- 24 Літери **е - и** у префіксах
- 25 Літери **и – е** в суфіксах **-ив-, -ев**
- 26 Літера **и** в суфіксі **-инн(я)**
- 27 Літери **и – е** в суфіксах **-ичк-, -ичок, -ечк (-єчк), -енн- (-єнн-)**
- 28 Літери **о – е (є)** в суфіксах **-ов-, -ев- (-єв-)**
- 29 Літери **о, е, є** в складних словах
- 30 Написання разом та через дефіс складних слів
- 31 Літери **о, е, є** в закінченнях орудного відмінка однини іменників першої відміни
- 32 Літери **а, я, у, ю** в родовому відмінку однини іменників другої відміни
- 33 Літери **о, е, є** в закінченнях давального й орудного відмінків іменників другої відміни
- 34 Літери **о** в суфіксі **-ович** та **і, ї** в суфіксах **-івн(а), ївн(а)**
- 35 Одна і дві літери перед закінченням орудного відмінка однини іменників третьої відміни
- 36 Літери **и, і, ї; йо,ьо, о, е, є** в російських прізвищах

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ У ПРОСТОМУ РЕЧЕННІ

ВИДИ РЕЧЕНЬ ЗА ІНТОНАЦІЄЮ. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В КІНЦІ РЕЧЕННЯ

1. З опорою на таблицю визначити вид кожного речення за метою висловлювання та за інтонацією. Яким чином інтонування речення пов'язане з розділовим знаком у його кінці?

ВИДИ РЕЧЕНЬ ЗА МЕТОЮ ВИСЛОВЛЮВАННЯ	ВИДИ РЕЧЕНЬ ЗА ІНТОНАЦІЄЮ
розповідне питальне окличне	неокличне окличне

І. Звикли до правди мої вуста. Нащо їм чорне вино лукавства? (Л.Костенко.) Як важко подолати власну малість! (В.Базилевський.) А розправте-но зігнуті плечі! (П.Перебийніс.) Чом всіх так вабить вогонь Герострата? (І.Драч.) Нема в світі над козаків! (Марко Вовчок.) Ряхтить, зоріє понад нами траса. І на землі аж світяться сліди. А ми?.. Чи є у нас щось від Тараса і від Григорія Сковороди? (Т.Коломієць.) Цілуй цю землю в святості німій. Клянись не розірвати вічне коло. (Н.Поклад.) Чи варто кожному свого шукати броду? Не краще - разом будувати міст? (В.Раєвський.) Хто під посів новий зоре цей камінь? І хто собак прибудних прожене? (Г.Паламарчук.) Хіба рятує сум чи гнів? (М.Самійленко.) Нам з неба падає не манна у круговерті лихоліть. (І.Муратов.) Тільки ж не сиди в чеканні манни із небес. (Б.Олійник.)

ІІ. Слово про волю бентежне звучатиме вічно у світі. (О.Ющенко.) І хто нас може поневолить? І хто нам визначить стежки? (О.Стефанович.) До могутнього храму духовність свою пригорни. (М.Дьомін.) По душах проходяться потоптом. На душі немає вже попиту? (Н.Кашук.) Як слову суть його вернути? Як знять невидимі окови? Як почуттів напнути луки? Як пригадати серця мову? (Н.Кіт.) Якого дива не було у тих казках! (Л.Забашта.) Зорі спрагу польоту будять і пришвидшують серцебиття. (І.Григурко.)

Інтонація (від лат. *intono* – голосно вимовляю) – ритміко-мелодійний лад мовлення, послідовна зміна висоти тону, сили й тривалості звучання голосу. Інтонація відбиває інтелектуальний та емоційно-вольовий зміст мовлення.

Розповідні речення вимовляються рівним тоном. Тон

підвищується на слові, на яке падає логічний наголос, а наприкінці речення знижується:

*І тільки **Слово** береже в основі безсмертя української душі.*
(Б.Олійник.)

***Любив** дід гарну бесіду і добре слово.* (О.Довженко.)

*Душа **настояна** на ріднім слові.* (М.Федунець.)

Інтонація **питального речення** характеризується підвищенням тону на слові, з яким пов'язується зміст питання:

*А ви часом **не з Брехунівки**?* (Нар.творч.)

*Нащо **правді** словесна маска?* (В.Симоненко.)

*Навіщо **я жив** на світі?* (Д.Павличко.)

*Як бути **справжнім**? Як **досконалитись**?* (О.Гончар.)

Часто інтонація підвищується на питальних частках (*чи, хіба, невже, що за*), прислівниках (*де, куди, звідки, коли, доки, відколи*), займенниках (*хто, що, який, чий, котрий, скільки*):

***Хіба** вже пора? **Куди** ти? **Невже** ти спізнився?*

***Хто** там? **Скільки** ще чекати? **Де** ж олівець?*

Взагалі, мовець виділяє логічним наголосом слово за власним вибором:

***Що** там робиться за вікном? **Що** там робиться за **вікном**?*

***Що** там **робиться** за вікном?*

Спонукальні речення промовляються з імперативною (від лат. imperativus - владний), тобто розрахованою на реагування, виконання, підпорядкування, інтонацією. Речення, що виражають наказ, заборону або заклик, вимовляються високим тоном: *Не вбивай! Не кради! Не свідчи неправдиво на свого ближнього! Не заздри!* (З Біблії.) *Дорожіть миттю, секундою!* (О.Гончар.)

Речення, що виражають прохання, пораду, застереження, вимовляються низьким тоном: *Не ганьби все підряд без пуття.* (В.Симоненко.) *Вставай. Вставай і ходім.* (М.Коцюбинський.)

Поїдьмо з Києва. (М.Вінграновський.) Дозволь мені сказати слово. (Р.Іваничук.)

Дещо особливо вимовляються **окличні речення**, що виражають емоційні реакції мовця: високим тоном з різким виділенням слова, що увиразнює емоцію, наприкінці ж речення високий тон несподівано спадає:

Народ мій є! Народ мій завжди буде! Ніхто не перекреслить мій

народ! Поцезнуть всі перевертні, й прибуду, і орди завойовників-

заброд! (В.Симоненко.) Не пора, не пора, не пора в рідну хату

вносити роздор! Най пропаде незгоди проклята мара! Під України

єднаймося прапор! (І.Франко.)

Підвищується інтонація на вигуках та окличних частках:

Ой у лузі червона калина похилилася, чогось наша славна Україна зажурилася. А ми тую червону калину підіймемо. А ми нашу славу

Україну, гей! гей! розвеселимо! (С.Чернецький.)

Якщо речення містять звертання, вони вимовляються з обов'язковим підвищенням тону: більш виразним, якщо звертання стоїть на початку речення:

Сину! Пожалій землю свою! (Р.Іваничук.)

Омельку, кидай майструвать. (І.Нечуй-Левицький.) і з певним послабленням окличності, якщо звертання стоїть наприкінці:

Вставай, рибалко! (М.Вінграновський.)

У середині речення звертання здебільшого вимовляється низьким тоном і в прискореному темпі:

Орися ж ти, моя ниво, долом та горою! (Т.Шевченко.)

Світися, правдо, в батьківському слові! (Р.Лубківський.)

Інтонація є характерною ознакою речення, одним із засобів його

граматичної оформленості (інтонація закінченості, незакінченості), **оформлення мети спілкування** (інтонація повідомлення, запитання, спонукування), **синтаксичних відношень** між словами у реченні (інтонація переліку, зіставлення, протиставлення, пояснення), **передачі емоційного забарвлення** (оклична інтонація).

2. Пояснити, з якою інтонацією можна прочитати подані речення. Від чого залежить інтонація? Яким чином від інтонації залежить уживання розділових знаків? Переписати речення, розставляючи розділові знаки.

Скільки згасло зір в небесах Скільки в світі річок не стало Скільки квітів зникло в луках Скільки птахів не доспівало Скільки впало у безвість ідей Скільки здібностей не розкрилось Я ж і досі вірю в людей Скільки жити їм ще залишилось

О.Ванжула.

У кінці розповідного, а також спонукального (якщо воно вимовлене без окличної інтонації) речень ставиться **крапка**: *Ми небес глибину збагнем.* (Д.Павличко.) *У вись поривайся.* (Т.Севернюк.) *Вирівняй стежку для ноги твоєї.* (З Біблії.) *А бджоли золоті так солодко гули.* (А.Камінчук.)

У кінці питального речення ставиться **знак питання**: *Чом же вас не видно при вікні?* (П.Перебийніс.) *Де ж ваша мрія? Де свята ідея?* (М.Шевченко.) *Невже справжній смак свободи можна відчутти лише в обмеженнях її?* (О.Гончар.) *Невже ж тремтіти буде сплюгавлена душа?* (Д.Загул.) *Як оцю мить зупинить?* (А.Камінчук.)

У кінці речення, вимовленого з окличною інтонацією, ставиться **знак оклику**: *Шукай краси, добра шукай!* (І.Франко.) *Трудитись має кожен, як бджола!* (Д.Павличко.) *Скільки тут козаків за наш край полягло!* (В.Василяшко.) *Многотрудним шляхам людським нема кінця!* (Н.Тихий.)

У кінці питального речення, вимовленого з додатковою окличною інтонацією, **після знака питання** ставиться ще й **знак оклику**: *Що може бути від трав і сонця краще?!* (Т.Севернюк.) *Чого ж це над моїм життям чужа печаль полотна стеле?!* (Д.Павличко.) *Коли збереться всесвітній трибунал і розпочне суд над катами моєї України?!* (Р.Іваничук.) *А хто напише або написав велику книгу нашого народу?!* (Л.Костенко.)

Для передачі підкреслено сильної окличної інтонації вживається **поєднання двох або й трьох знаків оклику чи питання**: *Розвернися ж, розстелися ж, убогая ниво!!!* (Т.Шевченко.) *Лихо нашому панові Забр'юсі, та й годі!!!* (Г.Квітка-Основ'яненко.)

Примітка. Інколи знак питання чи знак оклику може ставитись після окремих слів: *Не руш! не руш! не ріж! не убивай!* (Леся Українка.) *З ким ти бавивсь хлоп'ям? як ріс?* (С.Йовенко.) *Де се він? куди забрів?* (Панас Мирний.) *Щирості! крихточку щирості!* (Д.Загул.) У такому випадку слова після знака питання чи знака оклику пишуться з малої літери.

Якщо хочуть підкреслити, що висловлена в реченні думка не закінчена або що після речення треба зробити паузу, ставлять **три крапки**: *Чомусь згадалися ночі на Купала...* (Л.Костенко.) *Невідомі любі та милі почування огортають душу...* (Панас Мирний.) *З журбою радість обнялась...* (Олександр Олесь.) *Легке життя не залишає споминів...* (Т.Севернюк.) *Голубіють ранки... Голубіють роси... Голубіє осінь у саду...* (Д.Фальківський.) *Не буде другого Дніпра! Та вже і першого немає...* (В.Баранов.)

Три крапки ставлять, щоб створити ефект переривчатості, зміни різних картин: *Міст... Дорога... Двір... Криниця... Куш знайомий у дворі.* (Т.Севернюк.) *На річці щось плюснуло... раз, другий...* (М.Коцюбинський.) *Далекі дні... Це жовте фото... Ця стіна...* (П.Перебийніс.)

Три крапки, поставлені в середині речення, передають схвилюваність або паузу перед особливо важливим або несподіваним повідомленням: *Не забуду я... о ні!* (Олександр Олесь.) *Караюсь, мучуся... але не каюсь!* (Т.Шевченко.)

Пунктограма: розділові знаки в кінці речення (1)

3. Прочитати вислови з Біблії. Обґрунтувати вживання розділових знаків у кінці речення.

Мудрість ліпша від військової зброї. Хіба мудрість не кличе? Хіба розум не здійма свій голос? Мудрість краща за перли. Ніщо дорогоцінне не зрівняється з нею. Добувайте мудрість! Навіщо гроші у руках дурня? Щоб мудрості купити? Таж у нього розуму нема! Хіба не з одного джерела тече солодка і гірка вода? Пий воду із власної криниці. Чому б твої джерела мали розливатися довкола? Чому б твої потоки текли по майданах?

З Біблії.

4. Прочитати. Пояснити вживання розділових знаків та написання великої літери.

Що то зріст був у того чоловіка! що то врода козацька! (П.Куліш.) Це був не просто козак, а козацюга, козарлюга, козачище! (П.Загребельний.) Може, час знов вдарити у дзвони?! Що так присмиріли, земляки?! (Ф.Руденко.) А дзвони! так Господи! не перестають і усе дзвонять. (Г.Квітка-Основ'яненко.) Сонце! сонце! се тебе, довічний світе, стріваючи, вітає земля... (Панас Мирний.) Старий кожух... солома... постелюсь... хоч так полежу... в п'їтму подивлюсь... (Л.Костенко.) Саме цієї миті козак Перехрест, злетівши у відчаємо високому стрибку, вдарився в поміст перед самою шибеницею і... щез з-перед очей. (П.Загребельний.)

5. Прочитати речення, дотримуючи інтонації відповідно до розділових знаків.

І. Диво дивнеє на світі з тим серцем буває! Увечері цурається, вранці забажає! Мабуть, мені не вернутись ніколи додому? Мабуть, мені доведеться читати самому оці думи? Боже милий! Тяжко мені жити! Чи ми ще зійдемося знову? Чи вже навіки розійшлись? А може, ще добро побачу? А може, лихо переплачу? Води Дніпрової нап'юсь, на тебе, друже, подивлюсь.

З ворів Т.Шевченка.

ІІ. Хто заклопотав його молоду голову? Хто уразив його гаряче серце?.. Нема кінця-краю таємним догадкам і ще таємнішим надіям! (Панас Мирний.) Березень... Квітень... Травень... Поле... Ліси... Ріка... Крок лиш до переправи... Човен... Харон... Терпка хвиля... (Т.Севернюк.) Які мої мрії? Та вже ж не про Ріо. (В.Климентовська.) Тиша. Озеро. Туман. Зілля приклади до ран... (А.Ковальчук.) Де ж та папороть? Немає! Не цвіте ніщо й не сяє. (Б.Грінченко.) Бери самовар! бери все! тільки йди собі, не обзивайся до мене! (Панас Мирний.)

6. Переписати речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Обґрунтувати вживання розділових знаків у кінці речення. Прочитати речення, дотримуючи інтонації відповідно до поставлених розділових знаків.

І. Вересень золото сипле під ноги Час обертає платівку дороги (Т.Севернюк.) Чи бачив ти осінні луки Чи добре їх запам'ятав Он дуб розкинув довгі руки Три вільхи дивляться на став (Д.Білоус.) Куди ідуть краєм шляху тополі Куди несуть свої думки і болі (Д.Павличко.) Зрубець із дуба Кленовий дашок Божа іконка Ляний рушничок Весело крутиться коловорот Плавом пливе до криниці народ (А.Григорук.) Як радісно дивитися в блакить Вона мій зір ще з літ малих чарує (В.Сосюра.) Чи набрунькується гілля Чи встигне вгрітися земля Чи запарують косогори Вербові котики мені зогріють погляд в чужині Я діжду їх – ачи загину (В.Стус.) Благословенний будь мій рідний краю (Д.Павличко.)

ІІ. За державність нову поклонімося вікам Лиш з державним народом рахуються в світі Виростай і мужній Треба велетів нам (В.Василяшко.) Гетьте к бісу з плаксіями Нам борців нам діла треба (Б.Грінченко.) Тож встаньмо браття в цю урочу мить Внесіте прапор вільної Держави (В.Крищенко.) Чого ж Чого ж іще нам треба Кого боятись в світі цім У нас Держава Мова Небо І меч у праведній руці (В.Женченко.) Хто ваш народ Яка у нього доля Куди його коріння проросло Чиї могили стогнуть серед поля забрівши здичавіло у село (В.Симоненко.) Повертаймося до джерел рідного народу (О.Лупій.) За що вмирати ще як не за Україну І

хто за неї вмер відразу вмер за все (М.Самійленко.) За правду й за народ ставай життям (Д.Павличко.) До великої праці ставаймо (В.Чумак.) Одсуньмось од корит На обрії подивімось На милість диких орд на хижих не надіймось (О.Доріченко.)

& 7. Записати речення під диктовку. Позначити пунктограму “розділові знаки в кінці речення”. Записане звірити з надрукованим. Прочитати речення, правильно їх інтонуючи.

I. Хто бував на Україні? Хто зна Україну? (Марко Вовчок.) Як добре в саду на крилі! І Україна – мов ікона. (О.Омельченко.) Везу на чужину ікону з України. (В.Васюк.) Не чіпайте моєї Вкраїни! Тільки це ж моя втіха одна! (П.Тичина.) У чому річ? Чи знаєте ви українську ніч? Розплющіть очі. Ні, ви не знаєте української ночі. (А.Камінчук.) Люди! Скільки сонця навкруги! (П.Перебийніс.) Чи всі ми вмієм спілкуватись, по-українськи привітатись? Чи всі вітання наші гречні, теплом зігріті і сердечні? (Д.Білоус.) Що робити нам з долею вбогою, де рятунок шукать од біди? (В.Шукайло.) Чи кобза варта щось без України? (В.Сторожук.) А скільки мрій було зеленою весною! Як пінилися вони, мов золоті потоки! (М.Рильський.) Крізь камінь дикий ніжна бадилина ростком пробилась. Як же важко їй! (Г.Кривда.) Чи всі зібрались? Є сім'я одна? (А.Малишко.) Про що Вам написати? Про дальній шум акацій, про білі пелюстки, розвіяні кругом? Про те, що я один і сни мені все сняться, що осінь за вікном?!. (В.Сосюра.) Як дощ січе! Як п'яний вітер свище! Яким потоком далечінь пливе! (М.Рильський.) Днів і тижнів обвальний каскад! Зорепад... листопад... снігопад... (Л.Гнатюк.)

II. Ким ти станеш? Реп'яшком, що на гірку втік з-під тіні, чи любистком на Вкраїні? (М.Самійленко.) Звідкіль я, хто я в рідній стороні? Чи маю промінець в душі на дні? Чи Україні ним осяю дні? А в душу зорі дивляться мені. (В.Василяшко.) Не жди, вставай, кричи, буди! Тепер або ніколи! Єднаймо ж крок, з плечем плече! Нам усміхнеться доля. (А.Ковальчук.) Ще співи сповнюють ліси. Ще гомонять цілющі води. Я ще заходжу в храм краси, в нерукотворний храм природи. Чого ж тоді болить мені? Чого в душі моїй полинно? Чого ж помітно почорнів зелений колір України? (В.Пугач.)

III. Під ноги впав каштанчик кароокій... Чи, може, це – клубочок чарівний? (Л.Гнатюк.) Кароокі каштани падали на стежки. Здавалося, веселі очі дивляться з землі. (О.Іваненко.) Як цвіли каштани переможно в цю весняну зустріч з рідним містом! (О.Іваненко.) І нащо так магнолія цвіла? І чом той берег був таким пустельним? (С.Йовенко.) Лови летючу мить життя! Чаруйсь, хмій, впивайся! (Олександр Олесь.) Чи зло сильніше? Не може бути! На агресивних знайдуться люті. (Т.Мельниченко.) Від чого, з чого з'явиться натхнення, куди, чому розвіється, як дим? (Л.Дмитерко.) Чорна черешне, чом мої пальці як в дошкілля після чорнила? (В.Сторожук.) О реклам огненні каруселі, о

життя зрадливий буревій! (В.Сосюра.) Хочете ви, щоб і нині рвав я до болю крик?! Може ж бути людині скучно хоч раз на рік!? (В.Сосюра.)

ТИРЕ МІЖ ЧЛЕНАМИ РЕЧЕННЯ

ТИРЕ МІЖ ПІДМЕТОМ І ПРИСУДКОМ

Речення з тире інтонуються так: перед тире голос підвищується, на місці тире робиться вичікувальна пауза, після неї голос трохи понижується.

Тире ставиться між підметом і присудком, якщо:

- присудок виражений іменником або кількісним числівником у називному відмінку¹: Плід людини – її милосердя. Найдорожча прикраса – уста розумні. (З Біблії.) Друг – найвища висота. (П.Перебийніс.) Пісня – дзеркало душі народу. (Р.Іваничук.) І один у полі – воїн. (Ю.Дольд-Михайлик.) Десять та п'ять – п'ятнадцять. Тричі по дев'ять – двадцять сім;

Примітка. Перед присудком, вираженим іменником у називному відмінку із заперечною часткою *не*, тире звичайно не ставиться: Я не кобзар і не співець. (В.Грінчак.) Невже моя пісня не хвиля? (Леся Українка.) Ти не герой, не Прометей. (Д.Загул.) Сам собі чоловік не ворог. Кров не вода, серце не камінь. Язык не лопата. (Нар.творч.) Проте інколи, щоб інтонаційно виділити присудок, тире ставлять: Життя – не дим і не омана. (В.Сосюра.) Щастя – не слава, не гроші. (О.Підсуха.) Слово – не полова, язык – не помело. (Нар.творч.) Таким чином, при написанні таких речень слід зважати і на їхній зміст, і на інтонацію.

- один з головних членів або обидва виражено неозначеною формою дієслова: Чинити зло – забава для безумного. Чинити правосуддя – праведному радість. (З Біблії.) Вік прожити – не ниву пройти гомінливу. (А.Малишко.) Сиротою жити – сльози лити. (Нар.творч.);
- перед присудком, вираженим іменником у називному відмінку або неозначеною формою дієслова, стоять вказівні частки *це, оце, то, ось, значить*: Синтаксис – це душа мови. (М.Рильський.) А книги – то святе причастя. (О.Ющенко.) Жива природа – ось довічний храм. (Т.Севернюк.) Наше минуле – то скарбів невичерпний світ. (О.Рубан.) Шевченко мій – це віщий “Заповіт”. (В.Василяшко.) Щастя – це в праці творити. (В.Сосюра.).

Якщо підмет виражений словом *це* або *то*, тире може ставитись або

¹ Тобто на місці випущеного дієслова-зв'язки *бути* (*є*) в іменному складеному присудку.

не ставитись залежно від інтонації: *Я розумію світло. Це – душа.* (Д.Павличко.) *Це справжнє чудо. Це – земля.* (П.Перебийніс.) *Це – матері мова.* (В.Сосюра.) *Це витвір нашої уяви.* (В.Шекспір.)

Пунктура: тире між підметом і присудком (2)

8. Прочитати речення, правильно їх інтонуючи. Переписати, в кожному з речень підкреслити підмет і присудок. Обґрунтувати вживання тире між підметом і присудком.

Зразок. *Мова – ключ до серця цілого народу. Пізнати її – зрозуміти його душу.* (М.Бурмака.)

I. А наша рідна Україна – під сонцем праведним єдина колиска мови... (П.Куліш.) А рідна мова – оберіг народу, віків минулих строгий заповіт. (Н.Нікуліна.) І така благодать – чути мамину мову. (А.Коляновський.) Рідна мова – то безцінне духовне багатство. (В.Сухомлинський.) То – наше слово. То – щоденне чудо. (Д.Павличко.) Малорос із синьо-жовтим папором – це вже не малорос, а українець. (Р.Іванчук.) Земля батьків – твоя опора. (П.Перебийніс.) Мій патріотизм – се не сентимент, не національна гордість, то тяжке ярмо. (І.Франко.) Тарас Шевченко – дух мій незгасимий. Іван Франко – моя незламна сила. А Леся – то краса моя жива. (П.Перебийніс.) Гори мовчать над Дніпром. Це – Україна моя. (В.Сосюра.) Людина без пам'яті – перекотиполе на бурхливих вітрах часу, ледь помітна пір'їнка на протягах історії. (П.Загребельний.) Нестерпна мука і тяжка ганьба – нести впокорено тавро раба. (Б.Олійник.) Говорити про це – тільки роз'ятрювати і себе, і когось. (М.Стельмах.)

II. ...Мова – це душа народу, народ без мови - не народ. (В.Сосюра.) Втрата народом мови – це трагедія усіх трагедій. (К.Мотрич.) Зневажить мову мамину – біда. (М.Адаменко.) Мовчання мови – то оббитий цвіт. (Н.Нікуліна.) Це – мова моєї Вкраїни. (В.Сосюра.) Мова – одна з найважливіших складових державотворення. (І.Ющук.) Рідна мова – то найособистіша і найглибша сфера існування свого “я”. (Б.Харчук.) Слово не значок, не символ. Слово – це вогонь. (Б.Харчук.) Шабля і слово - споконвічна зброя українського народу. (П.Загребельний.) Для мене слова – це моя булава, хоругви мої, бунчуки і клейноди. (І.Коваленко.) Силою примушувати народ зрікатися рідної мови – найбільший злочин. (Г.Нудьга.) Це – життя закон. (В.Сосюра.) Доля кожного з нас – доля Вкраїни. (М.Самійленко.) Українська пісня – це геніальна поетична біографія українського народу. Українська пісня – це бездонна душа українського народу. (О.Довженко.)

III. Найкращий і найповніший скарб – праця. Досвід – дуже довга дорога. Обачність – оберіг розуму. Обережність – підпора мудрості. Охота – то вже робота. Ранкова праця – солов'їна пісня. Скорий поспіх – людям посміх. Дурний язик голові не приятель. Диплом без праці –

гарненька цяця. Розумний – не хитрий, а мудрий. Знання, мудрість і праця – суть людини. З книгою не знатися – від людей відстати. Степ, поля – то розкіш моя. Зароблене в поті – скроплене медом. Праця – море, знання – човен, розум – весло. Чоловік – сірник, а жінка – то ціла пожежа. Чоловік та жінка – одна спілка. Розлука – теж наука. Удовіти – горе терпіти. Чоловік – то потік, а дружина – то пружина. Одна мати вірна порада. Своя хата не ворог. Час – то лікар на всі хвороби. У вовчому лігві кістки – окраса. Вовк лисові не рідня. Вовк – не пастух, а заєць – не городник. Листопад не лютий, проте спитає, чи ти вдягнений і взутий.

Народна творчість.

9. Перебудувати речення, опускаючи дієслово-зв'язку у складеному іменному присудку. Перебудовані речення записати, прочитати їх, дотримуючи правильної інтонації. Позначити пунктограму “тире між підметом і присудком”. Обґрунтувати вживання тире.

Степ є носій величності. (Д.Чижевський.) Віра в себе є запорука життєвих успіхів. (Л.Силенко.) ...Сей Лесь є гайдамака, пристрашений розбишака. (Б.Грінченко.) Доля УПА є віддзеркалення всієї трагічної історії українського народу. (Р.Чілачава.) Головна частина кібернетики є теорія інформації. (З підруч.) Листопад вересню є онук, жовтню є син, а зимі є брат. (Нар.творч.)

10. Речення з пунктограмою “тире між підметом і присудком” виписати з текстів диктантів 32, 43, 45, 47.

11. Простим реченням із тире між підметом і присудком розкрити лексичне значення кожного з поданих слів. За потреби скористатися словником. У записаних реченнях підкреслити граматичні основи.

Плесо, літепло, водограй, символ, герб, клейнод.

12. Подані у двох колонках речення прочитати, дотримуючи правильної інтонації. Пояснити взаємозалежність уживання розділових знаків та інтонації.

Любов земна не дивина.

Любов земна – не дивина.

(П.Перебийніс.)

Стид не дим, але очі виїсть.

Стид - не дим, але очі виїсть.

(Нар.творч.)

Соха не плуг, приятель не друг.

Соха - не плуг, приятель - не друг.

(Нар.творч.)

13. Переписати, розставляючи пропущені розділові знаки. В кожному з речень підкреслити головні члени. Обґрунтувати вживання тире.

Зразок. *Моя думка – вогонь. Моя мрія – горіти.* (М.Вінграновський.)

I. Русь Древня корінь і навчало всього... (П.Куліш.) Священний обов'язок української національної науки простежити за золотою ниттю пов'язі археологічних культур від найпервиннішого горизонту й до часів історичних. (В.Пепа.) Найвища Божа благодать моя земля. (В.Густі.) А моє багатство руки і чесність. (М.Стельмах.) Шукати славу суєта. Дістати славу щастя. Заслужити славу честь. (О.Духнович.) Смерть за волю це найтяжча праця. (Д.Павличко.) Мої тополі то зелені смолоскипи від рідної землі у небеса. (Л.Забашта.) Налитий колосок то кров моя і піт, мій вічний біль з дитячих трудних літ. (Г.Кривда.) Хліб і сонце найцінніше в світі. (Д.Луценко.) Мати то сонечко рідне, тепле, ласкаве, земне. (І.Гнатюк.) Життя з подвійним дном химера. (М.Дьомін.) Очі людські – то море найглибше. (Ї.Волькер.) Гори цієї дивна таємниця оця пробита в камені криниця. (Л.Костенко.) Бабин Яр то не яр, а могила. (О.Ющенко.)

II. Боротьба за правду й волю це нелегке діло. Але ж клясти свою долю вже осточортіло! (М.Тарновський.) Воля для чоловіка вільного чарівниче слово. (Панас Мирний.) Воля поклик високих сфер. (Т.Севернюк.) Гідність це мудра влада тримати себе в руках. (В.Сухомлинський.) Рух це не завжди хода. (Т.Севернюк.) Все багатство у нас честь і добре ім'я. (П.Перебийніс.) Найбільша радість жити на землі. (С.Реп'ях.) А пошук це творчості перший відтінок. (П.Воронько.) Століття – зморшка на чолі Землі. (І.Драч.) Час – пісок сліпучий на берегах твого життя. (Є.Гуцало.) ...Всесвіт – не поле, і люд – не глядач. І час – не ворота футбольних моментів. І куля земна – не футбольний м'яч в ногах генералів і президентів! (М.Вінграновський.) Це щастя – мати у вселенським домі свої борги і місце у строю. (Б.Олійник.) Крилата мисль і мозолі пекучі оце володарі в новій добі. (Д.Павличко.) Поети не кроти. Поета очі це вітчизни очі. (М.Вінграновський.) Пісня предків біль. (Д.Павличко.) Та, напевне, біль душі найстрашніший біль. (М.Стельмах.) Та стежка часом вишита мережка. (М.Сіренко.) Скрипка це душа гуцула. (М.Пилатюк.) А ліра це прекрасний інструмент напівзабуте диво старовинне. (Є.Гуцало.) Зозулі споконвічна суть роки подарувати людям.

(А.Таран.) Дика гуска це таки справжня гуска, тільки дика. (Остап Вишня.)

& 14. Записати під диктовку. Позначити в реченнях пунктограму “тире між підметом і присудком”. Записане звірити з надрукованим.

Все не те, коли нема любові. Почуття й слова – тріски дубові. Дні – болящі, немічні старці. Магістралі – темні манівці. Яблуневий цвіт – зола летюча. Небеса – асфальтна сіра туча. Ось – любов! Дими – дихання липи. Почування й слово – смолоскипи. Дні – невтомні, ясні юнаки. Манівці – між зорями стежки. Попіл – крила золотої птиці. Хмара – поле стиглої пшениці.

За Д.Павличком.

Тире не ставлять між підметом і присудком:

- якщо підмет або присудок виражений особовим займенником: **Я орел, відважний птах.** (Д.Загул.) **Я друг волелюбної птиці.** **Ми діти Світовиди.** (П.Перебийніс.) **Свої ми. Льотчики.** (О.Довженко.) **“Це ваш?” – “Це наш,” – говорить дід.** (А.Малишко.) **Ми незнайомці у великій місті.** (Л.Горлач.);

Примітка. Задля смислового та інтонаційного виділення висловлювання, тире у таких випадках може ставитися: **Я не окраїна, я не руїна, я – Україна, я – Україна!** (Т.Домашенко.) **Вкраїно, ти – пісня світання.** (В.Сосюра.) **Ти – Мавчина сестра.** (Г.Кирпа.) **Він двічі ранений. Він – наш!** (А.Малишко.) **Мені ви – ворог... Я ж вам – друг...** (В.Еллан.) **Ти – моря шум, я спокій суші.** (В.Сосюра.)

15. Прочитати речення, дотримуючи правильної інтонації. Обґрунтувати вживання і невживання тире.

І. Зроду-віку я син України. (П.Перебийніс.) Я зроду скіф. Я – правнук Бористена. (Д.Павличко.) Ти половець, ти правнук печеніга. (Л.Костенко.) Ти гордий улич, слов'янин, ти син свого краю. (П.Перебийніс.) Ми не пришельці, не гості у батьківській хаті. (О.Рубан.) Ми більш не покручі, не блазні, не лакузи. (М.Вінграновський.) Ти – вкраїнка, гордись! (Л.Забашта.) Я – громадянин твій, моя державо. (С.Йовенко.) Я – син Карпат. Я – вічний. Я – народ. Мене і смерті не змішать з землею. (Л.Забашта.) Я не поет і не історик, ні! Я – піонер з сокирою важкою: терен колючий в рідній стороні вирубую трудящою рукою. (П.Куліш.) Ми винні в страшній девальвації слова. (Р.Лубківський.) Я маляр. В п'яти частинах світу іншої Угорщини нема. (Ш.Петефі.) Усі ми краплі, а ріка – народ! (В.Коротич.)

ІІ. Я – маленька піщинка Всесвіту. (Г.Поліщук.) Я син свого часу і весь належу сучасникам моїм. (О.Довженко.) Ми – це не безліч стандартних

“я”, а безліч всесвітів різних. (В.Симоненко.) Я не гордий, я не пишний й гордо не несуся. (І.Нечуй-Левицький.) Я друг волелюбної птиці. (П.Перебийніс.) Я не сумний очерет. Я ще живий поет! (Д.Загул.) Ми не рідні й не чужі. (В.Сосюра.) Гримів престол: “Скорись! Ми – імператор. Ми – бог, ми – дух всевишній на землі”. (П.Перебийніс.) Жити буду я вовік, я – свободний чоловік. (І.Франко.) Сьогодні я не той, що вчора. (Д.Загул.) Я – джерело. Я рвуся з надр землі, безмежний світ у крапельці малій. (О.Омельченко.) В мене втіха – боротьба. (Д.Загул.)

Тире не ставлять:

- о коли до складу присудка входять слова *як, мов, немов, немовби, мовби, наче, неначе, ніби, що* (порівняльні частки), які вказують на те, що присудок характеризує підмет на підставі певної схожості до чогось: *Дівка як верба.* (Нар.творч.) *Людина без волі що кінь на припоні.* (Л.Барабаш.) *Слова-слов'ята як солов'ята.* (О.Матійко.);

Примітка 1. З метою логічного або інтонаційного підкреслення тире можна поставити: *Малі діточки – що ясні зірочки.* (Нар.творч.) *Дівчата – як метелики барвисті.* (М.Луків.) *Наш день – як маків цвіт.* (Д.Загул.) *Кожен день – мов пісня лебедина.* (П.Перебийніс.) *Поле – що безкрає море.* (Панас Мирний.)

Примітка 2. Присудки із порівняльними частками *як, мов, немов, немовби, мовби, наче, ніби, що* не слід змішувати з порівняльними зворотами та неповними підрядними порівняльними реченнями¹: *Мелашка сяяла, як куш калини.* (І.Нечуй-Левицький.) *Маруся засоромилась, почервоніла, що твій мак.* (Г.Квітка-Основ'яненко.) *Тане військо, що роса.* (Б.Олійник.).

Примітка 3. Не ставиться тире перед присудками у реченнях типу *Робота як робота. Чоловік як чоловік.*

- о якщо присудок виражений прикметником, дієприкметником, словосполученням: *Деревина міцна на своєму ґрунті.* (Г.Сковорода.) *Глузливий чоловік осоружний людям.* (З Біблії.) *Час настояний на гіркоті століть.* (В.Вербич.) *А наше слово чисте, запашне.* (П.Перебийніс.) *Межа буття туманна і хитка.* (П.Перебийніс.).

Примітка. Щоб логічно виділити або інтонаційно підкреслити присудок, тире можна поставити: *Пшениця – руса. Жито – темно-русе.* (Є.Гуцало.) *Ми – вищим розумом озброєні створіння.* (М.Рильський.)

16. Прочитати. Вказати прості речення із присудками, до складу яких входять слова *як, мов, немов, немовби, мовби, наче, неначе, ніби, що*, та речення з порівняльними конструкціями (прості речення з порівняльними

¹ Див. стор. 111.

зворотами та складнопідрядні речення з підрядними порівняльними). Обґрунтувати вживання і невживання тире.

I. А дівчина була – як сонце. (Марко Вовчок.) Калина, як дівчина, радує зір. (Л.Забашта.) До Паски вже стояла хата, як та чепурна дівчина. (Панас Мирний.) Вишневоокі мальви – як дівчата. (Д.Павличко.) Любка росла, як у садку вишня. (І.Нечуй-Левицький.) Де не візьметься Марта з коромислом. А сама як вишенька. (За Марком Вовчком.) Он у тебе дочка як картина. (Панас Мирний.) Інші дівчата як дівчата. А я справжнісінький махомет. (М.Стельмах.) Личко твоє – як яблучко наливчате. Очі – як зірочки в небі, брівоньки над очима, мов веселки над землею нависли. (Панас Мирний.) А дівчина виходилася хороша, як ягода лугова, а весела, мов та пташка співоча. (За Марком Вовчком.) Дівчата заворкують, як голубки. (А.Малишко.) Дівоча вдача як лоза напровесні. (М.Стельмах.) Мати як мати! Вона б свої пучки врізала та дала своїй дитині... (Панас Мирний.) Свекруха як свекруха, я вже про неї й не кажу. (І.Карпенко-Карий.) “Ви така мені, як рідна мати!” – обертається вона з щирим серцем до свекрухи. (Панас Мирний.)

II. На сонці зріє виноград. Душа моя як сад. (В.Сосюра.) Долина – як рута зелена. (Панас Мирний.) А небеса – як бірюза. (М.Луків.) Був степ як степ. Я брів за чередою. (П.Перебийніс.) Будь, як широкий степ. (Д.Загул.) Сіріє кінь, немов туман. (Є.Гуцало.) А туман – як попіл, він сіється й сіється, (Григор Тютюнник.) Туман налив, як степова орда. (Є.Гуцало.) З полонини туман піднімається в гори, мов отару овець поганяє пастух до воскреслих джерел. (Т.Севернюк.) Ковила золотиться промінцями осоння ранкового, наче пір’я жар-птиці із дитячого саду казкового. (Д.Білоус.) День як день... Воно бувало й гірше. (Т.Севернюк.) Як час іде! Літа – як блискавиці! (М.Вінграновський.) А синиця як синиця – плете рукавиці. (А.Малишко.) Сойка як сойка. Тільки ж і від неї можна всього сподіватись! (Є.Гуцало.) Коровай як коровай, швидше рота роззявляй. (Нар.творч.)

17. Переписати речення, підкреслити в кожному головні члени. Обґрунтувати вживання тире.

I. Село на нашій Україні – неначе писанка село. (Т.Шевченко.) Моя полтавська рідна сторона як генієм написана картина. (Д.Луценко.) Місце як місце, нічим не примітне. (Є.Гуцало.) Хата – як рай той; жінка – як пані. (Панас Мирний.) Промені як вії сонячних очей. (П.Тичина.) І захід – як багаття. (М.Луків.) Гнів царський – мов рик лева. Його милість – як роса на рослині. (З Біблії.) Сьогодні ранок – мов служба Божа. (Ю.Дараган.) А день – мов яблуня в цвіту. (В.Сосюра.) Смеречина – мов дими голубі, прозорі. (Д.Павличко.) Сніг – як весільні шати. (Д.Павличко.) Земля – як глобус. Глобус – наче птах. Тріпочуть крила на материках. (Н.Білоцерківець.) Глобальний страх – мов стиснута пружина.

(А.Матвійчук.) Історія не є ракетний жах. Вона мов шлях від чужини до хати. (Л.Кисельов.)

II. Слово у серці – як зернятко в ниві. (В.Гринько.) Слова мої – мов польовий ромен. (Л.Забашта.) А Вкраїни ж мова – мов те сонце дзвінкотюче, мов те золото котюче... (П.Тичина.) Чвари – немов засуви в замку. (З Біблії.) Нові слова – мов камінці. Їх хвиля часу намиває. (С.Шевченко.) Гучні горлянки як вулкани. (І.Іов.) Душа – немов коробка сірників. (Д.Павличко.) Нерви – мов дротини. (П.Перебийніс.) І усмішки зміст – наче усмішка пастки. (С.Йовенко.) Пісня в мене як подзвіння. (П.Безруч.) Я вільна, як промінь, як вітер, як шлях. (Л.Голота.)

III. Твої очі – немов два озерця. (Г.Поліщук.) Очі, як шила, угородилися в непоказне обличчя. (Панас Мирний.) Стояли очі сизі, наче хмари. (С.Йовенко.) Материнський погляд ласкавий, як завітчанний лужок. (В.Голобородько.) Мати – як мати. Материне серце мов хто у жмені здавив. (Панас Мирний.) Ненависть і любов – неначе крила. (Д.Павличко.) Люди – прекрасні. Земля – мов казка. (В.Симоненко.) Життя спливає, наче дим. (П.Перебийніс.)

18. Прочитати речення, правильно їх інтонуючи. Вказати речення з порівняльними зворотами. Речення з присудками, до складу яких входять слова *як, наче, неначе*, переписати, у кожному підкреслити граматичну основу. Пояснити вживання тире між підметом і присудком.

Ніч як молоко в розгільлі лун... (А.Камінчук.) Туман у берегах ріки – як молоко в дійниці. (Є.Гуцало.) Місяць – наче срібний віл. Небо – наче синій діл. (Є.Гуцало.) І знову захід – наче багряниця. (Л.Костенко.) Хмарки неначе ластовиння чи перламутрова луска. (С.Бен.) І гай – немов зелені тучі. (В.Сосюра.) В золоті іскор, в шелесті кроків сніг – як солома... Ніч Новорічна... (Т.Севернюк.) Молодиці наче пави. Парубки немов дуби. (Б.Олійник.) Дав їм Господь викохати собі сина, як сокола. Грицько був парубок високий, чорнявий, кароокий. Парубок як орел. (Марко Вовчок.) Його довгий чорний вус спустився вниз, неначе п'явка. (І.Нечуй-Левицький.) Голова величезна, обличчя татарське, кругле, як гарбуз, ноги короткі та товсті, як стовпці. (Панас Мирний.)

& 19. Записати речення під диктовку. Позначити в реченнях пунктограму “тире між підметом і присудком”. Записане звірити з надрукованим.

I. Безсмертна пара Данте й Беатріче. (Леся Українка.) Ти не богиня. Ти не Беатріче. Ти проста, як ромашка лугова. (В.Грінчак.) Я не Петрарка, ти ж нова Лаура... (В.Самійленко.) І що та слава! Слава – лиш ковток, лише краплина із потоку часу. (П.Перебийніс.) Мадонну малювать – це не писати строфи. А очі – річ тонка, далеко не проста. (А.Малишко.) Поезія

– меди на скибці буднів. (В.Моруга.) Дібровонька – сестра лугу, дружина – калина. (Л.Глібов.) Очі – вікна моєї душі. (В.Симоненко.) Я – випадок. Я із закону випав і впав у винятковість, як у сон. Але не любить винятків закон. (І.Світличний.) Убить гадюку – се розумна рада. (І.Франко.) Для мене світ – велика мудра книга. (В.Симоненко.) Я – наче крапля в океані. (В.Сосюра.) Яка ж то радість рідна й незглибима – почути раптом голос побратима. (Д.Павличко.) А мама незамінна. (П.Перебийніс.) Але життя не сон, воно не склянка чаю. (В.Сосюра.) Печаль моя – ріка без переправи, на тому боці спогади живуть. (Л.Костенко.) Цей міст – як диво кам'яне, як істина проста. (П.Перебийніс.)

II. Поезія – то сплани цвіту й болю вразливої і чуйної душі. (Д.Луценко.) Поезія – то таїнство душі, не віддавай її на суд холодних, кволих! (Л.Забашта.) А пісня – то не забавка пуста. (А.Малишко.) Любов – то жива вода совісті. Живою водою совісті причащає Бог. (Г.Кирпа.) Приказки – се найкращі квітки мови народної, се криниця пишної краси. Приказки – дзеркало народної душі, се найкоштовніша скарбниця. (О.Кониський.) Жорстокість – плід тупої глупоти і зависті до вільного, живого єства людського серця. (Г.Коваль.) Краса душі, краса любові – найвища на землі краса. (В.Сосюра.) У цьому черствому скрипучому світі тільки любити – тепер екзотика. (Л.Костенко.) І якби ж хвороба як хвороба, а то розболілися зуби. (Є.Гуцало.) У любові горе – вже не горе, а біда із другом – не біда. (А.Малишко.) Чи ще лякаєтесь жінок? Не всяка жінка – сірий вовк. (М.Костомаров.)

III. А я не раб, не хитрий служка. (Д.Павличко.) Я – хлібороб на батьківських ланах. (В.Кочевський.) Я не турист у ріднім краї, не мовчазний спостерігач. (М.Рильський.) Нові покоління – не папути, щоб товкти заучене давно! (В.Симоненко.) Лулу – не паризька співачка. Лулу – це маленька собачка. (В.Еллан.) Я – тихе місячне проміння, проміння сонячнеє ти. (В.Сосюра.) А сонце, сонце – як жива істота. (Л.Костенко.) Гусак свині не товариш. (Нар.творч.) Оце і є той випадок єдиний, коли найбільша мужність – утекти. (Л.Костенко.) Боротись з серцем – теж відвага. (М.Стельмах.) І в ворога учиться - добра штука. (Б.Грінченко.) У мене віра – правда, молитва – подвиги лицарські. А рай – над злом кривавий суд козацький. (П.Куліш.) Чую ваш голос простий і ласкавий, предки безсмертні мої! Праця людини – окраса і слава, праця людини – безсмертя її. (В.Симоненко.) А село – мов павук в павутинні стежок і доріг. (Є.Гуцало.) Нічого, нічого, що ми живем убого. А чесним бути в бідності – найвище од усього. (Р.Бернс.) Вогонь – творець життя, а не могили, не Герострат, а геній він, либонь! (Л.Забашта.) Тепер же гай – осіннє свято. (В.Чумак.) Деревя як деревя, одне в одне, без будь-яких прикмет. (М.Старицький.) Найбільше диво – пуп'янок. (Д.Павличко.)

ТИРЕ В НЕПОВНИХ РЕЧЕННЯХ

20. Порівняти подані в двох колонках речення. Вказати речення з пропущеним дієсловом-зв'язкою у складеному іменному присудку та речення з пропущеним присудком, який легко встановити за змістом речення.

Мова – перша зброя в боротьбі.
(О.Ільченко.)

В мові – воля героїв, вияв вільного духу. (Д.Білоус.)

Я – джерело. Я рвуся з надр землі.

Я – з цієї землі, із зеленого дива.

(О.Омельченко.)

(П.Перебийніс.)

21. Прочитати речення, дотримуючи правильної інтонації. Вказати неповні речення, в кожному з них відновити (усно) пропущений член речення.

I. Правда сама – за нами. Предків могили – з нами! (Б.Олійник.) Перед нами – поле честі. (П.Перебийніс.) У пісні шабля татарву січе, у думі – за дружину вірну править. (Ю.Яновський.) Свобода нації – з усіх свобод! (М.Самійленко.) Усе найкраще на землі – з любові до Вітчизни. (П.Перебийніс.) Шану – голові, не булаві. Владу й силу – світлу, а не тіні. (В.Василяшко.) Золото родить рабів, славослов'я – тиранів. (М.Самійленко.) А мова – голос сотень поколінь. У ній – биття сердець незвироднелих. (Н.Нікуліна.)

II. Без любові – п'ятьма, а без розуму – круча. (О.Довгий.) Вік учням – вчитись. Вчителям – навчати. (С.Йовенко.) На спокій – ні хвилини. (Д.Павличко.) Мудрість іде без блиску, бездумність – у позолоті. (А.Малишко.) В моєму серці – схрещення доріг ненависті й любові. (Д.Павличко.)

Неповними називають речення, у яких пропущений один або кілька членів речення, проте їх можна відтворити за змістом.

У неповному простому реченні тире ставлять на місці пропущеного члена речення, переважно присудка:

Смерть і життя – у владі язика. (З Біблії.) - *Смерть і життя [перебуває] у владі язика.*

У пісні – наша доля. (Л.Осока.) - *У пісні [висловлена] наша доля.*

Із хмарини – теплий дощик. (Д.Павличко.) - *Із хмарини [капотить] теплий дощик*

Небо – вигнутим дзеркалом. (Б.Олійник.) - *Небо [виблискує] вигнутим дзеркалом.*

Тире ставлять і в неповному реченні, що є частиною складного, коли пропущений член речення легко відновити за змістом попередньої частини і на місці пропуску робиться пауза: *Ластівка повертається до свого гнізда, людина – додому.* (Нар.творч.) *З лісу шепче гілка, з жита – перепілка.* (А.Малишко.)

Якщо на місці пропущеного члена речення паузи немає, тире не ставлять: *Душа у роботі.* (П.Перебийніс.) *Внизу поля.* (П.Перебийніс.) *Онде моя хижка. В хижі павутиння. У кутку павук.* (В.Чумак.) *Просився вовк в пастухи, а свиня в городники. Вола в'яжуть мотуззям, а чоловіка словом.* (Нар.творч.)

Якщо пропущено не присудок, а інший член речення, тире на місці пропуску може ставитись і не ставитись: *Раз опечешся, другий – остережешся.* (Нар.творч.) *В одній руці у нього був бублик, у другій бриль з вишнями.* (Б.Грінченко.)

Пунктограма: тире на місці пропущеного члена речення (3)

22. Переписати, розставляючи пропущені розділові знаки. Обґрунтувати необхідність чи можливість уживання тире. Якою мірою вживання тире в неповних реченнях залежить від інтонації?

І. Праця з молотком, лінь з язичком. Роботящому дяка, ледарю ломака. Від троянди пахощі, від людини праця. Рибам вода, птахам повітря, а людині земля. Роботи по вуха. Погано голові, коли весь розум у портфелі. Землю сонце прикрашає, а людину шана. По крилах політ, по праці шана. Великому кораблю велике плавання. Не кожен кінь скакун, не кожен птах в горах.

Народна творчість.

ІІ. Сніг. Сніжок. Голуба далина. В далині синє сяйво вікна. (Г.Коваль.) У вікнах перші вогні. (О.Теліга.) Вгорі похмурі брови хмар. (В.Чумак.) У синім небі хмар забутих невід. (Л.Косановська.) На темному небі ні зірочки, ні хмариночки. (Панас Мирний.) Із хмарини теплий дощик, ніби молоко з цідила. (Д.Павличко.) Над нами туманна блакить. Це місто шумить і шумить. (В.Сосюра.) В душі Карпати, синявою вкриті. (Д.Павличко.) Моя пісня не тут. Моя пісня в степах України. (В.Сосюра.) Життя моє між вас і перед вами. (В.Коротич.) А я Маруся. Я із Богуслава. У мене є непродана душа. (Л.Костенко.) Пішла Галя воду брати, а у ній самі нітрати. (В.Бойко.) Край поля холодні, горді бронзово-темні дуби. (М.Рильський.) Серце біль проколов. Ти з коня стрімголов. (П.Перебийніс.) Сонце долиною, по ярках туман. (В.Сосюра.) Плаває лебідь поволі, пружить крило крадькома. В синій небесності воля, в синяві плеса тюрма. (П.Перебийніс.) Канатоходець завжди над прірвою.

(С.Йовенко.) Оця реальна мить вже завтра буде спомином, а післязавтра казкою казок. (Л.Костенко.)

23. Прочитати подані в двох колонках речення, інтонуючи їх відповідно до поставлених розділових знаків. Пояснити, наскільки тісною є залежність між інтонацією та розділовими знаками .

<i>Ми – на рідній землі.</i>	<i>Ми на рідній землі. (П.Перебийніс.)</i>
<i>Позаду - смерк. Попереду – свобода.</i> (Б.Олійник.)	<i>Позаду смерк. Попереду свобода.</i>
<i>В слові – мудрість і душа народу.</i> (Д.Білоус.)	<i>В слові мудрість і душа народу.</i>
<i>Я – з династії хлібороба.</i>	<i>Я з династії хлібороба.</i> (П.Перебийніс.)

24. Переписати речення, розставляючи тире на місці пропущених членів речення. Записані речення прочитати, правильно їх інтонуючи.

І. Україна в очах, і у слові, і в серці, і в мислі. (Т.Костецька.) На серці спомин маминого свята. (Д.Павличко.) В душі з роками більше милосердя. З роками в серці більше доброти. (С.Келар.) Правда і без розуму багато зробить. Зате розум без правди нічого доброго. (О.Духнович.) Аж до плечей катрани й сива м'ята. (Д.Павличко.) В тих печальних знаках оберіг. Він на чорну силу білу має. (Н.Поклад.) Степ навкруги. В траві стежина біла. (Д.Павличко.) Сніг і вітри над моєю вітчизною. (М.Антіох.) Земля не для монстрів. Земля для людей. (Ю.Буряк.) Ми ще в холопстві аж по очі. (Н.Поклад.) Вже горби з-під снігу лисинами. Голосніший стук і сміх. (М.Рильський.)

ІІ. Щастя у кожного під мозолями. Ноги для дороги. У жовтні вже не на колесах, ще не на санях. Немає лісу без вовка, а села без лихого чоловіка. Ти йому хліб, а він тобі камінь. Не допоможе мертвому кадило, а вороні мило. Не ясла до коней ходять, а коні до ясел. Від курки яйце, від яйця курка.

Народна творчість.

25. Речення з пунктограмою “тире на місці пропущеного члена речення” виписати з текстів диктантів 3, 35, 45.

& 26. Записати під диктовку. Позначити пунктограму “тире на місці пропущеного члена речення”. Записане звірити з надрукованим.

I. Мати наша – сивая горлиця. Все до її серденька горнеться: золота бджола – намистиною, небо – празниковою хустиною, сивий дуб – прокуреним прадідом, білочка – мальованим пряником, жура-журавель над криницею – чистою сльозою-водицею, а земля – пшеницею ярою, а літа – замисленим явором. Крашанкою – сонечко в миснику... А вона до всіх до них – піснею. (Б.Олійник.) Людям вона бажає земельки і здоров'я, худібці – доброї паші, травичці – святої роси, а бджілкам – тепла і цвіту. (М.Стельмах.) Я – до городини, а вона – голосом матері. Я до колосочка в степу, а він – голосом батька. Я до прядки на горищі, а вона – голосом бабусі, до гармошки, а вона – голосом брата. Я – до неба, а воно – голосом любові. (За В.Бровченком.)

II. Ми всі – за бідності порогом. Тепер усі ми – запорожці. (В.Пугач.) Комфорт – мов форт. Надійно. Безпечно. (П.Перебийніс.) Скрізь блискіточок – тьма. А от зоря – одна. (В.Климентовська.) Дні за днями – пожовклим листям. (М.Самійленко.) Чорні вулиці порожні. Хтось під мурами – як миша. (В.Еллан.) Зима в душі. На всій землі зима. (П.Перебийніс.) Тут небо – клітиночка стелі. А світ – у чотири стіни. (П.Перебийніс.) В темну прірву навік – Прометея кайдани іржаві. (Д.Павличко.) Позаду – стільки мурів і проваль, перед тобою – далеч ясновода. (М.Рильський.) А далі – вільний степ, вітрильна ковила. (Т.Севернюк.) В люстеречку кринички – ти і я. (П.Перебийніс.)

СТОП!¹

*Переписати, вставляючи пропущені літери та розставляючи розділові знаки. Позначити в реченнях пунктограми. Після виділених слів у дужках позначити номер наявної в них орфограми

Зразок. *На стежці справ..дливості [З] - ж..ття [З,21].*

Заповідь то світильник. *Навчан..я* світло. Повчальні докори то дорога ж..ття. Мудрість розумного свою дорогу знати. Сте..ка життя *бер..ти* науку. Почати сварку немов випустити воду. Честь для чоловіка сварки ун..кати. Уста безумного його руїна. Відсунута надія мука серця. Здійснене бажан..я дер..во ж..ття. Кожна праця *пр..носить* кор...сть, а пуста балаканина голод. Докори люблячого щирі. Поцілунки ворога зрадливі. Кр..ва дорога до загибелі. Надія на зрадливого в день нещастя що спорохнілий зуб і нога вив..хнута.

З Біблії.

¹ Свідомо тренуй орфографічну і пунктуаційну пильність.

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ НЕПОШИРЕНИХ ПРИКЛАДКАХ

Прикладкою називають означення, виражене іменником, що узгоджується з означуваним словом у відмінку й числі. Таким чином, у прикладці ознака предмета визначається через посередництво іменника: місто Львів; Дніпро-ріка, інженер-конструктор, журнал “Соняшник”

Прикладки бувають непоширені (виражені іменником) та поширені (виражені іменником із залежним від нього словом або словами, тобто словосполученням).

Яке слово є основним (пояснюваним), а яке прикладкою, зазвичай визначається змістом речення. Проте лише прикладками можуть бути назви професій (юнак-тракторист), службових посад (директор школи Коваленко), почесне звання (Герой України Раїса Кириченко), національність (жінка-українка), образна, метафорична назва (шабля-блискавиця, дівчина-горлиця). Ім'я людини, а також ім'я по батькові та прізвище у більшості випадків є означуваними словами.

Непоширені прикладки пишуться окремо або через дефіс¹ і можуть братися в лапки.

У лапки беруть прикладки, що означають індивідуальні назви заводів, фабрик (без слова *імені*), клубів, спортивних команд, пароплавів, організацій, підприємств, наукових праць, літературних творів, газет, журналів, кінофільмів тощо: фабрика “Львів’янка”, фірма “Секрет”, пароплав “Райдуга”, газета “Українське слово”.

Назви *Біблія*, *Святе письмо*, *Євангеліє* та под. у лапки не беруться.

Якщо після родового поняття стоїть видове (пташка колібри, трава євшан), прикладка з означуваним словом пишеться окремо, якщо навпаки (колібри-пташка, євшан-трава), - то через дефіс (крім термінів льон-довгунець, лебідь-шипун, павук-тарантул, рак-самітник і под.): *І постало з полум'я і диму сумовите древо кипарис*. (П.Перебийніс.) Дельфін-пихтун належить до китоподібних. (З підруч.)

Якщо після загальної назви йде власна (ріка Дніпро, мати Україна, кінь Орел), прикладка з означуваним словом пишеться окремо; якщо власна назва передує загальній, слова пишуться через дефіс: Дніпро-ріка, Україна-мати, Орел-кінь.

¹ Дефіс не є розділовим знаком. Проте орфограму “написання через дефіс та окремо непоширених прикладок з означуваними словами” (орфограма 30) найбільш доречно, на нашу думку, розглядати паралельно з написанням непоширених прикладок у лапках і без лапок (пунктограма 4).

Дефіс не ставиться після іменника-загальної назви перед ім'ям або прізвищем: учитель Бондаренко, актор Бенюк. Якщо власна назва стоїть перед загальною, дефіс ставиться: Бондаренко-вчитель, Бенюк-актор.

Дефіс не ставиться після слів *пан, добродій, громадянин, товариш*: *пан міністр, добродій Петренко*. Винятки становлять старовинні традиційні звертання *пане-брате, пане-товаришу, панове-молодці*: *Облітає листя, пане-брате*. (Б.Олійник.) *Спасибі вам, панове-молодці, преславнії запорожці, за честь, за славу, за повагу*. (Т.Шевченко.)

Пунктограма: розділові знаки при непоширених прикладках (4)

@ 27. Переписати, розставляючи лапки.

Акварель Тараса Шевченка Циганка-ворожка, повість Івана Франка Перехресні стежки, драма-феєрія Лесі Українки Лісова пісня, балет Петра Чайковського Лебедине озеро, кінофільм Олександра Довженка Земля, хор Гомін, квартет Явір, естрадний театр Не журись, часопис Дзвін, видавництво Смолоскип, довідник Весь Київ, палац Україна, станція метро Майдан Незалежності, готель Дніпро, парк імені генерала Ватутіна, завод Кристал, фірма Фристайл, телеканал 1+1, комп'ютерний клуб Вітамін.

@ 28. Переписати речення, вказати прикладки, обґрунтувати вживання лапок. У яких реченнях випущено пояснювальні слова? Які це слова?

Шевченко мій – “І мертвим, і живим...”. До глибини душі цей вірш уразив. Ми українцями росли із ним. (В.Василяшко.) Якби в Україні жили за Біблією, за Святим Письмом і “Кобзарем”, не було б стільки моральних проблем, що так заважають нашому суспільству. (Т.Денисенко.) На Волині з “Лісової пісні” між людей живе ясний мотив. (А.Малишко.) Та невже ж нашу мову чудесну ми на лінощі можемо змінити? “Розпрямуйте” й “Поїхав за Десну” не зуміє онук заспівати? (С.Реп'ях.) Увесь тодішній репертуар ми переслухали по декілька разів, а улюблені “Ріголетто”, “Травіату”, “Аїду”, “Кармен” взагалі слухали незліченно. (І.Малишевський.) Любиш вигадувати, як Гоголь, що “Тараса Бульбу” написав. (О.Гончар.) “Людина і зброя” Олеся Гончара кожного спонукає замислитись, як запобігти війнам. (О.Сизоненко.) Укотре слухаю “Гумореску” Дворжака і все дивуюся: нічого веселого в цій музиці нема. (Т.Севернюк.) Цілою кавалькадою летіли на південь “Ікариси” з дітьми. (О.Гончар.)

& 29. Записати під диктовку. Позначити в реченнях пунктограму “розділові знаки при непоширених прикладках”. Записане звірити з надрукованим.

Якби ми свідомо вчиталися у Тарасів “Кобзар” та неліниво вчитали “Мойсея” нашого славетного Івана Франка, то скоріше вийшли б із тьми. (Б.Гірський.) Тінь від розп’яття лягає на розкішне в срібно-золоченій оправі Євангеліє. (М.Стельмах.) Надрукована 1455 року Іоганном Гутенбергом Біблія складалась із 320 подвійних аркушів великого формату. (З журн.) Але чому досі чуєш, який пахучий був той новенький буквар, що тобі видали в школі? І читанка, що зветься “Вінок”, вона теж незрівнянно пахла. (О.Гончар.) З вікон і стін школи вихопилась хвилями смутку всім знайома пісня “Стоїть гора високая, а під горою гай”. (М.Стельмах.) Особливе захоплення викликала поява в концертах Бориса Романовича Гмирі з його “Блохою”, “Благословляю вас, леса” та іншими романсами. (З журн.) І незбагненим міфом давнини звучала Шубертова “Баркарола”. (В.Вербич.) Там, де колгоспи “Україна” й “Праця”, біля зупинки явір шелестить. (О.Довгий.) Хвалені комбайнерами “Колоси” та “Ниви” вирихтувались перед токовищем у ряд. (О.Гончар.) Готель “Вітоша” – шестизірковий. (П.Загребельний.) Дим цигарок “Тамбовський вовк” сумне щось навіває. (В.Мордань.) Незабаром новенький “Москвич” виїздить з подвір’я. (Є.Гуцало.)

30. Переписати. Позначити орфограму “написання через дефіс та окремо означуваних слів з непоширеними прикладками” та пунктограму “розділові знаки при непоширених прикладках”. Обґрунтувати написання прикладок з означуваними словами.

І. Ой ти, Дніпре-Славуто, наш давній ти шляху козацький! Ізжили на тобі ми свій вік молодецький, юнацький. (П.Куліш.) Батьку Дніпре, ти біжи скоріш та й до Чорномор’я. (П.Перебийніс.) Шуми, Славутичу-ріко, ростить, дерева юні, гінко. (М.Рильський.) А де ж та річенька Глибочиця, в які втекла вона краї? (В.Моруга.) Війнуло громом з Тясмина-ріки. (Л.Костенко.) Гей, на всі простори, на Карпати-гори розлітайся, слово, розтинайся, клич. (М.Рильський.) І плаче гірко Ярославна в Путивлі-граді на валу. (А.Малишко.) Роман Павла Загребельного “Диво” належить до кращих надбань української романістики. (З підруч.) Коли Грицеві виповнилося десять років, йому подарували “Три мушкетери” Олександра Дюма-батька. (В.Неборак.) Край Чорногорівки-села текла мого дитинства річка. (В.Сосюра.) Тільки що перейшли Галатовку-урочище, аж ось перегородила їм дорогу процесія. (П.Куліш.) Десант висаджувався на берег Мис Любові. (Л.Забашта.) Легкові останньої моделі копичаться, позлазившись, мов жуки-скарабей, лисніють кузовами.

(О.Гончар.) А тим часом чи не попхнете ви ще раз мою “Ладу”?
(П.Загребельний.) На розі вулиць Тихої й Гучної стою й не знаю, по якій іти. (Л.Гнатюк.) Ціле літо тут палахкотітимуть троянди – червоний, як жар “Майор Гагарін” і незрівнянна жовто-золотава “Глорія Дей”.
(О.Гончар.)

II. Всеукраїнський фестиваль-конкурс дітей та молоді “Шевченко в моєму серці” заснований благодійною організацією “Шевченківський фонд –XXI століття” та Всеукраїнським товариством “Просвіта” імені Т.Г.Шевченка. (3 газ.) Я син твій, нене Україно, народу парост я твого. (І.Манжура.) Встала мати Україна, сонце засвітила. Пробудилася народна незнищенна сила. (Д.Павличко.) Мати Україно, сонце чорноброве, уклоняюсь піснею тобі. (П.Перебийніс.) Вийшов черговий номер часопису “Український театр”. У рубриці “Проблеми. Дискусії” надруковано ґрунтовну статтю “Повернення із забуття” про інсценізацію творів Миколи Хвильового. (3 газ.) Опера “Катерина” залишилася єдиною у творчому доробку Миколи Аркаса-композитора. (3 журн.) Наша мати пшениченька золоту сорочку тче. (Д.Павличко.) Моя красуне Україно! Ти знову процвієш. (Д.Загул.) Нехай простить мене і мати Україна, о, не забув, не зрадив я її. (Олександр Олесь.) На плесах безсмертних Славути-ріки нас ждуть посивілі старі матері. (М.Стельмах.) Та простягає пісня руки туди, де шум Дінця-ріки. (В.Сосюра.) Річка Бронка шепче мрійно про свої легенди давні. (Л.Забашта.) Де Бахмутка-річка під мостом шумить, на знайомій вулиці тихий дім стоїть. (В.Сосюра.) Прибоєм Славути гримлять океани-моря, і дивиться Київ на себе у води Дніпрові. (П.Перебийніс.) Тюленя-монаха занесено до Червоної книги України. Личинки жуків-коваликів, довгоносиків, пилкоїдів, деяких метеликів живляться корінням рослин. (3 довідн.) Розцвіли дзвіночки-квіти, ніжні дзвони із блакиті. (Олександр Олесь.)

@ 31. Прикладки з одначуваними словами, знявши ризики, записати в дві колонки: 1) такі, що пишуться через дефіс; 2) такі, що пишуться окремо.

Озеро/Світязь, Китай/озеро, річка/Горинь, Дунай/ріка, Вітчизна/мати, Ведмідь/гора, богатир/Котигорошко, Микола/студент, панна/Інна, газ/метан, рослина/календула, буркун/зілля, трава/звіробій, полин/трава, танець/гопак, грибок/маслючок, пес/Бурко, Квачан/собака, птах/орел, ворон/птиця, павук/птахоїд, риба/окунь, щука/риба.

- Сполучення прикладки з означуваним словом не слід змішувати із:
- термінами-назвами рослин, які пишуть через дефіс: *сон-трава, розрив-трава, мати-й-мачуха*;
 - складними термінами: *будиночок-музей, плащик-намет, вагон-ресторан, кав'ярня-бар, пістолет-кулемет*;
 - складними словами, що становлять єдине поняття: *батько-мати*

(батьки), *хліб-сіль* (їжа), *мед-вино* (пригощання), *жито-пшениця* (збіжжя), *срібло-золото* (коштовності);

- складними словами, утвореними поєднанням синонімів: *шлях-дорога*, *щастя-доля*, *стежка-доріжка*.

Через дефіс пишуться назви персонажів казок: *Зайчик-Лапанчик*, *Лисичка-Сестричка*, *Вовк-Панібрат*, *Кабан-Іклан*¹.

@ 32. З кожної пари слів утворити назву рослини або назву казкового персонажа. Пояснити вживання великої літери.

Братик, ведмедик; трава, плакун; дереза, коза; трава, меч; неборак, рак; молодець, в'юнець; царенко, Іван, трава, буркун; царівна, жаба.

@ 33. Переписати, знімаючи риси. Позначити орфограму “написання через дефіс та окремо означуваних слів з непоширеними прикладками” та пунктограму “розділові знаки при непоширених прикладках”.

І. Веселий господар/Дем'ян любив людей на бесіду скликати. (Л.Глібов.) Найкращий парубок/Микита сидить на лаві в сірій свиті. (Т.Шевченко.) І дід/Матвій широкі горбить плечі, до клубу йде послухать про світи. (А.Малишко.) Підійшов Омелько/дід, усміхнувся: “Все як слід”. (П.Воронько.) Сусіди забули навіть його прізвище і звали його Самійло/косар, а то й просто Косар. (О.Довженко.) У селі знову стрепенулися пісні про кохання, розмай/зілля і працю. (М.Стельмах.) Найпершою з трав'янистих рослин зацвітає мати/й/мачуха. (З енцикл.) Хіба це любисток, хіба це канупер? Чистісіньке приворот/зілля! (О.Гончар.) Надрукували для народу казки Андрія/казкаря. (Л.Забашта.) Попереду, як годиться, Вовчик-Братчик і Лисиця. (І.Гнатюк.) Не раз, було, Денисові/артисту я заздрих: що за спритність у руці! (М.Рильський.) Ось тут твоя доля, дівчино/Божено! (М.Стельмах.) Чого ж не виходить Оксана/дівчина ламати калину, співати в діброві? (М.Стельмах.) Коло млина калина, там дівчина ходила, ромен/зілля копала. (Нар.творч.) Не сон/трава на могилі вночі процвітає, то дівчина заручена калину ламає. (Т.Шевченко.) Олесю/сестричко! Ходім аж на той бік лісу. (Б.Грінченко.) Зайця/побігайця не бий, не стріляй! (А.Малишко.) Пан/отаман із панянки і очей не зводить. (П.Куліш.) Розходьтесь, панове/козаченьки, прошу я вас просьбою! (Марко Вовчок.) Сьогодні легко, пане/брате, клясти зруйновану тюрму. (Д.Павличко.) Незгірш якого-небудь лірика заговорив наш товариш/дипломат. (О.Гончар.) Люблю я цвіркуни, люблю kota/воркота і кашу у гурті, як замкнено ворота. (П.Куліш.)

¹ Назви казкових персонажів можуть писатися з великої або з малої літери.

П. Кріпак/Шевченко люльку пану з дитинства мусив подавать... Кріпак/Шевченко панство п'яне плямив у вогняних словах. (В.Еллан.) Ти ж не дивуйся, князю/Герольде, що моє серце сумом сумує. (П.Куліш.) Щире серце і любов велику Генріх/пан найшов у хлопській хаті. (І.Франко.) Збудилась Анна/королева і стала при вузькім вікні. (Д.Павличко.) Голубко/Музо! Годі сумувати. (П.Куліш.) Розрив/трава дрібноквіткова – непоказний бур'ян з м'якими цілісними квітками і “стріляючими” плодами. (А.Давидов.) Хто папороть дивну зірве і знайде зілля/розмаю? (В.Ярошенко.) Княгине/картопле, як народ наш тебе прославляє! Кожна хата – це храм, що твоїх прихожан збира. (Є.Гуцало.) В тій хатині голубонька, голубонька/дівчинонька. (С.Руданський.) Як в просторі розплющатся зірки, у ніч виходить пані/Навпаки. (Л.Гнатюк.) Взяли Йвася/сиротину добрі люди на чужину. (М.Костомаров.) Багато до пана/Івана козацтва зібралось. (П.Куліш.) “О, - Василько закричав, - пан/король - хитрюга!” (Д.Павличко.) “Тепер у хату, пани/молодці!” – каже москаль, - повечеряємо”. (Панас Мирний.) Та що ж, пане/брате! Плачеш-плачеш – та й чхнеш! (Марко Вовчок.) Стріла прошиває ряску. Звелася царівна/жаба. (М.Пригара.) Кіт/воркіт біля воріт чеше лапкою живіт. (А.Малишко.) Був на селі Квачан/собака. (Л.Глібов.)

& 34. Записати під диктовку. Прикладки підкреслити, обґрунтувати їхнє написання з означуваними словами. Написане звірити з надрукованим.

Арістотель-мудрець Олександра навчав. (І.Франко.) Сократа-батька оббрехали між можновладцями Афін. (Л.Забашта.) Немає, кажуть, Саваофа-бога, земних же є – хоч греблю загати. (А.Малишко.) Князь Ігор очі до зеніту звів. (М.Зеров.) Найцікавішою була пісня “Попід гаєм шлях-доріженька”. (І.Багряний.) Вночі тут світять груші бери. (Л.Костенко.) Воском палають груші-лимонки на гіллі. (Є.Гуцало.) Ми знов біля Романового садка, вишні шпанки вже поспіли. Найближче до колодязя вигналася вгору груша-скороспілка. (О.Гончар.) Санаторій “Україна” побудували колись на самому в’їзді до Гагри на скелі. (І.Малишевський.) Яка Ведмідь-гора тут восени? Ведмедем бурим споглядає сні. (В.Василяшко.) Вовтузиться над гніздами весна, цілує кожне немовля-травинку. (С.Йовенко.) Я теж тут яблуньку-пагнічик на щастя людям посадив. (Д.Луценко.) Сонечко заходить, стелиться туман. Вільний кінь тарпан на обрії бродить. (В.Ганулич.) Привів він собі коня-огиря такого, що у нього аж дим з ніздрів іде. (О.Кониський.) Дзвенять берези, і клекоче море, і не старіють птиці солов’ї! (А.Малишко.) Летить у небі голуб-птах, над ним хмарки, немов пір’їни. (А.Камінчук.) “Моя пташечко канарочко”, - лащився він до Христі. (Панас Мирний.) Сліпі віконця сторожки деренчать піснею про чайку-небогу і її діточок. (М.Стельмах.) Лежить на печі баба Яга- косяна нога, ноги на піч відкинула, голову на комин поклала. (Нар.творч.)

Між двома іменниками-загальними назвами, якщо прикладку за значенням можна прирівняти до означення-прикметника (**красуня** дівчина – **красива** дівчина; **жартівник** хлопець – **жартівливий** хлопець), **дефіс не ставиться**: Природа сумовита **красуню** осінь зустріча бліду. (М.Зеров.) Снігу **велетням** дубам нанесло на плечі. (Д.Павличко.) Для мене **дурень** єврей не гріший **дурня** українця – оба одної породи. (М.Каменюк.)

Проте при зворотному порядку слів **дефіс ставиться**: дівчина-**красуня** хлопець-**жартівник**.

35. Прочитати. З'ясувати місце в поданих реченнях непоширеної прикладки щодо означуваного нею слова. Обґрунтувати написання прикладки з означуванням словом через дефіс та окремо.

Сипле золото з дерев невидимка осінь.

Сипле золото з дерев осінь-невидимка. (П.Перебийніс.)

А дим гіганта корабля повзе на обрії похилі. (П.Перебийніс.)

Повзе на обрії похилі від корабля-гіганта дим.

@ 36. Переписати, знімаючи risks. Позначити в реченнях пунктограму “розділові знаки при непоширених прикладках”. Обґрунтувати вживання і невживання дефіса між прикладками та означуваними словами.

І. Закарбувався велетень/Шевченко у душі українські на віки. (В.Лупейко.) Дай нам, світе, велетів/мислителів із крутим Тарасовим чолом! (М.Луків.) На крилах безсмертя підносить Вітчизна і славить навіки звитяжців/синів. (М.Стельмах.) Який же ти принадний, красень/Київ! (Д.Луценко.) Як тут не згадати робота/красеня Едика, який вразив увагу яблунівських жінок та дівчат! (Є.Гуцало.) Життя моє – молитва всевладниці/красі. (П.Тичина.) І серпень з айстрами в руках красуню/осінь зустрічає. (А.Качан.) Всі радіють: “Ну й хороша ця хазяєчка/пороша!” (Г.Демченко.) Виступає круглий місяць з сестрою/зорею. (Т.Шевченко.) Чи тебе черемуха/сестриця не пускає в гості, друже мій? (А.Малишко.) Здорова, Лисичко/Сестричко! Чого це ти плачеш? (Нар.творч.) Відлетіли в далекі краї ластівки і співці/солов'ї. (А.Качан.) Всі дрібні пташки впізнали злочинця/шуліку і попадали у траву. (Дніпрова Чайка.) Маньчжурський фазан, китайська іволга, соловей/свистун та строкатий дрізд є окрасою пташиного світу уссурійських лісів. Роги у малят/оленів розвиваються вже з першої осені і формуються аж до квітня наступного року. (З підруч.)

II. Кошлатий вітер/голодранець в полях розхристує туман. (Л.Костенко.) Гульвіса/вітер на лану в землі травину виборів. (В.Мисевич.) Що тобі шепоче вітер/вітровій? (В.Сосюра.) Пройдисвіт/вітер натомився, вщух. (М.Овдієнко.) Креше іскри вітер/легкокрил. (Л.Забашта.) Уже з-за хмар вітри/титани знайомий шум несуть мені. (В.Сосюра.) Аж ось почули вони, що в одному селі є віщун/пасічник. (П.Куліш.) Слухачів до діда/пасічника зійшлося чималенько. (Остап Вишня.) Незабаром прийшов якийсь пан/черевань. (Марко Вовчок.) Ще в Києві жив я. Там цілий Поділ про знахарку/бабу городить. (Л.Боровиковський.) Наперед вийшов велетень/рибалка, він ніс жмут мотуззя. (Ю.Яновський.) Бідашка/Юлія попалась в ту біду, що підсковзнутись їй ось-ось, мов на льоду. (П.Куліш.) Подай-но лапу, задавако/Лорде! (М.Рильський.) Отой веселий сірий пустун/заєць завжди шкодив у лісі, а потім прибігав ховатися. (О.Іваненко.) Із ссавців у тундрі живуть песець та заєць/біляк. (З енциклоп.) Жебрак/художник вкреслює в панель все, що він бачив, що впізнав і вгледів. (М.Бажан.) Портрет готовий. Фарби чисто світять. Яка чарівна жінка! Але чи знав той маляр, що пройдуть століття, і майстер/час їй домалює німб? (Н.Диб'як.) Життя іде, знов – зміна декорацій. Диктатор/час не радиться ні з ким. (В.Черепков.)

III. Оженила мати одиначка/сина, узяла в невістки дівку/сиротину. (М.Костомаров.) Це, пане, я, вродливиця/Марина. (М.Рильський.) І в тому сні ніби впливала з моря зеленоока красуня/русалка, причаровувала чорними бровами, цілувала й знов пірнала у воду на морське дно. (І.Нечуй-Левицький.) З пустими відрами йшла боса панеллю дівчина/красуня. (В.Сосюра.) А дівчата/гуцулята – мов смерічки ті зелені. (Л.Забашта.) Помагає старенькому онучка/сирітка. (П.Куліш.) Краплинами блищать вологі очі підлітка/дівчати. (М.Рильський.) Встромлені в землю лозинки перетворилися на красуні/тополі. (І.Сенченко.) Погожий день/красунець за яворами зник. (А.Малишко.) Веснянка/дівчина зі степом вінчана. (В.Василяшко.) Та не люблю я симпатяги/вужа. (М.Рильський.)

IV. І вертається з походу переможець/Святослав. (Олександр Олесь.) Щоб про всю наругу нам не забувати, козака нам треба Кривдою прозвати. Хай іде сьогодні з нами він до бою, хай він б'ється поруч з козаком/Бідою. (Г.Кривда.) Мені душа болить, як Гонті/козакові, коли із нього пасма краяли кати. (М.Стельмах.) ...Серцем-душею раділа-дивилась на молоду пару Морозиха/мати! Утішайся ж молодими, мати/Морозихо! А ми будем дідувати на пасіках тихо. (П.Куліш.) Ой сини/соколята, звідкіль виглядати? (А.Малишко.) Ненависне мені підлиз/рабів мізерне угодництво. (П.Куліш.) І дико скрикнув ординець/татарин, сповзаючи з високої луки. (А.Малишко.) Прометей гукнув: "Спиніться, люди! Я змучений могильником/орлом". (Л.Забашта.) І слухняні велетні/машини, як слони, покірні малюкам. (М.Рильський.)

Якщо і означуване слово, і прикладка виражені іменниками-загальними назвами, можуть мінятися місцями, між ними (незалежно від порядку їх розташування) ставиться дефіс: *народ-творець* (творець-народ), *учень-відмінник* (відмінник-учень), *юнак-водій* (водій-юнак).

37. Прочитати. Обґрунтувати написання прикладок із означуваними словами.

І. Очі-зорі, зорі-очі тут і там. (М.Вороний.) Приймали люди пісні чистий дар, і розумів її гуцул-вівчар. (Л.Забашта.) Так свій полудень зустрічати вміє щирий косар-працелюб. (В.Симоненко.) В сонце цілять стріли-трави. (В.Чумак.) Які чудовні трави-ліки! (Олександр Олесь.) Легає на покіс трава за косовичним змахом-кроком. (А.Коляновський.) Хлопці-орли багаття вербове до хмар розвели. (І.Драч.) А при багатті хлопці-косарі і комбайнери у спецівках синіх. (А.Малишко.) В лице дивилась зорями-очима смуглява жнив'янка-ніч. (С.Васильченко.) Близнята-зерна туляться в покоси. (Л.Костенко.) Он кузня, там сусіди-ковалі. (А.Малишко.) Обіч нас стугонить величезний контейнер-автомобілевоз. (О.Гончар.) Одцвіли кульбаби-зорі, шелестять вітри вусаті. (П.Перебийніс.) А тепер гудуть над нами бджоли і поважні пустуни джмелі. (В.Симоненко.) Тут птахи-самосели та квіти-самосади, до хати-розвалюхи стежина не веде. (В.Бровченко.)

ІІ. Першою українською жінкою-лікарем була онука Володимира Мономаха Добродія-Євпраксія Мстиславна. (З календ.) А скіфські лікарі гомеопати були тоді відомі на весь світ. (Л.Костенко.) Дай нам, світе, велетів-мислителів із крутим Тарасовим чолом. (М.Луків.) Симиренки – відомий український рід промисловців-цукроварів, садоводів, меценатів української культури. (П.Лазечко.) Степан Руданський відомий передовсім як поет-сатирик, автор дотепних і гострих поезій. (І.Скрипник.) І залунали скарги жалібнії моїх покинутих пісень-сиріт. (Леся Українка.) Хай летять мої думи-пісні-метеори. (В.Чумак.) У неділеньку та ранесенько сурми-труби вигравали. (Т.Шевченко.) Ходім, пани-браття, у світлицю. (Панас Мирний.) Отак злетілися сини-соколи. (І.Багряний.) Нумо, хлопці, станьмо, мечі з піхов добуваймо, князівну-полонянку із чарів визволяймо. (В.Свідзинський.) Лев-дідуган на світі довго жив, багато лиха наробив. (Л.Глібов.) А з яру та з лісу з собаками та псарями їде пан гульвіса. (Т.Шевченко.)

@ 38. Переписати, знімаючи ризик. Позначити пунктограму “розділові знаки при непоширених прикладках”.

Прем'єр/міністр, генерал/хорунжий, генерал/лейтенант, місто/герой, герой/хлопець, член/кореспондент, гуцулка/Ксеня, лікар/терапевт, кардіолог/Амосов, Пирогов/хірург, учитель/словесник,

юнак/десятикласник, школярка/Маринка, козир/дівка, диво/йогурт, Чудо/Юдо, кінь/Добрян, Іван/богатир.

39. До поданих слів дібрати непоширені прикладки. Сполучення прикладок та означуваних слів увести до самостійно складених речень.

Народ, люди, Шевченко, місто, річка, дівчата, хлопці, вулиці.

& 40. Записати під диктовку. Підкреслити прикладки, вказати означувані слова. Написане звирити з надрукованим.

І. Шевченків “Кобзар” якось непомітно зайняв у моєму житті те місце, яке в усьому світі займає Біблія. (С.Ткаченко.) Пощезнуть всі перевертні й прибуду, і орди завойовників-заброд! (В.Симоненко.) Там рубався прадід мій із ханом, де буркун і вітер-кочовик. (А.Малишко.) Нема шляхів людині-звірю! Я в наші дні залізно вірю. (В.Сосюра.) Гей ви, хмари, турки-яничари, ви не йдіть ордою на облогу, не лякайте косарів у лузі! (М.Рильський.) Нахаба вітер із-під хустини вибив пасма кіс. (М.Рильський.) А угорі про тайнства природи задумався мислитель-чорногуз. (Л.Костенко.) Німець-інженер подавав команди лаmanoю російською. (Ю.Хорунжий.) У своїх правах розбирається, наче юрист-крючкотвор. (М.Стельмах.) Листоноша чорноброва носить вісточки-листи. (А.Малишко.) Коли, як хліб, зачерствіє ріка, тоді приїде вчителька-дочка, із інституту син примчить додому. (М.Стельмах.)

ІІ. Державу-незграбу тягла на горбі стражденна колгоспниця мати. (П.Засенко.) Аж гульк! Од матушки цариці прийшов указ лоби голить. (Т.Шевченко.) Мала долю жінок-солдаток. (А.Камінчук.) На морському дні з баркаса видно краба-водолаза і медузу-мандрівницю, й всі підводні таємниці. (А.Качан.) Тонкоусий сом ліниво плеще віялом-хвостом. (М.Рильський.) А в тій хвилі Півень-злюка скочив, пурхнув, мов гадюка. (І.Франко.) Привітають мене вовки-сіроманці, залігши дорогу в зеленім байраці. (П.Куліш.) Шумить схвильовано про щось високий явір-хмарочос. (А.Качан.)

СТОП!

*Переписати, уставляючи пропущені літери, знімаючи rischi та розставляючи, де потрібно, лапки. Після виділених слів у дужках позначити номер орфограми. Позначити в реченнях пунктограму “розділові знаки при непоширених прикладках”.

Зразок. Від того джерела {3}, від того потічка свій початок бере {3} Снов'яночка-річка {1,11,30}. (О.Довгий.) Звідси найближче було до

виноградників {3,30} радгоспу {30} “Степовий {3} веле~~те~~нь”{3,10},{4}.
(О.Гончар.)

Юнак/арх..тектор с..дить за к..рмом, в..де машину сер..д двосторонн..ого руху по трасі. (О.Гончар.) Сумний водій/*невдаха* канючити не звик. (П.Перебийніс.) На бампері машини *пр..мостився* крас..нь/пів..нь. (М.Стельмах.) І півень/вістун проспівав на світаночок тричі. (Т.Севернюк.) Хлопці/плотарі вже підтягали якорі. (А.Малишко.) Я не фельдмаршал, я тільки старший куди пошлють у *колгоспі* Барвінок. (Є.Гуцало.) Коло хати мати/зозуля кує мені ро..луку. (О.Довженко.) Г..неральша – *пр..вітна х..зйка*/хлібосолка. (Панас Мирний.) Біля *р..сторану* Корона Вітовта пустунець/вітерець бавився, кружляв у танку. (В.Вербич.) Сільські білобороді *патр..архи* на ганку смалять Шипку запашну. (П.Перебийніс.) К..ньте, хлопці, *кур..во*, втіху/самосад! (А.Малишко.) Теж знайшовся *інд..відуал..ст/терор..ст!* (М.Стельмах.)

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ОДНОРІДНИХ ЧЛЕНАХ РЕЧЕННЯ

41. Прочитати. Визначити однорідні члени речення, вказати, які з-поміж них з'єднані сполучниковим, а які - безсполучниковим зв'язком. Які розділові знаки ставлять між однорідними членами? Ще раз прочитати речення, правильно їх інтонуючи.

І. Синіли води, гори і долини. (П.Перебийніс.) Надворі тихо, тепло, ясно. (О.Кониський.) Сидимо, веснянок та гаївок співаємо. (О.Кониський.) Несу в душі цвіт вишні і калини. (Т.Севернюк.) Шумлять сади вишневі, яблуневі. (О.Ющенко.) Яблуні дихають цвітом росяно, червоно, біло. (А.Малишко.) Ніжно і радісно хиляться до нас знайомі кущі і дерева. (С.Васильченко.) Чи то садок видніє, чи город, чи поле? (Панас Мирний.) А маки процвітають і білим, і сивим, і червоним квітом повно. (Марко Вовчок.) Тут все мені рідне, близьке і святе. (М.Луків.) Це життя несамовите на віки, а не на мить! (Д.Павличко.) А по дашку прозорої веранди ходили то дощі, то голуби. (Л.Костенко.)

ІІ. Дзвін шабель, пісні, походи, воля соколина, тихі зорі, ясні води – моя Україна. (В.Сосюра.) Треба нам людей хоробрих, сміливих, гордих і палких. (І.Франко.) За правду й віру шана і повага жде тебе... (П.Куліш.) Перевертнями, перекинчиками, яничарами, а в наш час і манкуртами називають зрадників Батьківщини. (А.Лотоцький.) Відступників, зрадників, донощиків, сексотів, катів Україна проклене і виставить усьому світові на ганьбу. (Р.Іванчук.) Україна – це тихі води і ясні зорі, зелені сади, білі хати, лани золотої пшениці, медовії та молочнії ріки... (С.Васильченко.)

Однорідні члени речення – слова, які за змістом пов'язані з одним членом речення та відповідають на одне й те питання. Однорідні члени речення синтаксично рівноправні (пов'язані між собою зв'язком сурядності). Виразниками зв'язку сурядності є сполучники сурядності, перелічувальна інтонація, паузи.

Однорідні члени можуть бути непоширені: *Хай звільняється серце чуле од обману, брехні і пуг.* (В.Симоненко.) або поширені залежними від них словами: *Нами править закон любові і життя переможний дух.* (Г.Пастушенко.)

В одному реченні можуть бути два або кілька рядів однорідних членів: *І разом з квіткою, травинкою малою в моїй душі щось сходить і росте.* (Олександр Олесь.)

Однорідні члени речення з інтонацією:

- перелічення: *Моя душа настояна на вітрі, на слові і на поліні.* (Н.Кіт.) *Я до фініша чесно дійду без брехні, лицемірства, облуди.* (Л.Воловець.),
- протиставлення: *Не високо мудруй, але твердо держись.* (І.Франко.),
- зіставлення: *Не стільки шкодить видима брехня, як напівправа.* (А.Косматенко.)

Інтонація при вимові однорідних членів речення буває різна. У розповідних реченнях при переліченні та зіставленні вона поступово знижується, в окличних підвищується. У питальних реченнях інтонація різко підвищується на останньому однорідному члені. Якщо однорідні члени протиставляються, на першому слові інтонація різко підвищується, на останньому – знижується.

Кома ставиться між

- однорідними членами речення, не з'єднаними сполучниками: *Злим людям не заздри, не бажай їх товариства.* (З Біблії.) *Мені приснились ночі солов'їні, дівочі співи, пахощі левад.* (М.Рильський.);
- однорідними членами речення, з'єднаними двома або більше однаковими (повторюваними) сполучниками *і...і* (й...й), *ні...ні* (ані...ані), *то...то* (не то...не то), *чи...чи* (чи то...чи то), *або...або*: *Є в “Кобзарі” і про гайдамаків, і про Підкову, і про Гамалію.* (Б.Грінченко.) *А в пшениці то мак, то волошки закрасили б роботоньку трошки.* (Леся Українка.) *В селянській душі не умруть ні волошки, ні поле.* (Д.Фальківський.) Зрідка однорідні члени з'єднуються повторюваними сполучниками *хоч - хоч*; *що - що*: *Хоч у лісі, хоч у полі шукатиму долі. Що в городі, що в полі восени всього доволі.* (Нар.творч.), тоді вони теж розділяються комами;

Примітка. 1. Коли два слова, з'єднаних повторюваним сполучником *і...і* або *ні...ні*, становлять фразеологізований вислів,

кома між ними не ставиться: *і туди і сюди; і сміх і гріх; ні в тих ні в сих; ні світ ні зоря; ні пуху ні пера; ні мертвий ні живий: Ще ні світ ні зоря, а вже ходять гомін від двору до двору.* (Панас Мирний.) *Хлопці були ні в тих ні в сих.* (Б.Грінченко.) *Бурлаки стояли ні живі ні мертві.* (І.Нечуй-Левицький.) *Ще ляпне таке, що ні в тин ні в ворота!* (Панас Мирний.) *Любов не має ні кінця ні краю.* (П.Перебийніс.)

Примітка 2. Кома не ставиться між двома з'єднаними повторюваними сполучниками однорідними членами речення, які утворюють тісну смислову єдність: *Витьохкують і мертвому й живому ті солов'ї на канівській горі.* (А.Малишко.) *Я не знаю ні горя ні радощів.* (Марко Вовчок.) *Підстав незнаним обширам обличчя. Збуди в собі і Данте й Беатріче.* (Т.Севернюк.)

Примітка 3. Коли сполучники *і (й), та (і), або, чи, а чи* не повторюються, кома перед ними не ставиться: *Тут пахне м'ята чи меліса.* (Л.Скирда.) *Тихій та смирній дівчині йшла на душу пісня.* (І.Нечуй-Левицький.) *То буде переміна або злам.* (О.Савченко-Гнатюк.) *Умитий місяць-молодик займеться жовтнем а чи квітнем.* (А.Григоренко.)

- однорідними членами речення, з'єднаними за допомогою парних сполучників *як ... так; як не ...то; не тільки ... а (але) й; як ... так і; не так ... як; хоч... але (та, зате, проте); не стільки ... стільки; якщо не... то; настільки ... наскільки*: *Минулі покоління лишили нам не так розв'язання проблем, як самі проблеми.* (Сенека.) *Жита зараз похищував не стільки вітерець, скільки роса.* (М.Стельмах.) *Благородні олені оселяються як у гірських лісових масивах, так і в хвойних рівнинних лісах.* (З підруч.) *Індик хоч не співає, зате багато думає.* *У Килини та Горпини як не весілля, то родини.* (Нар.творч.) Кома в такому випадку ставиться перед другим сполучником;
- однорідними членами речення, з'єднаними протиставними сполучниками *а, але, однак, проте, зате, та* (у значенні *але*), *так, хоч (хоча)*: *Дім силою будують, а розумом скріплюють.* (З Біблії.) *Розумний – не хитрий, зате мудрий.* *Лис може втратити зуби, але не апетит.* *Мала голка, та майстровита.* (Нар.творч.) *Розмовляли мало ми, однак прощались боляче.* (Ю.Середа.)

Пунктограма: розділові знаки між однорідними членами речення (5)

42. Прочитати речення, правильно їх інтонуючи. Визначити однорідні члени речення, обґрунтувати вживання ком між ними.

І. Воля і труд достаток дають. Багатство не в майні, а в гідності. Господарський хліб не білий, але ситний. Живи своїм розумом, але звіряйся з чужим. Відвага або мед п'є, або кайдани тре. Знання і на плечі не тиснуть, і з рук не виснуть. Роботу роблять умінням, а не тільки терпінням. Розум не в роках, а в ділах. Трудова копійка і міцна, і лорога. Трудова копійка мала, але важка. Не дивись на чоловіка, а на його діло. Не стільки намолотив, скільки ціпом собі голову набив. Сушить не важка робота, а гірка турбота. Працюй не лише силою, а й умінням. Хоч не рано почали, та багато утяли.

Народна творчість.

ІІ. Звуків, ліній та барв ми довіку назад не вернемо. Лише гуртом і пущі, і пустині з піснями, з гуком можна перейти. Там лист осик у вічному танку тремтить, і поривається, і лине у височінь. Заніміли, поникли, погасли ліси, і людські, і пташині мовчать голоси.

З творів М.Рильського.

43. Переписати, вставляючи замість крапок дібрані з довідки повторювані сполучники. Які з них є взаємозамінними (синонімічними)? Розставити пропущені розділові знаки. Позначити в реченнях пунктограму “розділові знаки між однорідними членами речення”.

Учитель сидів у своїй школі .. з дітьми, ... з якимись книжками. (Б.Грінченко.) ... тепло печі, ... несподівана зустріч будили думки, не давали заснути. (За Панасом Мирним.) Не люблять кайданів .. слово, ... ідея. (М.Рильський.) Христя почала розказувати .. про село, .. про себе. Марина випитувала ... про те, ... про друге. (Панас Мирний.) Цю віру не зламали, не скарали .. муштра, .. зневага, ... зло. (П.Перебийніс.) А човен ... ховався за хвилями ... зринав на гребенях. (Р.Іванчук.) Так почувашся тільки ... ранньою весною, ... в ясний та тихий осінній день. (Панас Мирний.)

Довідка. То-то. Чи то - чи то. Ні – ні. І – і. То - то. Ні – ні - ані. То – то. Або – або.

44. Прочитати. Визначити однорідні члени речення, обґрунтувати невживання між ними коми.

Добре погуляли й старі й молоді. (Марко Вовчок.) Козацтво і спереду і ззаду. (П.Куліш.) Серце забилося, рвуться і сміх і плач, на очах сльози... (С.Васильченко.) Балаш одказував старостам ні те ні се. (І.Нечуй-Левицький.) З лиця Максим став не те що ні риба ні м'ясо, а якесь казнащо. (Є.Гуцало.) Гриць ні живий ні мертвий сидів і ждав. (Панас Мирний.) Жінка його вийшла ні се ні те, схожа на якусь недопечену пампушку. (О.Кониський.) Обнадієні хлібороби не відходили ні вдень ні

вночі від молотарок. (М.Стельмах.) Я стояв ні в сих ні в тих. (О.Кониський.) Один оце я тільки – ні в тин ні в ворота. (О.Гончар.) А тут качки порозлітались і сюди і туди. (О.Довженко.) Зима... Нема їй ні кінця ні краю. Струною снігу білий вітер грає. (П.Перебийніс.)

45. Подані фразеологізовані словосполучення ввести до самостійно складених речень. Речення записати, пояснити вживання розділових знаків.

Ні слуху ні духу; ні з того ні з сього; ні собі ні людям; ні світ ні зоря; ні пучок ні ручок (не жаліти); і вдень і вночі; і сьак і так, і так і ні; і вашим і нашим.

46. Прочитати. Пояснити наявність або відсутність ком між однорідними членами речення.

Ще ні світ ні зоря, а вже увесь берег так і заграв народом! (О.Кониський.) Міркували і сьак і так. (Григій Тютюнник.) Здавалося, сторінки книг горіли під нашими очима і вдень і вночі, і вдень і вночі. (С.Васильченко.) Козак не боїться ні тучі, ні грому. (Нар.творч.) На серці і легко і важко. (П.Перебийніс.) Так трудився, що ні світу, ні людей не бачив. Отак і черствіє і озлоблюється хліборобське серце. (М.Стельмах.) Ти йдеш у світ зелений навмання. У тебе ні машини, ні коня. (П.Перебийніс.) Я був у власному житті і машиніст, і пасажир. (А.Григорук.) Йому б не маршалом бути, а губернатором або й самим міністром. (Панас Мирний.) Ні се ні те поклувало, але не вчепилося. (Нар.творч.) Мій труд – не горе, не приреченість. Він шлях і щастя і біди. (М.Вінграновський.) Слизняк не виросте ні лебедем, ані орлом. (Г.Кирпа.) Не спинять ні окови, ні загати моєї нескінченної ріки. (П.Перебийніс.) В мені і Доля і Недоля. Усе в мені, як і в тобі. (Б.Чіп.) Не схотіла душа бунтівна ні тепла, ні смачного пшона. Бо небес не замінить ніколи заграбована, сита неволя. (П.Перебийніс.)

47. Порівняти подані у двох колонках речення, обґрунтувати вживання розділових знаків.

*І ми щось губимо **чи** ронимо,
шукаєм давнього сліди.*
(А.М'ястківський.)

*Ми граємо у шахи **чи то** в
життя своє.*

(П.Перебийніс.)

***Чи** вірна наша, **чи** хибна
дорога?*
(І.Франко.)

***Чи то** чайки, **чи то** горлиці
летіли тихо-тихо над зеленими
лугами.*

(В.Грінчак.)

48. Переписати, однорідні члени речення підкреслити. Обґрунтувати вживання розділових знаків.

I. У сні не раз ходив крізь темний ліс до кладки, до порому чи до броду. (Д.Павличко.) Чи душа навіки гине, чи встає ізнову жить? (Б.Грінченко.) Покажи мені скрипку з вогню а чи флейту забутої хвилі. (Т.Севернюк.) То сонце чи розпечена сльоза тече за небокрай із мого ока? (Є.Гуцало.) Тиша навколо тебе іскриться чи то морозними іскрами, чи то місячним промінням. (Є.Гуцало.) Мені б сопілку десь знайти чи скрипку. (Л.Солончук.) Чи співали дружечки, чи не співали, чи танцювали парубки з дівчатами, чи не танцювали? (Г.Квітка-Основ'яненко.) І втіхою поразки а чи слави нова ракета зводилась увись. (Б.Олійник.) Зеленіла зірка семафора чи планета рідна вдалині? (П.Перебийніс.) Деколи хочеться серцю стати терном чи кропивою. (Д.Загул.)

II. Вдихни луна Священного Письма чи хоч відлуння лун... (Т.Севернюк.) Чи зросту зерном у пісні щирій, чи землі хоч слово передам? (П.Перебийніс.) Що єсть правда? Де вона? На вістрі лева мамайівської шаблі чи у затворницькому самоспогляданні своєї душі? У вільному гурті людей чи у злютованому послушенстві суспільстві? (За Р.Іваничуком.) Та жінка суха, як відчахнута віть. То жінка чи то Божа Матір стоїть? (С.Шевченко.) Чи знайдете на чужій землі хоч краплину долі а чи слави? (А.Матвійчук.) Чорно кругом чи біло, не зупиняти рух. (О.Стефанович.)

49. Подані речення записати в такій послідовності: 1) прості речення, в яких сполучники з'єднують однорідні члени; 2) складні речення, в яких сполучники з'єднують частини складних речень.

Я чи не я зупинився на кручі? (М.Шевченко.) Чи то галич налетіла чорна, чи то турки гору обступили? (Леся Українка.) Чи нам золото, чи нам срібло, чи нам панські будинки треба? (П.Куліш.) Чи се він правду сказав, чи се він пожартував? (Марко Вовчок.) Просто хочеться жити у ріднім гаю, стати деревом, птахом чи зрідні солов'ю. (М.Василенко.) Чи вітер то війнув із тих країв, чи парк той запах в коренях таїв, чи над Дніпром летіли журавлі і принесли духмяність на крилі? (О.Довгий.) Останнє яблуко в саду в осінній заметілі чи на добро, чи на біду лишилося на гіллі. (М.Луків.) І раптом у вікні жар-птиця з'являється чи мариться мені. (І.Ткач.) Чи геть осліп цей світ, чи геть посліпили ми? Чиї там душі чи очі плачуть? (Т.Севернюк.)

50. Переписати, розставляючи пропущені розділові знаки. Однорідні члени речення підкреслити.

Не так ті кулі козаку страшні як це щоденне пекло метушні. (Л.Костенко.) Втік він [Іван] не так од панщини як від лютої жінки. (М.Коцюбинський.) Сила страждання вимірюється не так гнітом зовнішніх обставин як глибиною потрясіння. (О.Довженко.) Жилося Давидові хоч і тяжко але весело. (М.Стельмах.) Кругом високої кам'яної стіни проліг не так глибокий як широкий рів. (Панас Мирний.) Кінь Тягнибіда хоч і молодший зате розумніший і добріший за Мурая проте підірваний на ноги. (О.Довженко.)

51. Переписати, розставляючи пропущені розділові знаки. Позначити в реченнях пунктограму “розділові знаки між однорідними членами речення”. Прочитати речення, дотримуючи правильної інтонації.

I. Пісня і праця великі дві сили. (І.Франко.) Працею людина і сильна й красива. (О.Гончар.) Художник це світогляд і талант! (М.Вінграновський.) Люблю я день і поклоняюсь грому. (А.Малишко.) Вічно будуть в світі і відданість і віра і любов. (С.Тельнюк.) Праця любов і знання одвіку трійця свята. (Д.Загул.) Лиш в праці варто і для праці жить. (І.Франко.) Не шукайте пророка в чужій чужині за морями за горами за річками. (Д.Чередниченко.) З добра й любові приходить щастя. (А.Мойсеєнко.) Твори добро невтомно і недремно. (Т.Севернюк.) Не зобидь ні старця ні дитину поділись останнім сухарем. (М.Луків.) До людей неси і посмішку і сміх і розраду і пораду. (М.Стельмах.) Дні мої то сонячні то сірі. (В.Олешко.) То миша скребеться чи пацюк? (Панас Мирний.) Шукаю вже не щастя а поради. (В.Грінчак.) Лякатися треба сірості а не бурхливої відваги. (О.Гончар.) Платон ваш друг? А істина подруга? Ви хочете вказать правдивий шлях устами істини а чи устами друга? (М.Матіос.) З набряклими од оплесків руками не пісні вже народ просив а діла. (Ц.Норвід.) Не хоче серце ані слави ні скарбів і ні за чим загубленим не плаче. (О.Савченко-Гнатюк.) Солодке а чи полинне життя нам дано єдине. (М.Луків.) Він тим рядком не бавився а жив. (В.Моруга.) Не то сон не то дрімота сповивають його душу. (Панас Мирний.) Не поети а кілери нині вийшли в боги. (Б.Олійник.) Я вперше побачив і постать Богдана і древню Софію і місто в каштанах. (Д.Луценко.) Ми ціну знаємо і хліба й солі. (М.Стельмах.) Жовтень не любить ні колеса ні полоза. (Нар.творч.) А людина вмістилище вічне одночасно і доброго й злого. (М.Карпенко.) Ми хоч бідні але чесні. (М.Коцюбинський.) Жени спокусу й суєту не розкидай слова впусту. (К.Лесьєв-Лесь.) Ми маємо право на сум і любов на щастя на сонце і трави. (В.Симоненко.) Я не наслухався ні шуму рік широких ні шелесту лісів. (Олександр Олесь.) Правічний дух української мови в абсолютній більшості найменувань місцевостей річок гір узвиш низин долин ярів островів озер і всього дрібнішого на нашій рідній землі. (В.Пепа.)

II. І дід і баба у неділю на призьбі вдвох собі сиділи гарненько в білих сорочках. (Т.Шевченко.) Хата хоч старенька та чепурна біла. (Панас

Мирний.) Батько то увійде в хату то знов піде. (Б.Грінченко.) Із уст в уста од хати в хату з села в село котилась радість. (М.Коцюбинський.) Галя або шие або й собі пряде на прядці. (Панас Мирний.) Шаную плуг долоні мозолясті тепло і ласку від упертих рук. (А.Малишко.) Мозольних рук шаную славу й гостинний батьківський поріг. (Л.Павлів.) У мене і руки і ноги потерпли. (Панас Мирний.) Блукав я по світу чимало носив і свиту і жупан. (Т.Шевченко.) Переступи поріг сідай до столу перепочинь з'їж хліба! (С.Реп'ях.) І дні напруги превеликі дають нам хліба і снаги а не оті молочні ріки й не киселеві береги. (І.Муратов.) Не гріє сонце на чужині а дома надто вже пекло. (Т.Шевченко.) В мені живуть в борінні світло й тьма. (В.Сосюра.) В тебе що не слово то нова хитрість. (М.Стельмах.) Не знаю ні смутку ні печалі ні жалю. (В.Грінчак.) На одній нозі ведмідь то плигає то стоїть. (Д.Павличко.) У ніч у млу у біль у дикий лан летіло непідковане копито! (Ю.Яновський.) Ні шелесту ні гомону не чуть. (Г.Кривда.) Не то сон не то забуття склепляло повіки. (М.Коцюбинський.) Калинова крапля скотилась з грудей на ниви на роси на визрілий день. (Б.Олійник.) Спускалася ніч на землю утихомирювала людські клопоти руки й думки. (Панас Мирний.) І соловейко на калині то затихав то щебетав святого Бога вихваляв. (Т.Шевченко.) Ясніє тріпоче жовтіє на самім вершечку листок. (С.Йовенко.) І гречка біла пролива меди на борозни на хати на сади під круглим місяцем ополуночі. (А.Малишко.) Серце б'ється стискається плаче розливає по жилах огонь. (В.Сосюра.) Я більше ні скарг ні жалів ні сміху зі струн не збуджу. (Д.Загуг.)

52. Розкрити значення поданих фразеологізмів, з'ясувати їх походження. Ввести фразеологізми до самостійно складених речень. Речення записати, вказати в них однорідні члени речення, пояснити розділові знаки.

Прийшов, побачив, перемиг. Приходьте й володійте нами. Раби, підніжки, грязь Москви. І ставок, і млинок, і вишневенький садок. У кожного своя доля і свій шлях широкий. Сцилла і Харибда. Прийде нове життя, добро нове у світ.

53. Речення з пунктограмою «розділові знаки між однорідними членами речення» виписати з текстів диктантів 10, 16, 18, 21, 26, 37, 52. Однорідні члени у виписаних реченнях підкреслити, обґрунтувати вживання розділових знаків.

& 54. Записати під диктовку. В кожному з речень підкреслити всі члени речення. Вказати однорідні члени непоширені та поширені, пояснити відмінність між ними. Позначити в реченнях пунктограму “розділові знаки між однорідними членами речення”. Пояснити вживання розділових знаків. Прочитати речення, правильно їх інтонуючи.

Я вірю в ранок, у початок усіх начал, усіх доріг, у дзвін роси, у цвіт хрещатий, у перший крок через поріг. (П.Перебийніс.) Хотілося вірити й вірилось в людей, в талант, в науку, в свої сили, в свої ясні, радісні, прийдущі дні. (С.Васильченко.) Гаряча кров дзюркотіла по жилах, біла у голову, здіймала хмарами думки, заклёовувала у серці тихі та втішні почування, якісь невиразні любі надії. (Панас Мирний.) Хочу попросити я для себе ні речей коштовних, ні утіх, а землі і сяючого неба. (А.Матвійчук.) Бездонність фіалкового неба підкреслювала досконалу завершеність і ночі, і тиші, у ній то схлипував, то причмокував, то гнівався на когось, то вуркотів невидимий бурчак. (М.Стельмах.)

55. Переписати, вставляючи пропущені літери та розставляючи розділові знаки. Визначити орфограми та пунктограми.

Ліс стоїть задумл..вий, п..чальний. Йому ось-ось треба пишне своє вбрання ск..дати, підставляти свої віти дощам холодним, хуртовинам сніговим. Листя з суму жовтіє, з туги кр..вavиться. Ось падає кл..новий лист, одірвався з рідної йому галузки і падає. Йому так не хочет..ся йти на вічний спокій, л..жати і тліти сер..д завмерлих собратів своїх... Він кружляє на галявині, то вгору підносит..ся, то хилиться до з..млі. Останнім конвульсійним рухом він пор..вavється вгору, до світла, до сонця. Воно так пестило його, так голубило... Але нема вже сили, нема ж..ття в кл..нового листу. Падає кл..новий лист на землю і зат..хає..

Нав..сні на його місці буде молодий з..лений лист. Він з вітром ро..мовлятиме, хапатиме жилками своїми сонячний промінь, під дощем купатимет..ся й рососою умиватимет..ся. Щоб потім умерти. Старе одж..вav, а нове народжуєт..ся.

За Остапом Вишнею.

Якщо однорідні члени речення з'єднані сполучниками *і(й)*, *та* в пари, кома ставиться тільки між парами: *Співають дзвінко сонячного дня птахи і листя, вітер і хмарини.* (О.Ольжич.) *Є така тонка і ніжна, сильна і мужня, недоторкана і незламна річ – гідність людської особистості.* (В.Сухомлинський.)

Між поєднаними сполучниками *і(й)*, *та* в пари однорідними членами речення при вимовлянні робиться пауза, тон підвищується при вимовлянні першого однорідного члена та понижується при вимовлянні другого.

Коли однорідні члени з'єднані повторюваними сполучниками *і(й)*, *та*, кома ставиться між усіма однорідними членами, у тому числі й між першими двома (перед першим сполучником): *В своїй хаті своя правда, і сила, і воля.* (Т.Шевченко.) *Є хліб, і сіть, і Україна.* (Т.Севернюк.) *Даймо ж на працю для України серце, і розум, і руки!* (Б.Грінченко.)

Поєднання однорідних членів речення повторюваними сполучниками *і(й), та* максимально зосереджує увагу на однорідних членах та надає реченню експресивного забарвлення.

56. Прочитати речення, правильно їх інтонуючи. Визначити однорідні члени речення. Пояснити вживання розділових знаків.

I. Яких тільки людей там не було? Товсті і високі, низькі і пузаті, кругловіди і довгобрази, чорняві і біляві, молоді та жваві, а часом і старі. (Панас Мирний.) Ти майстер тесати й стругати, орати й копати, шити і молотити, грати й гарнцювати. Кожен старається пошанувати такого орача й ткача, гончара й стельмаха, шевця і бондаря, дігтяра й маляра. (Є.Гуцало.) Мчаться містери добрі й недобрі, білі й чорні, старі і молоді, правдиві та брехливі. Поруч у потоці летять витончена душа і свиняче рило, зірка екрана й гангстер, геній і вбоге ніщо... Для всіх ця траса летюча, для всіх! (О.Гончар.) На цій землі родить щедро правда й добро, мудрість і розум, честь і відвага. А які тут багаті врожаї сердечного слова збирають, лукавства й сміху, пісень і легенд, ласки й ніжності! (Є.Гуцало.)

II. І люди вбачалися мені не похмурі та непривітні, не зігнуті та пригнічені нуждою та недостачами, а високі та статні. (За Панасом Мирним.) Хлопці поспішали до лужків і верб, до вогких од весняних сліз калин і річки. (М.Стельмах.) Тільки одна мати уміє разом свою дитину кохати й ненавидіти, жаліти й проклинати. (Панас Мирний.) Одним потоком у буяння рушать ліси і луки, ріки і поля. (О.Довгий.) Біль і смуток, ласка й непокора в найсвятішій посмішці твоїй. (А.Малишко.) Піщинка твого безсмертя ставатиме водою і снігом, очеретом і вечором, медом і сіллю. (Т.Майданович.) Роботу роблять старанням і вмінням, ладом і терпінням, зусиллям і сумлінням. (Нар.твор.)

57. Переписати, розставляючи пропущені розділові знаки. Позначити в реченнях пунктограму “розділові знаки між однорідними членами речення.

Надходила пора гарячої праці. Про це на сторінках поля свідчив посивілий житній колос і крихкий позублений вус ячменю ковані золоті мішечки на пшениці і молодий спів перепелиних виводків. Невблаганні літа найбільш немилосердні до наших сільських жінок. Їхню красу швидко висушують сонце і вітер дощі і сніг темнять поле й город лопата і сапа. ...Я починаю боятися суховію і засухи граду і вітру.

З творів М.Стельмаха

58. Прочитати речення. Визначити однорідні члени речення, обґрунтувати розділові знаки між ними.

Уста неложні душу збережуть від руйнувань, і сорому, і зблуду. (Т.Севернюк.) Щиро на рідній землі працюватимем вздовж, і навколо, і вишир! (Г.Чупринка.) Пора дітям спізнати свій рідний народ. Пора їм побачити село, і народ, і його звичаї, і життя. (О.Кониський.) Ти ж мені і товариш, і брат, і рідня. (А.Малишко.) Сором, і розпач, і невимовний жаль, і безліч інших гострих почувань охопили мою душу, і скрутили її, і пригнули. (О.Довженко.) Біля берізки сяйливої світло, і легко, і болісно. (В.Вербич.) Метелик вився, і тремтів, і геть зникав серед кущів. (Б.Грінченко.) Прозорюся, і ширюся, і росту. (О.Довгий.) Скрізь одне жадання, і мета, і ясність. (О.Підсуха.) Плуг, і коса, і небесна роса ніколи людей не морили і в біду не вводили. (Нар.творч.)

59. Переписати, однорідні члени речення підкреслити. Позначити пунктограму “розділові знаки між однорідними членами речення”.

І. Виють, і плещуть, і б'ють, і ревуть дніпрові далекі пороги. (Б.Грінченко.) Шумить Дніпро, сивіє, й чорніє, і плескає в береги. (Марко Вовчок.) Шумлять хліба, і простір, і вода. (А.Малишко.) Гнів і жаль, огонь і холод, несаможиття радість і гірка туга разом обхопили серце. (Панас Мирний.) Шумить, і шепче, і тривожить зрадливий дощ із-за кутка. (М.Рильський.) Шумлять кипариси, і мирти, й цитрини. (А.Кримський.) Я чую дивні ніжні звуки землі, і птахів, і весни. (С.Будний.) Проминав так один рік, і другий, і третій. (Б.Грінченко.) У прохолоді гостро пахне димом, і яблуками, й листом, й полином. (О.Омельченко.) Он обламаний кущик бузку виростає, і квітне, і ховає в сльозу боязку безконеччя блакитне. (Д.Павличко.) В гудінні бджіл тремтіння сонця, і спів, і сміх. (В.Чумак.) Житом, і паскою, і лепехою вічно світитимуть наші літа. (В.Гей.) Було красиво все, і мудро, і співуче... (М.Вінграновський.) Любиш край свій, і сонце, і квіти. (В.Сосюра.) Сміються в сонці золотому річки, і села, і поля. (О.Олесь.) Ходив [козак] у жупанах, та в сап'янцях, та в атласах. (Марко Вовчок.) І зелено, й червоно, і голубо, й боло, й синьо, й рожево коло тої хатки... (Марко Вовчок.) Озався соловей в бузку і спів гучний сп'яніло ронить і на каштани, й на ріку... (Я.Барт-Чишинський.) Сплять часи, і віки, і літа. (М.Вінграновський.)

ІІ. Скупий – не пан своїх засіків повних, а сторож, і приставник, і невільник. (І.Франко.) Тут все близьке і рідне і знайоме. (Т.Севернюк.) За гай ступило сонце і пішло і далину покликало з собою. (М.Вінграновський.) Блакиттю постає земля і світ і люди. (М.Вінграновський.) Хай буде сад і дерево крислате і кіт-воркіт і ще багато див. (Л.Костенко.) Заворожені дерева квіти і пташки й хрущі й цикад сім'я. (О.Ющенко.) І ніде не видно пташки ані бджілки ні мурашки. (К.Перелісна.) Сплять горобці і гори і трава. (М.Вінграновський.) Поруч і прекрасне і гниття. (П.Перебийніс.)

III. Живе Олеся рік і другий і третій і четвертий. Ніхто не заговорить ані привітає. (Марко Вовчок). Минає рік і два і п'ять років. (С.Васильченко.) От постукали і раз і вдруге і втретє. Ввійшли старости і подали хліб і говорили законні речі про куницю. (Г.Квітка-Основ'яненко.) А через рік і через два і три сумні були у нас свят-вечори. (Л.Костенко.) Виходить в двір і запряга коня і мчить у даль і поминає хату. (А.Малишко.)

60. Скласти та записати речення, використавши такі однорідні члени речення:

міста і села, поля і луги, моря і ріки

малі й дорослі, старі та молоді, досвідчені й недосвідчені

вірші, і поєми, і оповідання, й повісті, і уривки з романів

З двох особових дієслів, пов'язаних часткою *аж*, друге з яких разом із цією часткою виражає високу міру дії, названої першим дієсловом, складається так званий **парний присудок**: Дитина плаче аж заходиться. Хлопець біжить аж падає. Комою дієслова у таких конструкціях не розділяються.

Коли ж у такому реченні з'являються другорядні члени, парний присудок розпадається на два прості дієслівні присудки, що є однорідними членами. Між ними ставиться кома: Вітер верби нахилиє, аж верби ламає. (Нар.творч.) Тимоха все просить, аж до ніг припада. (Г.Квітка-Основ'яненко.) А по сінях лунає пісня, аж лящить. (С.Васильченко.) Чухрай і вухом не веде та гавкає на мене через хвіртку, аж скиглить. (О.Кониський.)

61. Прочитати. Пояснити вживання розділових знаків.

I. Тече Десна аж піниться, долинами гуде. (О.Довгий.) Пліт лежав готовий, аж просився на воду. (М.Коцюбинський.) Глянула дівчина в чисту воду та й не пізнала самої себе, аж спинилась. (Марко Вовчок.) Обличчя міниться, враз поблідне, аж посиніє. (Панас Мирний.) З лиця спав, аж почорнів од великої туги. (П.Куліш.) Панич сміявся аж качався. (І.Карпенко-Карий.) Уже пізно було, усі спали аж хропли. (Панас Мирний.) Розхвилювався Чередниченко, аж рукою до серця потягся. (О.Гончар.) Так і заголосить аж завис та й подереться на стіну. (Г.Квітка-Основ'яненко.)

II. Любить аж захлинається. Так навіть соловейко не вміє. (Г.Кирпа.) Тітка зраділа аж порожевіла. (Григорій Тютюнник.) Обличчя іскриться аж

сяє. Од нього в селі яснота. (А.М'ястківський.) Так-то вже стара вітає молоду та радіє, аж плаче. (Марко Вовчок.) Квіти цвітуть аж киплять. (Григій Тютюнник.) Припустив, біжить, летить, аж співає цей дощ. (О.Гончар.) Заглянув кінь в провалля, аж заструсивсь та й посунув назад. (О.Кониський.) Собаки гавкали на писаря та на голову, аж скиглили. (І.Нечуй-Левицький.) Попада здіймала до Бога руки і невимовно голосила, аж квила. (О.Кониський.) Що горить аж палає, те скоро згасає. Животіємо, аж радіємо.(Нар.творч.)

62. Переписати. У кожному з речень підкреслити граматичні основи. Пояснити вживання розділових знаків.

По небу дужою рукою розсіяв хтось срібні скалки, вони влипли до темного оксамиту і горять-горять, аж міняться. Знову грюкнув засув, аж завищав. Оксана так турнула його од ополонки, що він летів аж спотикався. Хотіли якось додому провести – вона сполохалась аж почервоніла.

З творів С.Васильченка.

63. Народні вислови з парними присудками ввести до самостійно складених речень так, щоб вони перетворились на однорідні присудки. Перебудовані речення записати, пояснити вживання розділових знаків.

Працює аж надривається. Ковтає аж давиться. Лютує аж казиться. Хоче аж умирає. Глянув аж злякався. Зрадів аж зацмокав.

& 64. Записати під диктовку. Написане звірити з надрукованим. Позначити в реченнях пунктограму “розділові знаки між однорідними членами речення”.

І. Після бурі Чорне море тихе, лагідне, прозоре. (А.Качан.) І грає, і піниться синєє море. (Є.Гребінка.) Вода прудка блищить, сія голубизною. (Д.Павличко.) Під човном клекотіло, шуміло. Вирувало. (М.Коцюбинський.) На Псло, на Ворсклу, на Сулу ліг золотий осінній сум. (М.Вінграновський.) На поля, дороги і стежинки падають і падають сніжинки. (Г.Кривда.) Змивають мрії з душ пилюку й чадь, турбот вагу, буденщини оскому. (М.Рильський.) Течуть небес зелені й сині води. (М.Вінграновський.) Ніч була хоч і зоряна, та темна. (Панас Мирний.) Сплять лошата, і мальви, і корови, і бджоли, і оси. (Л.Костенко.) У мені так тонко й тепло грали бджоли здивування, раювання, відкриття. (В.Гей.) Рано сонечко схопилось, у росі перлистій вмилось і сміється, не пече... (І.Франко.) Все таке чарівне, таємниче, повне соку, життя і снаги. (М.Стельмах.) Йде дощ крізь пасма сонячні рідкі, то припускає, то

відпочиває, то шелестить у травах, наче вуж, то небеса раптово відчиняє, а сам за горизонт спішить чимдуж. (О.Слоньовська.) І памороззю, і димами, і розкиданими вогниками, і зорями зустрічає нас засніжене село. (М.Стельмах.)

II. Вечірнє сонечко гай золотило, Дніпро і поле золотом крило. (Т.Шевченко.) То рожеве, то синє було небо над лозами. (М.Танк.) Берізка тоненька, струнка і ясна зеленого дуба любила. (В.Сосюра.) Любов – то світло, а не хаща. (А.Кацнельсон.) В щастя хвилинах зникли і простір, і час. (В.Сосюра.) Ні зір, ні сонця, ні весни без краю рідного немає. (Олександр Олесь.) Переживай завжди з народом і горе, й радість на землі. (В.Сосюра.) І на землі колись, а не під нею шукав свій сад пісень Сковорода. (Г.Коваль.) Ти, наче яблуко рум'яне, але всередині пусте. (В.Сосюра.) У дереві кожнім, в стеблині, в травині і тихо, й тривожно билося серце землі. (Г.Коваль.) Духмяне сіно пахне літом, медовим чебрецевим цвітом, і м'ятою, і материнкою, і полиновою гірчинкою. (М.Луків.)

III. Як багато важить слово! Слово строге, пестливе, образливе, ненависне... У ньому наші почуття, переживання, емоції. Слово може вбити або вознести на небачену висоту. Певні слова довго звучать у пам'яті, тішать душу. А гіркі, образливі, лихі й темні слова назбируються в душі. Їх, наче брудне каміння, треба поливати чистою водою, чистими думками і почуттями. Ніколи не поводьтеся зі словами жорстоко! Ви можете втратити здатність піддаватися їх магічним чарам, не зможете дивуватись, тремтіти віх їхнього доторку, відчувати щасливі хвилини єднання з ними.

За М.Людкевич.

Кому не ставлять:

- між двома дієсловами в однаковій формі, що означають не дві окремі дії, а вказують на рух і його мету: *підіть попросіть... прийди поглянь... сядьмо поміркуймо: Підіть гінця мені кликніте!* (І.Котляревський.) *Ти піди відпочинь, Катрусю.* (А.Малишко.) *Ей ти, вишкварок! Їди попоїж.* (Григор Тютюнник.) *Піду долаюсь, бо й не засну!* (І.Карпенко-Карий.);
- між двома однаковими або близькими за значенням словами (в одній або в різних формах), якщо друге вжите з часткою *не* і обидва вони за змістом утворюють єдине ціле і передають невизначеність або сумнів: *хочеш не хочеш, дивишся не надивишся, радий не радий, біда не біда, страшно не страшно* і под: *Хата не хата, вікон багато, є куди влізти, та нікуди вилізти. Впіймав не впіймав, а погнатися можна.* (Нар.творч.) *Заворожені дерева ждуть не діждуться свого свята.* (М.Стельмах.) *Наче день не день, і ніч не ніч, а тільки ж сонце зовсім низько висить над головою.* (Є.Гуцало.)

Інколи, якщо цього вимагає інтонація, між такими однаковими

словами ставиться тире: **Співай – не співай**, а часу не спинити. (Д.Луценко.) **Гомін – не гомін**, а якась трусанина знялася. (Панас Мирний.) **Я крадькома дивлюсь на гостю – не надивлюся.** (Т.Севернюк.) **Час іде – не йде**, мов рак, повзе. (Г.Квітка-Основ'яненко.) **Князеві спиться – не спиться.** Вітер колише намет. (М.Рильський.)

65. Порівняти подані в обох колонках речення. Пояснити вживання розділових знаків. Прочитати речення, дотримуючи правильної інтонації.

Сядь, схились і слухай пісню.
(Олександр Олесь.)

Не жди, вставай, кричи, буди!
(А.Ковальчук.)

- *То сядь спочинь.*
– *А ніколи мені.* (Л.Костенко.)

*Ось ходи розберися в цьому
плані.* (М.Стельмах.)

66. Прочитати речення. Пояснити, чому не слід ставити кому між виділеними словами.

Щоб одвернути сина від заміру *йти посипати*, Катря стала лякати Морозенком. (Панас Мирний.) Ой голубчику Гнате, *йди вирятуй* мою телицю. (І.Карпенко-Карий.) *Піди видій* корову та оджени вівці до череди! (І.Нечуй-Левицький.) Перш ніж *сісти подоїти*, треба кізку напоїти. (О.Орач.) На тобі лиця нема, *іди приляж*. Краще *йди кашляй* на піч. (І.Карпенко-Карий.) Щоранку *бігав наздоганяв* майбутнє. А може, тікав од себе? (Г.Малик.) Душа і тут знайшла собі роботу, нема того, щоб *сісти відпочити*. (Л.Костенко.)

67. Скласти речення, використавши в ролі присудків подані пари дієслів.

Піди дізнайся; сядьте послушайте; ходімо познайомимось; іди допоможи, поїдь купи, піди знайди.

68. Переписати, розставляючи пропущені розділові знаки.

Молодиця взяла паляницю поцілувала й знов поклала на стіл. Побіжи вибери свіжих огірочків та й заходжуйся коло вареників. Мотря встала засвітила світло розпалила піч й сіла коло печі прясти. Піди обніми та поцілуй мою коняку коли вже припала охота цілуватися. Піди вижени на роботу свою Мотрю!

З творів І.Нечуя-Левицького.

69. Переписати речення. Прочитати їх, дотримуючи правильної інтонації. Пояснити вживання розділових знаків.

І. Так, сплю не сплю, зіщулюсь на печі. І виє пес на місяць уночі. (Л.Костенко.) Сон – не сон, облягає вас якась сонна млявість. (Панас Мирний.) Ранок – не ранок, свято – не свято. Руки покручені, зором ослаб. (А.Малишко.) Я ніби дивилась на тебе не надивилась, говорила з тобою не наговорила. (І.Нечуй-Левицький.) Сонце – не сонце, місяць – не місяць, зірка – не зірка летить. (Олександр Олесь.) То хмара не хмара у небі, то бурі великої знак. (А.Малишко.)

ІІ. Все здолати і витримати можна. Для упертих біда – не біда. (С.Будний.) Я степ читав – не прочитав. (В.Базилевський.) І день не день. І ніч не ніч. Кладуться тони на півтони. (О.Довгий.) Випогодитись не випогодилось, а трохи розгодинилося. (Є.Гуцало.) Радіє Мотря, хвалиться людям – не нахвалиться своїм сином. (Панас Мирний.) В неї й хата не хата, а прикабалок до раю. (Л.Костенко.) Дивлюсь, а в неї очі не очі, а справжні дві зірки. (С.Васильченко.) Прийшли Іван-царенко та багатирі їм не наїмся та П'ю не нап'юся до Поганого царя. (Нар.творч.) Вовк слідом за мною так само женеться не вженеться. (Є.Гуцало.) Догнав не догнав, а чом не спробувати? Праця – не праця, як нема на таці. (Нар.творч.)

70. Прочитати подані у двох колонках речення, правильно їх інтонуючи. Пояснити відмінність у вживанні розділових знаків.

Панич пішов у свою хату,
зачинився.
(Панас
Мирний.)

Панич пішов у свою хату –
зачинився. (Панас Мирний.)

Тире ставлять між однорідними присудками, якщо в наступному присудку вказано причину вираженої попереднім присудком дії, пояснення, уточнення, узагальнення, наслідок, швидку зміну подій: *Мати ще не спала – очікувала його.* (М.Стельмах.) *Болить материне серце – віщує щось.* (С.Васильченко.) *Вона не видержала – заплакала.* (Панас Мирний.) *Ой кінь ірже – військо чує. А я скочив – Дунай перескочив.* (Нар.творч.);

Тире ставлять між однорідними підметами, присудками, додатками, означеннями, обставинами, якщо вони перебувають у зв'язку різкого протиставлення і не пов'язані сполучниками: *Вітер в гаї не гуляє – вночі спочиває.* (Т.Шевченко.) *Не плаває – літає Семен Дніпром.* (Марко Вовчок.) В такому разі однорідні члени речення протиставляються щодо їх відношення до члена речення, з яким вони

пов'язані за змістом: виражене першим членом речення (з часткою *не*) заперечується, виражене другим – стверджується: *То не хмара – біла пташка хмарою спустилась. (Т.Шевченко.) І не співає – каркає лиш птах. (М.Вінграновський.) Не сорок літ – сто літ в пустелях наш люд раба із себе гнав! (Б.Чіп.)*

Інтонція таких речень характеризується контрастом підвищення тону в першій частині та пониженням у другій, а також значною паузою між ними та посиленням логічним наголошенням обох членів речення, що протиставляються.

Багата моя Січ була не п'яним скопом – могутніми синами!
(Б.Олійник.)

Не панська в мене – проста, шира правда. (П.Куліш.)

Якщо однорідний член, назване яким заперечується, стоїть на другому місці, то сильніше наголошується перший другорядний член, а другий вимовляється з певним послабленням тону:

Треба друга рятувать ділом – не журбою. (Д.Павличко.)

Тільки нам все жити – не вмирати. (А.Малишко.)

71 Прочитати речення, дотримуючи правильної інтонації. Обґрунтувати вживання тире.

Як ножиці, годинникові стрілки відріжуть час - почнуть нове Сьогодні. (О.Карпенко.) Мати любила мене - душі не чула. (Панас Мирний.) Не йшла Оленка – на крилах летіла. (П.Куліш.) Птахи шугають над соснами Юрмали – передвіщають погоду морську. (П.Осадчук.) Наїлися шпаки снігу – співають перестали. (М.Вінграновський.)

72. Переписати речення. Однорідні члени речення підкреслити. Обґрунтувати вживання тире між однорідними членами речення.

І. Ми засіваємо житейське поле і не на день минуций – на віки. (Б.Олійник.) Богові своєму не молитву – кров пожертвуєм багряну. (Ш.Петефі.) Не заповлочтю – кров'ю серця вишив натхненну пісню радості життя. (Д.Луценко.) То не скрипка кликала – волосся, що тобі спало на чоло. (В.Симоненко.) З городу не біжить – вихором вилітає Мар'яна. (М.Стельмах.) Не ривками – розміреним кроком йде

змушнілий, натхненний поет. (П.Воронько.) Розбудимо всюди нечулих на мільйони не гонів – миль. (Д.Загул.) Один на варті він стояв і не з рушницею – з одрізом. (Д.Загул.) Не гуркотінням – будьмо вдаром грому. (Ц.Норвід.) На плечах шинеля – не свита. (А.Малишко.)

II. Понад Прутом, у Яремчі, вже не видиво – видіння. (Л.Забашта.) Сире паліччя не горить – димить. (С.Йовенко.) То не ожина стелиться – чорниці. (Є.Гуцало.) Не природа – свято у багряних шатах. (В.Василяшко.) Дам тобі я кращі в світі не каміння – самоцвіти. (Олександр Олесь.) Не чашу відкоркованої віхоли – міцного меду доля піднесла! (О.Слоньовська.) Я бадьорію. Ранками ясними я змалку так ходив, не йду – лечу! (М.Самійленко.) Ех, ви, люди, не люди – комахи! Хто ж приборкав ваш вільний заспів, вільний літ ваш? (В.Чумак.) Не дута – істинна еліта тут животіє на гроші. (А.Матвійчук.)

III. Не смертю очищайтесь – Життям! Не спогадами дихайте, а Пам'яттю! (Т.Севернюк.) Шаленіють юрби всюди. Вже мурашки ми – не люди. (А.Ковальчук.) Рву пітьму! Ми люди – не кроти. (П.Перебийніс.) Був огонь – не кінь. (М.Стельмах.) Огонь була – не дівка. (Г.Квітка-Основ'яненко.) Від сорому в неї й вуха почервоніли – не тільки щоки. (Панас Мирний.) Конотоп не лиш відьмами – лицарями славен. (Д.Білоус.) Катря не пішла – попливла до воріт, як пава. (Г.Тютюнник.) Вже не причали, а печалі, не повинь – паводки осінні, не далина – прозорі далі, не яснота, а мерехтіння. (Т.Севернюк.) І шуки воду слухають – не чують. (М.Вінграновський.) Він був не рибою – людиною. Гаряча кров текла судинами. (П.Перебийніс.)

73. Переписати, розставляючи пропущені розділові знаки. Позначити в реченнях пунктограму “розділові знаки між однорідними членами речення”. Підкреслити однорідні члени речення.

I. Не півроку піввіку прожила ти між чужими людьми. (П.Куліш.) Минули не роки сторіччя великі. (Б.Грінченко.) З того часу промайнули не літа століття. (Г.Гордасевич.) Не на відстані близько велике щомить постає. (Т.Севернюк.) Не мелодія збурена рана. Не слова а безжальні голки. (В.Симоненко.) Не старіють поети лишаються молодими. (С.Йовенко.) Не тільки друзів цінять й ворогів. (М.Вінграновський.) Гортаю не зошити душі. (Т.Синьоока.) Серце, не скній розірвися од слова! (М.Самійленко.)

II. Засвічено світло в хатах, на небо зійшла зоря. За книжку сідає тато повторює “Кобзаря”. (Д.Чередниченко.) Моя країно безталанна, яких ти обпилася чар? Ти так закохано і п'яно плодиш не геніїв нездар. (А.Матвійчук.) Як хочеш каші, не пшоно сій просо. (О.Матійко.) Кожен рік у травні, навесні, наші грізні бойові гармати салютують миру не війні! (В.Симоненко.)

III. Купалися голубоньки на дубовій кладці. Чекав козак дівчиноньку не ввечері вранці. (Нар.творч.) Любов розквітла враз не спроквола.

(С.Йовенко.) Подаруй мені на іменини не коштовний перстень, не кришталь втомлених очей твоїх вуглини та доріг не сходжену ще даль.
(Д.Луценко.) Не вернулася рота в село. В сіру землю пішли не в мармур.
(Б.Олійник.) Деревя обнімаються гілками. А корені вчепилися в землі не на життя на смерть. (В.Марсюк.)

Тире ставлять перед єднальним сполучником *і* (зрідка після нього) між двома присудками (або кількома присудками й останнім із них):

- якщо останній з них виражає щось несподіване або різко протилежне до висловленого першим: *Земля на прощання усміхнулася – і потемніла. Буря пройшла, вирвала кілька дубів з корінням, поламала силу молодого гілля і – скрилася.* (Панас Мирний.);
- якщо останній присудок виражає наслідок того, що висловлено першим: *Глянь на вид – і не питай про здоров'я. Кудкудаче курка – і гніздо видає.* (Нар.творч.) *Одного разу мати виходить на город з відром або з великою мискою, назбирає огірків – і квасить.* (Є.Гуцало.)

74. Прочитати речення, правильно їх інтонуючи. Обґрунтувати вживання тире.

І. Не раз хлоп'я рівняло казку до життя, а життя до казки – і само собі міркувало, дивувалося. “Ку-ку-ріку-у-у!” – прокричав десь поблизу півень – і замовк. Кинулась Мотря до скрині – та й охолола. Максим несамовито скрикнув – і схопився обома руками за спину. Галя глянула – і скрикнула. Чіпка зиркнув – і затрясся.

З творів Панаса Мирного.

ІІ. Душа рвонулась – і застряла в ґратах. (Л.Костенко.) Ніч підняла своє темне крило – і прикрила ним світ. Пробігла блискавиця, блиснула і – зникла. (Панас Мирний.) Бусол сів біля комина, клацнув дзьобом – і зірвався, далі полетів над деревами. (Є.Гуцало.) Покохала Маруся Прохора – і мов та хмелина коло його в'ється. (П.Куліш.) Я сама запрягла коня. Осідлай його і – прощай. (Т.Севернюк.)

Між поширеними однорідними членами речення **може ставитися крапка з комою**, особливо, якщо в їх складі вже є розділові знаки: *Біга Катря боса лісом, біга та голосить; то проклина свого Йвана, то плаче, то просить.* (Т.Шевченко.)

75. Прочитати. Обґрунтувати вживання між однорідними членами речення крапки з комою.

Муравський шлях йшов із глибини Росії на слобідську Україну, потім через Орель і Запорожжя; вився по Запорожжю через річки Самару, Вовчі Води й Конку; нижче Конки виходив за межі козацьких вольностей і пластався до самого Перекопа. (Г.Колісник.) Там родилась, гарцювала козацька воля; там шляхтою, татарами засівала поле, засівала трупом поле... (Т.Шевченко.) Город Мотря одкопала, скопала, засадила; хату вимазала, оббілила; призьбу жовтою глибою підвела; коло хати віником обмела. (Панас Мирний.)

76 Переписати, однорідні члени речення підкреслити. Обґрунтувати вживання розділових знаків.

І. Сумно-сумно гайдамаки залізную силу поховали; насипали високу могилу; заплакали, розійшлися... (Т.Шевченко.) Довгенько з радощів не могли до себе прийти; плакали, сміялись, розпитували і одне одному перебивали. (П.Куліш.) На панщині пшеницю жала, втомилася; не спочивать пішла в снопи, пошкандибала Івана сина годувать. А Оксана, як голубка, воркує, цілує; то заплаче, то зомліє, головоньку схилить. (Т.Шевченко.) Довго вона плакала, слухала співи солов'їні та дівоцькі пісні; серед ночі встала, тихесенько викралась із комори, тихесенько перейшла через двір, майнула білими рукав чатами на перелазі, втонула у вишневому садку, виринула з садової темряви коло хати вдови Загірньої. (П.Куліш.)

ІІ. Голос то розлягався в високім просторі; то слався по землі, по зелених житах; то завмирав оддалеки на полях розлогих; то вливався в душу якимсь несвідомим щастям. На догих листочках грає і сяє, мов самоцвітне каміння, чиста роса; то стрельне вам у вічі тонесенькою голочкою жовтого світу; то зачервоніє круглою горошиною; то засиніє синьо цвітом, то посипле зеленими іскорками...

З творів Панаса Мирного.

Між однаковими словами, що вказують на тривалість дії, велику кількість осіб, предметів або явищ, на велику міру якості, **ставлять кому**: *Закопався він у книги і шукав, шукав, шукав. Та й пірнув ізнов у книги і гортав, гортав, гортав.* (Б.Грінченко.) *Тяжко, тяжко в світі жить і нікого не любить!* (Т.Шевченко.) Такі слова вимовляються з інтонацією переліку.

Проте між двома словами, які повторюються з метою підсилення значення (зокрема в дієсловах зі значенням безперервної дії та в прикметниках і прислівниках, що означають велику міру ознаки),

ставлять дефіс: *А вечір похилився так низько, низько-низько.* (В.Чумак.) *Далеко-далеко полетіли мрії його.* (В.Собко.)

Пунктограма: кома між повторюваними словами (6)

77. Прочитати. Вказати повторювані слова, обґрунтувати вживання ком між ними.

І. Падають, падають з неба білих троянд пелюстки. (В.Сосюра.) Сипле, сипле, сипле сніг. Килим важче налягає. (І.Франко.) Над льодами цвіт вишневий облітає, облітає. (П.Перебийніс.) Над гаєм хмара руку простягає і гається, і гається над гаєм. (М.Вінграновський.) Скрізь визирають із трави квітки, квітки й квітки. (Б.Грінченко.) Ллються, ллються синім шовком нерозгадані думки. (Д.Фальківський.)

ІІ. А музика грає, грає, жалю завдає! (Т.Шевченко.) А в душі моїй співають, срібло струн перебирають, грають, грають кобзарі. (Олександр Олесь.) Вкраїна мовчала, мовчала й мовчить. (В.Чумак.) І тільки пісня, пісня, пісня з грудей розверстих виліта! (Т.Севернюк.) А згори все дужче, дужче сонце світ свій розлива. (Б.Грінченко.)

78. Переписати речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Позначити пунктограму “коми між повторюваними словами”.

І. Шумлять шумлять джерельні веретена. (Т.Севернюк.) Лише трава лише трава замислено шепоче. (П.Перебийніс.) Затремтіли струни у душі моїй... Ніжна ніжна пісня задзвеніла в ній... (Олександр Олесь.) Як синьо й порожньо навколо, і даль хвилює так мене. А вітер перекотиполе жене жене жене жене. (В.Сосюра.) Кінь трощить трощить копитищами зашперхлі калюжки. (М.Стельмах.) Ох, все сниться сниться мені сниться неповторна молодість моя. (В.Сосюра.)

ІІ. Йдуть і йдуть і йдуть дощі. Стали чорними кущі. (М.Познанська.) Тихше тихше! Не диши! Нас почують комиші. (Олександр Олесь.) А вже світає. Сумно сумно сумно благословляється на світ. (Л.Костенко.) Заросла травою заросла відспівала стежка відспівала. (І.Гуцак.) І знову землю вітер і потоки я поверну назад назад назад! (А.Малишко.) Голова на соломі хилиться хилиться хилиться... (Остап Вишня.) Я весну з тобою буду ждати ждати у холоднім царстві білої зими. (В.Сосюра.)

79. Порівняти подані в обох колонках речення. Пояснити розділові знаки між повторюваними словами.

Плавай, плавай, лебедонько,
по синьому морю...
(Т.Шевченко.)

Плив-плив, а біля берега
втопився.
(Нар.творч.)

Тихо, тихо сходив
білий лебідь кров'ю,
то, здавивши рани, крила
рознімав...
(Олександр Олесь.)

Спало все навколо,
тільки білий лебідь
тихо-тихо сходив кров'ю своїх
ран. (О.Олесь.)

80. Прочитати. Обґрунтувати написання слів через дефіс.

I. Тепер тополінка висока-висока, її й тополінкою незручно називати, а всі звуть тополею. Вербка була тоненька-тоненька, їй легко було потягтися до сонця і нахилитися до води. Мухи літали злючі-презлючі, ніби не наліталися за літо і не хотіли засинати.

З творів О.Іваненко.

II. Спустився вечір низько-низько, крилом черкає дерева. (М.Тягун.) Заблимало край неба крізь зелені-зелені хмари. (Панас Мирний.) Чорна-чорна та глибока ніч. (Леся Українка.) Є слова, що білі-білі, як конвалії квітки. (Олександр Олесь.) Нездужає Катерина, ледве-ледве дише. (Т.Шевченко.) Розказував Оверко, як він темного-претемного осіннього вечора вів бичка маленького лісовою хрусткою дорогою. (А.Кондратюк.)

ОДНОРІДНІ ТА НЕОДНОРІДНІ ОЗНАЧЕННЯ

Необхідно навчитися розрізняти однорідні та неоднорідні означення.

Означення є однорідними, якщо:

- перелічуючи ознаки предмета, вони характеризують його з одного боку, виражаючи ознаки одного порядку (розмір, форма, колір, матеріал, оцінка тощо): *У садку стояв високий, розлогий та густий клен.* (О.Кониський.) *Гомін чувся неласкавий, сердитий.* (Б.Грінченко.) *З другої хати доносилися сумна, журлива пісня.* (Панас Мирний.);
- за умови характеристики предмета з різних сторін вони все ж можуть бути об'єднані спільною ознакою (подібністю враження, причиновим зв'язком): *Бережу старе, зелене фото.* (П.Перебийніс.) *Була темна, осіння ніч.* (М.Коцюбинський.) *Все було окутане чорною, непроглядною тьмою.* (О.Гончар.);
- означення є художніми (тобто епітетами): *Ніч чорна людей всіх потомлених скрила під чорні, широкі крила.* (Леся Українка.) *Розпуцу на широкому тлі свої крила широкі, відважні і на землю згори подивлюсь!* (В.Чумак.);
- кожне наступне означення пояснює або підсилює попереднє:

Сніг лежить білий, сріблястий. (Ю.Яновський.) Настав похмурий, задумливий вечір. (М.Старицький.)

81. Прочитати, дотримуючи правильної інтонації. Переписати. позначити в реченнях пунктограму “розділові знаки між однорідними членами речення”. Обґрунтувати вживання розділових знаків у реченнях.

І. Розлігся на землі зелений літній день. (М.Рильський.) Осів тихий, зоряний вечір. (С.Васильченко.) Все приймало незвичайний, казковий характер. (М.Коцюбинський.) У високе блакитнеє небо на яскраві зірки подивись. (В.Чумак.) Місяць під темним крилом ночі зразу ожив і засвітився білим, чарівним огнем. (С.Васильченко.) Нап’юся ще солодкого настою тих молодих вишневих вечорів. (Л.Костенко.) Аж ось наступила темна, глуха ніч. (П.Куліш.) Насунулась важка червона хмара. (Леся Українка.) І тиха, щемлива сльозина розтане в зіницях моїх. (П.Перебийніс.) Я люблю гордий шум рідних київських вулиць зелених. (В.Сосюра.) Набачився ланів зелених, золотих, набачився, надихався, напився. (Олександр Олесь.) Непривітний жовтогарячий світ миготів по хаті, слався по полупаних стінах. (Панас Мирний.) Паленіють яблука червоні на крихкому талому снігу. (П.Перебийніс.) Це був веселий сліпий дощик! (О.Іваненко.)

ІІ. Над тихою святковою землею високими золотими мазками починається ранок. (М.Стельмах.) Знов прийшов рум’яний тихий вечір. (В.Сосюра.) Густий осінній туман встає над лісом вечірньою добою. (І.Нечуй-Левицький.) Щемливо пахнуть сивим чебрецем засмучені осінні вітровії. (П.Перебийніс.) Море стелеться чорним, важким оксамитом, небо чорне і хмарне тяжіє вгорі. (Леся Українка.) Круг них усе їжився височенний, цупкий, жовтий комиш. (М.Коцюбинський.) А за першими теплими грозами знов повернеться клин журавлів. (В.Расвський.) У небі народилася соната від ніжного пташиного крила. (В.Грінчак.) Твори, пиши, утверджуй знову й знову своє величне, особисте “я”. (Л.Андрела.)

82. Переписати речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Позначити в реченнях пунктограму “розділові знаки між однорідними членами речення”. Однорідні означення підкреслити.

І. Зійшла зелена вольна рута на українському лану. (А.Малишко.) Я стримаю серце своє українське розхристане серце. (В.Сосюра.) Буде правда цвісти на вкраїнській осяяній ниві. (Б.Грінченко.) Розправить крила молоде безсмертне плем’я України! (О.Гончар.) Молода українська вода набирає цілющої сили! (В.Женченко.) Із нутра стала підніматись якась могутня міцна сила. (С.Васильченко.) Раптом луною вдарила в усі кутки багатоголоса урочиста хвилююча пісня. (С.Васильченко.) І

шовкова пісня колоскова материнська ожива в мені. (А.Малишко.) Лунає красивий кришталевий якийсь іскристий голос. (О.Гончар.)

II. Оксамитний холоднуватий вечір ворухиться навколо нас. (М.Стельмах.) Я пропливаю морями тихих, розпачливих дум. (М.Рильський.) Під сухою скрюченою вишнею проростають паростки нові. (П.Перебийніс.) Паленіють яблука червоні на крихкому білому снігу. (П.Перебийніс.) І лиш любов усіх єдна своїм простим звичайним словом. (Г.Коваль.) Мене шмагала мокрими крильми стихія невгамовна неблаганна. (П.Перебийніс.) Довгі плакучі трави крили тепер боки гори. (М.Коцюбинський.) Він тепер думав про свою теплу чистеньку хатку. (Б.Грінченко.) Будинки стояли гордовиті пишні недоступні. (С.Васильченко.) У тихій задушній палаті змарнований день відгорів. (П.Перебийніс.)

УЗАГАЛЬНЮВАЛЬНІ СЛОВА ПРИ ОДНОРІДНИХ ЧЛЕНАХ РЕЧЕННЯ

83. Прочитати речення, у кожному визначити однорідні члени речення та узагальнювальні слова при них. У якому з речень є узагальнювальне словосполучення? Яке місце в кожному з речень займає узагальнювальне слово (словосполучення) стосовно однорідних членів речення?

Особливе значення на Запорозькій Січі мали військові клейноди: прапори, бунчуки, булава. (З підруч.) Усе гармоніювало в одязі й фізичній красі козаків: і чуби, і вуса, і шовкові пояси з позолоченими китицями, і смушеві шапки з червоними довгими шликами. (За Р.Іваничуком.) На ньому була проста одежа: широкі сині штани, біла сорочка й чорна смушева шапка. (І. Нечуй-Левицький.) Ні робота, ні смерть, ні життя, ні весілля – нічого на світі не обходиться без хліба. (О.Сизоненко.) Дівоче вбрання і козацька люлька, топірець гуцула і спинка саней, бабусина скриня і мисник на стіні, вишитий рушник і звичайний віконний наличник – будь-яка ужиткова річ під рукою невідомого художника чи художниці ставала витвором мистецтва. (О.Гончар.)

При однорідних членах речення може бути **узагальнювальне слово**, що об'єднує в одну групу предмети, ознаки, дії, названі цими однорідними членами. Зазвичай узагальнювальне слово виражає широке, родове поняття, а однорідні члени, яких воно стосується, - видові поняття.

Найчастіше у ролі узагальнювальних вживаються означальні та заперечні займенники *все, всі, кожен, всякий, ніхто, ніщо, нічого*: **Все**

минає: **горе, відчай**. (П.Перебийніс.) В лісі не було **нічого**: ані грибів, ані ягід, ані черешень. (Ю.Яновський.) Темна темнота ночі, глухі та безлюдні вулиці - **ніщо** не забороняло розпускати свої думки. (Панас Мирний.), а також прислівники місця і часу усюди, завжди, скрізь, кругом, нічого, ніде, завжди, ніколи: Треба його [народ] бачити **всюди**: серед села, серед поля, у його праці тяжкій, забавках веселих, у його стосунках між собою, в його сім'ї, у його radoцax-горі... (Панас Мирний.) **Скрізь** червоно: і на небі, і на згір'ях, і на воді. (Марко Вовчок.)

У ролі узагальнювальних слів можуть виступати іменники: Аж у двір з картузиками в руках поспішають наші **хлопчики**: **Сергійко, Іванко й Петрусь**. (М.Стельмах.), прикметники: Слова в собі всі **різні**: **тривожні й тихі, радісні й сумні**. (М.Ткач.), займенники: Кругом по полю блищать, мов квіточки, **усякі** іскорки: і жовті, і сині, і зелені. (Панас Мирний.) дієслова: Помордувався, помарудився дідусь біля машини, і вона **ожила**: запчихала, загула, затремтіла і поїхала. (М.Стельмах.), прислівники: Талановитість людини виявляється навіть **зовні**: у ході, в жестах, в інтонації голосу, у виразі обличчя. (П.Загребельний.)

Узагальнюваним може бути як слово, так і **словосполучення**: Дід прийняв до себе **двоє сиріт**: дівчину Олесю та хлопця-стрибунця Михайлика. (Б.Грінченко.) Наплакавшись, Галя заснула, **як мала дитина**: тихо, спокійно. (Б.Грінченко.) В Україні протягом останнього тисячоліття існувало **кілька різновидів християнства**: православ'я, греко-католицизм (уніатство), римо-католицизм та різні секти протестантів. (Г.Лозко.)

Узагальнювальним може бути і **сполучення слів** (однорідні члени речення): Під полом лежали усякі **трави і коріння**: м'ята, любисток, терлич, папороть, собаче мило, дурман, усякі реп'яхи, куряча сліпота. (Г.Квітка-Основ'яненко.)

З узагальнювальним словом, вираженим відмінюваною частиною мови, однорідні члени речення обов'язково узгоджуються у відмінку: На ньому була проста **одежа (Н.в)**: широкі сині штани, біла сорочка і чорна смушева шапка. (І.Нечуй-Левицький.) Сьогодні баба Галька в своєму незмінному **вбранні (М.в)** - рясній зеленій із жовтими горошинами спідниці, байковій кофтині з короткими рукавами й синтетичним сірим бриликом на голові. (А.Шевченко.)

Узагальнювальне слово є тим самим членом речення, що й об'єднані ним в одну групу однорідні члени: Має Україна дуже різних **дітей**: і Лесю Українку, і Кармелюка, і яничар, і характерників. (П.Гірник.) Хома чує голоси **скрізь**: з правого боку, ззаду і зліва. (М.Коцюбинський.)

Узагальнювальні слова (словосполучення) можуть стояти перед однорідними членами речення: І потекли **будні вчительського**

життя: уроки, перерви, опитування, зошити... (Ю.Мушкетик.) і після них: Рідні місця, знайомі хатки, садки, доріжки – **все те** миготить у очах, у голові думки будить, у серці одраду. (Панас Мирний.) Радісне й смутне – **все** поспліталось. (С.Васильченко.)

З певною стилістичною метою узагальнювальне слово може відриватися від однорідних членів та виноситись на початок речення: **Все** було палким в годину творчу: і небо, і земля, і камінь, і різець, і серце майстра. (Леся Українка.) **Усе-все** в цьому році зародило: і картопля, і хліб святий. (М.Стельмах.)

@ 83. Переписати речення, підкреслити однорідні члени речення, узагальнювальне слово при них виділити рамкою. Визначити, якими членами речення є однорідні члени та узагальнювальне слово в кожному з речень. З'ясувати, якими частинами мови виражені узагальнювальні слова. У якому з речень у ролі узагальнювального слова вжито субстантивованій прикметник (прикметник, що перейшов у іменник)? Зразок. Великий шлях несе **різного** народу: і доброго, і лихого. (І.Нечуй-Левицький.)

Коло куті на лаві – діти: хлопчик та дівчинка. (С.Васильченко.) Давнє не призабуто: волі духмяна рута, лугоберега Каяла, крутоберегий Славута. (М.Самійленко.) Тобі, звичайно, доводилося бувати в православному храмі, милуватись оздобленням його інтер'єру: іконами, фресками, різьбленим з дерева й золоченим іконостасом. (Н.Крутенко.) Отак мінялися його думки: то веселили одрадою, то пекли вогнем туги. (Панас Мирний.) Я бачив, як вітер берізку зломив: коріння порушив, гілля покрутив. (В.Александров.) У мрії все рівне: й сьогодні, й минуле, і щастя, і вічність, і мить. (В.Сосюра.) Ніколи не було так, щоб її [дівчини] коси та не пахли чим-небудь: ромашкою, материнкою, любистком, полином, кропом, огірчаним гудинням, яблуневим цвітом, колоссям житнім чи пшеничним, молоком, медом. (Є.Гуцало.) Щороку відкриття полювання буває двічі: першого серпня і першого листопада. (Остап Вишня.) На річці, в лісі, на полі – усюди німо, тихо. (Павло Тичина.)

Після узагальнювального слова (словосполучення) перед однорідними членами речення **ставиться двокрапка**: У чоловіка **друзі**: батько, мати та вірна жінка. (Нар.творч.) Хай буде наша **трійця свята**: праця, любов і знання. (Д.Загул.) І **хороший** [Максим Гримач] був: повновидий, чорнобривий, чорновусий. (Марко Вовчок.)

Якщо після узагальнювального слова стоять слова *як-от, а саме, наприклад*, перед ними **ставиться кома**, а після них – **двокрапка**: З

фольклору вийшли всі **епоси**, як-от: „Іліада” й „Одіссея”, наше „Слово о полку Ігоревім”, „Нібелунги” і „Загибель богів”. (О.Сизоненко.) Україна має **всі різновиди сучасного транспорту** загального користування, а саме: залізничний, повітряний, автомобільний, морський, річковий, трубопровідний, а також метрополітен. (З довідн.)

Замість двокрапки після узагальнювального слова (словосполучення) досить часто ставиться **тире**: Сьогодні **усе** для тебе - озера, гаї, степи. (В.Симоненко.) У кутку над полом на жердці висить **одежа** - свитки, юпки, спідниці. (Панас Мирний.) Полова буває **у всякому ділі** – і в сільському господарстві, і в літературі... (М.Стельмах.)

Пунктограма: двокрапка після узагальнювального слова перед однорідними членами речення (7)

84. Переписати. Підкреслити однорідні члени речення, виділити рамкою узагальнювальні слова (словосполучення). Позначити пунктограму «двокрапка після узагальнювального слова перед однорідними членами речення». Обґрунтувати вживання розділових знаків.

І. Тут живуть майстри хороші й чесні: вуглярі, і теслі, й дьогтярі. (М.Стельмах.) То були усе знайомі парубки, свої: Тимофій, Іван, Грицько, Онисько, Федір. (Панас Мирний.) Стельмахи є в кожному селі: і в Кусиківцях, і в Літинці, і в Зінов'євцях, і у Вербці, і в Березці, і в Майданах, і в Руднях, і в Гутах, і в отих Тесах. (М.Стельмах.) А ціль в усіх одна: робота, праця для правди і добра. (І.Франко.) Гвинтиком назвали мене, а я й досі не хочу бути безчуттєвим залізом: ні гвинтиком, ні шурупом, ні гайкою, навіть цілою шестірнею. (М.Стельмах.) Зоотехнік Невечеря неспроста кожній корові дав такі грамотні та культурні клички: Асамблея, Квитанція, Резолюція, Організація, Накладна, Комісія. (Є.Гуцало.) Значні площі в Україні займають баштанні культури, як-от: гарбузи, кавуни, дині, кабачки, патисони. (З довідн.) Для незнайки виноград увесь однаковий, а вмілець по самій корі пальцями чує, який сорт, бо кора ж різна: то нитчаста, то гладенька, то ребриста, то лускувата... (О.Гончар.)

ІІ. Усі мені несуть добро: і Волга, й Міссісіпі, й Рейн... Спасибі! В мене є Дніпро! І я собі – юкрейн. (В.Бровченко.) Все змішалось в одну мить і злилось до купи: і земля, і море. (І.Нечуй-Левицький.) Все в золоті: каштани й вербняки, Святошин і Печерськ, Березняки. (Д.Луценко.) Чарівний світ пливе переді мною, як-от: сині води, білі піски, хати на високих берегах. (О.Довженко.) Усе червоне: листя й небеса, сухе багаття і рясна роса. (А.Малишко.) У другій половині свого життя Айвазовський створив найкращі картини, як-от: “Чорне море” і “Серед хвиль”.

(О.Довженко.) Письмовий стіл під зеленим сукном накритий грубим склом, а на тім склі віддзеркалене письмове приладдя: чорнильниці на бронзових підставках, мармурове прес-пап'є, бронзова пірамідка з олівцями й ручками, стосик книг, телефонний апарат. (За І.Багряним.) Повітряний транспорт потребує подальшого розвитку, а саме: реконструкції аеропортів, поповнення сучасними літаками. (З газ.) “Москвич” був новий, все в нього блищало: фарба, скло, нікельовані буфери, циферблати на приладах... (Григор Тютюнник.)

III. У темнім лісі, за горами зібравсь усякий звір: вовки, лисиці з ховраками, зайці дурні, шкідливий тхір... (Л.Глібов.) ...Поїде тато в Київ, то привезе нам гостинців хороших: матусі очіпок, шовком гаптований, чи плахту червону, мені доброго намиста або стрічок, малим сестрам сережки, намистечка. (Марко Вовчок.) Дітей приваблювали його партизанські цяцьки: автомат, пістолет і німецький кортик. (М.Стельмах.) А у Дем'яна страва добрая була: і маслечко, і сало, і сметана. (Л.Глібов.) Запаслива Настя усього нанесла: і коржиків на меду, і горішків на смальці, і ковбасу. (Панас Мирний.) Вона завсігди приносила з дому гарну їжу: пиріжки, перепічки, коржі тощо. (Б.Грінченко.) Незабаром цілий стіл був заставлений усякою стравою: борщем, кашею, печеним поросям. (Панас Мирний.) А в тій хустині було всякого добра: і горіхи з насінням, і груші, й яблука, ще й медяники. (І.Нечуй-Левицький.) Мати аж пальці порізала, відкриваючи консерви: і шпроти, й сардини. (О.Гончар.) В іншій діжці – засолена риба: коропці, краснопірки та карасі. (Є.Гуцало.) В садах вечері: борщ або куліш. (М.Вінграновський.)

85. Переписати, на місці крапок вставляючи дібрані з довідки узагальнювальні слова або словосполучення та розставляючи пропущені розділові знаки. Позначити в реченнях пунктограму “двокрапка після узагальнювального слова перед однорідними членами речення”. З-поміж однорідних членів речення вказати непоширені й поширені. Прочитати речення, дотримуючи правильної інтонації.

Усі великі ... були поетами: полководець Хмельницький, філософ Сковорода, письменник Шевченко. Половина дум про часи Хмельницького – це його власні. (П.Загребельний.) У своїй великій літературній спадщині Панас Мирний залишив нам ... оповідання нариси вірші п'єси. (О.Гончар.) Хоч тут і село, але в нас можна почути найкращих італійських і німецьких ... і Бетховена і Россіні й Белліні. (І.Нечуй-Левицький.) Та й гарні ж сузір'їв на небі чи то Андромеда чи Ліра чи Лебідь. (Д.Родарі.) Струмок із камінчиками ... підбіжить плюсне на камінчик блисне сміхом і побіжить далі. (Остап Вишня.) ... дивне в цьому світі квітка і плід вітер і зірка краплина води й найдрібніша піщинка. (Є.Гуцало.) Природа до всього чуйно тривожно прислухається і чітко тримає над землею кожний ... і дівочу пісню і скрип воза і клекіт

чорногуза і снування коників. (М.Стельмах.) ... доволі зелені й небес і мрій і весен і земних чудес. (Д.Луценко.) Небо не знало що йому ... чи сіяти мряку чи трусить крупу. (М.Стельмах.) Барвіночку синьоокий простелися ... до травиці до росиці до глибокої криниці. (А.Камінчук.) І турботлива бджілка з лугової веселки цієї невдовзі буде мед ... збирати жовтий оранжевий і золотий. (Є.Гуцало.) Наближення зими ... серце чує і в шелесті листків і в вітрі і в стежках. (В.Сосюра.)

Довідка. Твори багатьох жанрів; звук; композиторів; на всі боки; у всьому; всього; імення; українці; робити; грається; все; веселковий.

86. Речення з пунктограмою “двокрапка після узагальнювального слова перед однорідними членами речення” виписати з текстів диктантів 1, 2, 4, 9, 18, 27, 28, 43. Однорідні члени підкреслити, узагальнювальні слова виділити рамкою Обґрунтувати вживання розділових знаків.

87. Кожну пару речень об’єднати в одне просте речення з узагальнювальним словом при однорідних членах (усно). Деякі слова в процесі такого об’єднання можна випустити.

1. На чистенькому спориші сидить ветха баба, розіклавши перед собою на купки зілля. Тут і валеріановий корінь, і материнка, і деревій, і калган, чистотіл, безсмертники, трава зубрівка, соняшниковий цвіт. (Ю.Яновський.)
2. Може, вдатися до народної медицини, полікуватися травами? Говорили й про череду, й про кінський каштан, і про царську свічку-дрябчик, і про жаливу, і про золотник, вовчі ягоди, довте латаття, гадючник шестипелюстковий, перстач сріблястий, цибулю ведмежу... (За Є.Гуцалом.)

88. Скласти та записати речення, увівши в них подані однорідні члени з узагальнювальними словами (словосполученнями) при них. Обґрунтувати вживання розділових знаків у записаних реченнях.

риси обличчя: очі, брови, губи

прекрасні: блискучі, променисті, сяйливі

привабливо: мило, лагідно, ніжно

постать: плечі, шия, стан, ноги.

Якщо узагальнювальне слово стоїть перед однорідними членами

речення, речення інтонується так: після узагальнювального слова, що вимовляється з особливою попереджувальною інтонацією (вона спричиняє очікування), робиться пауза, і однорідні члени вимовляються з пониженням тону та перелічувальною інтонацією:

*Так любить душа одинока далекий і тужний **МОТИВ**: журливе журчання*

*потока і шелест пожовклих садів. (Д.Загул.) Він анархіст **У ВСЬОМУ**: і в*

плануванні, і в роботі, і в побуті. (М.Стельмах.)

Якщо після узагальнювального слова перед однорідними членами речення ставиться тире, однорідні члени речення вимовляються з перелічувальною підвищеною інтонацією:

*Земля безсмертя **КОЖНОМУ** дала – поету, космонавту, гречкосію.*

*(Д.Павличко.) І світ великий, незорий належить **НАМ** – тобі й мені.*

*(В.Симоненко.) **Нічого** не треба мені – ні ваших доповідей, ні вечері!*

(М.Стельмах.)

Якщо узагальнювальне слово стоїть після однорідних членів речення, вони вимовляються з перелічувальною інтонацією, перед узагальнювальним словом робиться пауза, а узагальнювальне слово вимовляється з пониженням тону з підсумовувальною інтонацією:

*День, вечір, ніч, ранок – **ВСЕ** біле. (Леся Українка.)*

Якщо однорідні члени стоять у середині речення після узагальнювального слова, але речення ними не закінчується, то інтонація після нього знижується, однорідні члени вимовляються з перелічувальною інтонацією, а на останньому з однорідних членів інтонація підвищується, робиться чітка пауза і до кінця речення інтонація поступово знижується:

*А бабуся дістала з-за пазухи **ЗІЛЛЯ**: любистку, материнки,
чорнобривцю,*

*цвіту папороті, терличу – по пучечці всипала в горщик та й
пристановила до вогню. (Г.Квітка-Основ'яненко.)*

89. У поданих у двох колонках реченнях визначити однорідні члени та узагальнювальні слова (словосполучення) при них. З'ясувати місце узагальнювального слова (словосполучення) щодо однорідних членів. Прочитати речення, дотримуючи правильної інтонації

*Дитячим серденьком своїм
любила Галя всіх: і тата, й
маму, і сестер.*

(Б.Грінченко.)

*Христя ще вчора витягла
новий одяг: червону шовкову
спідницю, вишиту сорочку,
оксамитову корсетку. (Панас
Мирний.)*

*Засвітились молодістю вдруге
дід, бабуса, тато, мама – вся
родина.*

(П.Перебийніс.)

*Піджачок сіренький у смужку,
хустка, чоботи, спідниця – все
старе.*

(Григор Тютюнник.)

90. Прочитати речення, дотримуючи правильної інтонації. Вказати однорідні члени речення та узагальнювальні слова при них.

I. Люди різні між нас бувають – симпатичні, гарні, чудні. (В.Симоненко.) Усіх прихистила Україна – володарів і заброд. (Р.Іванчук.) Дідів батько брав мене на руки і розповідав про Десну, про трави, про таємничі озера – Дзюбине, Церковне, Тихе. (О.Довженко.) Проте до них пристали села – Піски, Береза, Веселий Бір. (М.Коцюбинський.) Лице його нічого не виказало – ні похвали, ні огуди. (Панас Мирний.) Про матір вже цілі монблани навіршували поети - і оди, і гімни, й пеани, і мадригали, й сонети... (А.Григорук.)

II. Усе попереду – любов, і цвіт, і день, і мла, і ніч, і паморозь туманна. (М.Вінграновський.) Неспокій, рух і боротьбу я бачив скрізь – в дубовій, вербовій корі, в старих пеньках, у дуплах, в болотній воді. (О.Довженко.) Білим пухом тополиним все застелено довкола – сад, подвір'я, шлях, леваду. (Є.Гуцало.) Ліс чимдалі густішає. Праворуч і ліворуч великі дерева – дуби й берези. (І.Сенченко.)

III. З землі показалася перша зелень – проліски, фіалочки. (Панас Мирний.) Починається місяць квітень, коли все зацвітає – біла береза і проліски, золотий горицвіт та пухнастий срібно-бузковий сон. (Ю.Яновський.) Усе там сміється неначе – і верби, і трави самі.

(В.Сосюра.) Вся гущавінь повниться рівним, лагідним шумом, чути його всюди – в заростях, у яругах, в рутвяних проваллях байраків. (О.Гончар.) В моїх очах вогні – зелені й карі. (Л.Золотоноша.) Має барву все – й мелодії пастуші, і незагнудані вітри. (І.Римарук.)

91. Переписати речення. Підкреслити однорідні члени речення, узагальнювальні слова виділити рамкою. Чи можна замість тире поставити двокрапку? Свою думку обґрунтувати.

Усі прожили свій вік нещасливо – і прадід, і дід, і батько з матір'ю. Дід брав мене на руки і розповідав про Десну, про трави, про таємничі озера – Дзюбине, Церковне, Тихе, про Сейм. Неспокій, рух і боротьбу я бачив скрізь – в дубовій, вербовій корі, в старих пенях, у дуплах, в болотній воді, на поколупаних стінах. Скоро з-за хати вплив невеличкий човник, а в човнику й співці – отець Кирило, дяк Яким і паламар Лука. Персонально вірили більш у Матір Божу і святих – Миколая-угодника, Петра, Іллю, Пантелеймона.

З творів О.Довженка.

& 92. Записати під диктовку. Записане звірити з надрукованим. Позначити в реченнях пунктограму “двокрапка після узагальнювального слова перед однорідними членами речення”.

I. Для сучасної цивілізації футурологи придумали назву „глобальний чоловічник” (як мурашник). У типовому його представникові виділяють такі риси: високий інтелектуальний потенціал, практицизм, винахідливість, здатність ризикувати, емоційна черствість, підвищене почуття власної гідності, добросовісність у роботі, почуття переваги над іншими, прагнення керувати ними і підкрити їх своїй волі, самодисципліна та самоорганізованість.

Хіба ж не чудові риси? Але немає серед них чи не найголовніших рис українського менталітету: людяності, співчуття до ближнього і готовності безкорисливо допомогти йому, почуття справедливості, товариськості і, нарешті, совісті. Совість – це та Божа іскра в душі, що не дасть спокійно порушити жодної Христової заповіді. (За Л.Пастушенком.)

II. Письменник все має чути, вбирати, акумулювати в собі. Він має вміти знанням або інтуїтивно доторкнутись до слова, відчути його можливості і своєю працею надати йому нового блиску, відшліфувати і в такому вигляді повернути народові, долучити до скарбів його літературної мови. Для письменника все має вагу: рядок давньої народної пісні чи сторінка літопису, твір художньої чи наукової літератури, мова преси і радіо. Письменника цікавить кожне народне слово: дотепне, образне, поетичне, часом гірке, часом веселе й дошкульне, сповнене то

гумору, то сарказму, то душевної доброти, щирого привіту й ласкавості. (За О.Гончаром.)

III. Біблія складається з двох частин: Ветхого Заповіту й Нового Заповіту. (З підруч.) Троє речей для мене надто дивовижні: дорога орла в небі, шлях корабля посеред моря і стежка чоловіка до дівочого серця. (З Біблії.) Автори Біблії вдавалися до найрізноманітніших літературних жанрів: історичних оповідань, поезій, пророцтв, біографій та послань. (З журн.) Покоління Григора Тютюнника на своєму віку всього скуштувало: і сирітського горя, і голоду та холоду часів німецько-фашистської навали, і повоєнних злиднів. (А.Шевченко.) Нам усякого було: часом з квасом, часом з водою, часом з перемогою, часом з бідой. (М.Стельмах.) Чим ти будеш по смерті: лозою, травою, мурашкою? Ти не зникнеш цілком, ти, напевно, у щось перейдеш. (Б.Олександрів.) Напроти нього стояв невисокий чолов'яга, в якому все було округлим: і голова, і щоки, і рум'янці, і галіфе, і живіт. (М.Стельмах.) Особу посвідчують такі документи: паспорт громадянина України; паспорт громадянина України для виїзду за кордон; тимчасове посвідчення громадянина України; дипломатичний паспорт; службовий паспорт; посвідчення особи моряка; посвідчення члена екіпажу; військовий квиток для військовослужбовців строкової служби. (З інструкції.) У великих вікнах в крамницях були виставлені напоказ всякі дива: мистецькі вироби з дерева та каменю, золоті та срібні дзигарі, персні й намиста блискучі, штучні каблучки, дорогі сукна та шовкові тканини... (Панас Мирний.)

Двокрапку (рідше – тире) ставлять перед однорідними членами речення й тоді, коли узагальнювального слова немає, але перед переліком робиться попереджувальна пауза, а однорідні члени речення читаються з перелічувальною інтонацією: *Наше діло сіяти: і зерно, і правду.* (М.Стельмах.) *Я маю право зневажати - нищих, брехливих, плюгавих, цинічних, підлих.* (Г.Кирпа.) *...Над хатою високі сосни шумлять: про Галаганів, про Горленків, про Скоропадських, про Величок, про сумні дні минулої паницини.* (С.Васильченко.)

Двокрапку (тире) в таких реченнях можна і не ставити.

Перед однорідними членами речення, вираженими власними назвами, після узагальнювального слова (словосполучення) двокрапка зазвичай не ставиться: *Дівчина дуже любить пам'ятник Котляревському. На ньому вирізьблені цікаві малюнки з його **п'єс** “Наталка Полтавка” і “Москаль-чарівник”.* (О.Іваненко.) *На жаль, не всім відомі **байки Бориса Грінченка** “Жаби”, “Чабан та Вівці”, “Учений Ведмідь”.*

Проте якщо на узагальнювальне слово падає логічний наголос, двокрапка (рідше - тире) ставиться: *Було їх багато, всі **богове**: Дажбог, Стрибог, Перун і Симаргла.* (Д.Павличко.) *У мене гарне **товариство**: Шекспір, і Лермонтов, і Блок.* (Л.Костенко.) *Братки*

були улюбленою квіткою багатьох **великих людей**: Шекспіра, Гете, Шеллі, Тургенєва. (З підруч.)

Двокрапку після узагальнювального слова перед однорідними членами - власними назвами ставлять, якщо однорідні члени значно поширені: *На сцені Національної опери вперше були поставлені українською мовою відомі **опери**: “Садко” і “Казка про царя Салтана” М.Римського-Корсакова та “Турандот” Джакомо Пуччіні.* (З газ.)

93. Прочитати. Пояснити вживання розділових знаків Чи в усіх реченнях двокрапку можна ставити і можна не ставити? Як такий вибір відбивається на інтонуванні речення?

I. Жонатому треба: горшка, миски й колиски. (Нар.творч.) Посипались із саків: хлібець, полотняна сорочка, кілька грушок. (С.Васильченко.) Хочете у миру жити, от вам: городи, став... (Панас Мирний.) І любила ж його Параска дуже: за личко вродливе, за чорнії брови та за речі ласкавії. (Б.Грінченко.) В якийсь один вечір налетіло, наблизилось до Христини: і вітряк із срібними крилами, і мінлива зимова далечінь, і постать Романа. (За М.Стельмахом.) І сниться хлопцям: придане горою, комори, скрині, лантухи, вози! (Л.Костенко.) А ще було зготовлено руками пані радникової: крученики волинські, січеники полтавські, язики з ізюмом, рубці по-українському, порося з хроном, телячий смажений завиванець, курчата в сметані. (Є.Гуцало.)

II. Київський князь Володимир заклав фортеці на річках Десні, Острі, Трубежі, Сулі, Стугні. (З календ.) Колись над центром височіли церкви: Успенська, Спаська, Миколаївська, Юр'ївська. (І.Багрянний.) Микола Віталійович Лисенко мав талановитих учнів Кирила Стеценка, Миколу Леонтовича Якова Степового Олександра Кошиця. (З журн.) У театрі Франка я застав ще блискучу плеяду корифеїв: Бучму, Шумського та Ужвій з Гнатом Юрою. (І.Малишевський.) Будинок письменників – то наш храм, де кожен стілець, картина, книжка, ваза пам'ятають доторки патріархів М.Рильського, П.Тичини, О.Гончара, М.Бажана, М.Лукаша. (З газ.) А людські, сину, невістки і дочки співали зроду, сину, і тепер: “Посіяла огірочки” та “Натіпала конопель”, “Йшли корови із діброви”, “Нащо мені чорні брови”... (Л.Костенко.) Мав пан Федір чотирьох дочок: Ганну, Христю, Любов і Параску. (Ю.Хорунжий.) Малював, бувши малим, і Шевченко: хати, церкви, дерева. (С.Васильченко.) У багатьох рослин немає підземних запасів поживних речовин. До таких рослин належать: флокси, аконіт, півонія, дельфініум. (З довідн.) На придорожніх вказівних щитах майнули назви сіл: Білоконі, Велике Вербче, Гончарі. (Є.Гуцало.)

III. Значний внесок у розвиток української науки зробили вчені М.Остроградський, О.Бодянский, В.Антонович, М.Максимович. Серед засновників Української академії наук – видатні учені В.Вернадський,

М.Грушевський, Д.Багалій, А.Кримський. (З календ.) Лауреатами Міжнародного літературного конкурсу “Гранослов” стали Стефанія Українець, Олександр Чекмишев, Катерина Дужа. (З журн.) У нас було благодійне живе спілкування: у колі друзів, в редакціях, на риболовлі, на вулицях Києва. (А.Шевченко.) Мого життя безмежний лан: з Дніпра по Тихий океан. (Д.Павличко.) Ще будуть потім: рушення народів, потопи, війни і льодовики. (Б.Олійник.) Світ мовби рушиться з кожною смертю: рослини, деревини, струмочка, чийогось безіменного життя. (П.Загребельний.) Мінялося барвами небо: то жовтогарячими, то густо-червоними, то просинюватими. (Григор Тютюнник.) Успішній реакліматизації зубрів на Україні сприяють: лісові ділянки з густим підліском, заплавні луки, добрі корми. У лісі лисиця харчується: мишами, молодими зайцями і навіть телятами косулі. (З підруч.)

& 94. Записати під диктовку. Написане звирити з надрукованим. Позначити пунктограму “двокрапка після узагальнюваного слова перед однорідними членами речення”. Чи є двокрапка й тире після узагальнювального слова перед однорідними членами речення взаємозамінними?

I. Перун кресав об скелі блискавиці. Тремтіло все - дерева, греки, птиці. (Л.Костенко.) Музика й мова мають багато спільного: ритм, тональність, мелодію, гармонію, тембр, динаміку, акцент, просодію. (О.Авксентьєва.) Щастя – це трикутник, а в нім три боки: віра, надія, любов. (С.Алексєєв.) Все ніби в колі віковім: любов, розлука, весни, грім. (А.Малишко.) Серед юрби житейських перехресть поняття різні: честолюбство й честь. (Н.Диб’як.) При війні усього меншає: і хліба, і люду, і любові. (За М.Стельмахом.) Поганий майстер двічі робить погано: матеріал переводить і роботу псує. (Нар.творч.)

II. Польська легенда приписує звичай фарбувати яєчка Діві Марії. Для розваги малого Ісуса Христа вона пофарбувала їх у різні кольори: червоний, жовтий, червоний. (В.Денисенко.) І на тім рушничкові оживе все знайоме до болю: і дитинство, й розлука, і вірна любов. (А.Малишко.) Пісне! Велична, рідна пісне! В тобі є все: і древня наша слава, Володимира хист, і мудрість Ярослава... (Р.Купчинський.) Видатний французький письменник Ромен Роллан, вирішивши написати про найвидатніших геніїв людства, обрав три імені: Бетховен, Мікеланджело, Толстой. (О.Сизоненко.)

III. Із магми літ постануть мінерали: агат жорстокості, рубін дурного шалу, шпат польовий гордині й сліпоти, берил брехні і кварц неправоти. (В.Базилевський.) Є підлість, яку ніщо не може зворушити, ніщо: ні чиста краса життя, ні безмежна любов, ні безмірна скорб, ні материнські сльози, ні дитяче щебетання. (М.Стельмах.) Пробитись у передні лави можна, тільки викурюючи геть усе погане: слабодухість, безхребетність і

безпам'ятство! (Р.Доценко.) Чотири речі нам потрібні, щоб невеселих збутись дум: здорове тіло, добра вдача, ім'я хороше, світлий ум. (Рудакі.)

Після однорідних членів речення перед узагальнювальним словом ставлять тире: *Карі очі, чорні брови – все в неї сміється.* (П.Куліш.) *Вона не знала ні кіно, ні концертів, ні театру, ні опери – жодних видовищ.* (І.Сенченко.)

Перед тире може також стояти кома, якщо вона зумовлена іншими причинами (межа частин складного речення, відкремлення членів речення тощо): *Свист у полі, ночі горобині, білий цвіт, обпалений вогнем, – все мені ввижається в долині.* (А.Малишко.)

Пунктограма: тире після однорідних членів речення перед узагальнювальним словом (8)

95. Прочитати речення. Вказати однорідні члени речення та узагальнювальні слова при них. Обґрунтувати вживання розділових знаків. Прочитати речення, дотримуючи правильної інтонації.

Материне пестування й любов, піклування батькове, дитячі забавки, радощі й горе – все до купи злилося, перепліталось. (За Б.Грінченком.)
Русу непокірну чуприну, голубі очі, ніс з горбинкою – усе Василь у батька взяв. (А.Шевченко.)

@ 96. Переписати, розставляючи пропущені розділові знаки. Позначити в реченнях пунктограму “тире після однорідних членів речення перед узагальнювальним словом”.

І. Жито пшениця й овес все разом поспіло й присохло. Швидка розмова швидкі очі проворні руки все те було не підхоже до віковичного хлібороба-кріпака. Її широко розкриті темні очі її голос вид все так нагадувало Нимидору. І зелений садок і маленька пасіка в садку під горою і криниця під грушею і левада і зелена діброва на горах і розмова з Лавріном за пасікою все ніби завітчало свекрову хату квітами та залило пахощами. Весь степ і лиман і озеро і море все закуталось в якийсь чарівний тихий світ, повилось прозорим сизим туманом.

З творів І.Нечуя-Левицького.

ІІ. Повітря рослини води вславляють усі блакить. (М.Зеров.) І далину і глибину і простір об'ємлю все. (І.Жиленко.) Вода хмари плав усе пливло безупинно неслося вперед шуміло блищало на сонці. (О.Довженко.) І співи і зелень і сонячний промінь і хвилі вільготні і

травневий гомін все так кольорово злилося чудово в гучний унісон. (В.Чумак.) І проліски й травка й зелена муравка і кульбаба рясна і фіалка ясна всі квіти весняні веселі кохані з-під листя виходять голівки підводять од сну зимового до сонця ясного! (Олена Пчілка.) Учителі агрономи лікарі зоотехніки інженери економісти юристи всі представники ста шістдесяти сільських спеціальностей пішли в маси з благородним наміром розвіяти темний туман містицизму. (П.Загребельний.)

97. Речення з пунктограмою “тире після однорідних членів речення перед узагальнювальним словом” виписати з текстів диктантів 30, 33, 50.

Якщо однорідними членами речення, що стоять після узагальнювального слова (словосполучення) речення не закінчується, то перед ними **ставиться двокрапка (зрідка тире)**, а після них – **тире**: *От і виходили з Запорозжся один за одним **гетьмани** козацькії: Тарас Трясило, Павлюк, Остряниця – з мечем і пожежею супроти ворогів рідного краю.* (П.Куліш.) **Три наскрізні настрої**: самотність, сирітство і рання смерть на чужині – переплелися-поєдналися у ранній поезії Шевченка. (А.Скрипник.) **Гості**: пани й пані, молодь і старші люди – сиділи і стояли. (Б.Грінченко.) *Кручені паничі й **інші квіти** – айстри, стояни, чорнобривці - росли кругом хати.* (Ю.Мушкетик.)

Перед тире може стояти також **кома**, зумовлена певними причинами: *Переписавши на вершині життя ще раз свої **твори**: вірші, байки, філософські трактати, - Григорій Сковорода тихо й непомітно пішов у Вічність.* (В.Стадниченко.) *І **все** минеться: суєта й прокльони, - але правічне дерево життя!* (А.Малишко.)

98. Переписати речення. Однорідні члени речення підкреслити, узагальнювальне слово виділити рамкою. Пояснити розділові знаки.

Саме національні держави: Франція, Німеччина, Швеція, Фінляндія, Угорщина тощо – є осередками стабільності і сучасному світі. (З журн.) То наступало парубоцтво: шевчики, кравчики, ковалі, свитники, гончарі – на ярмарок погулять. (Г.Квітка-Основ'яненко.) Вона зранку назбирувала повний кіш усякого добра: сметани, сиру, молока, цибулі, петрушки, кропу та квітів – і все те тягла на горбі до автобуса, а вже автобусом добиралась до районного базару. (Є.Гуцало.) Особисті пригоди перепліталися з короткими та меткими характеристиками людей: подолян, гуцулів, бойків – та місцевостей: Коломиї, Городенки, Садогори, Чернівців. (І.Франко.) Всюди: і в газетах, і на закликах, і на барвистих плакатах – Сергій бачив свій портрет. (Ю.Яновський.) Все це: воду, очерет, жарке блакитне небо й розпечене сонце над ним - ніби вперше

побачив Михайлик. (І.Сенченко.) Та вічна гра світла, й тіней, й найрізноманітніших кольорів, що мінялися на скелях, на поляні, на ярах і темнім лісі внизу, - все те чарувало дитячу душу. (За І.Франком.) Мине все на світі: і злочин, і лють, - лиш праця для людства одна не минає. (П.Тичина.) Всяке птаство, як-от: деркачів, перепілок, куликів, курочок – можна було викосити косою в траві. (О.Довженко.) Посуда була вся дерев'яна: і чарки, й коряки – усе з дерева. (В.Куліш.)

99. Подані речення записати в такій послідовності: 1) речення з тире між підметом і присудком; 2) речення з узагальнювальним словом при однорідних членах речення. Підкреслити в реченнях усі члени речення.

Перепілка голосиста і комашка золотиста, жук, метелик той і я – всі в степу одна сім'я. (М.Чернявський.) Дерев зелені вітражі, та стигла вишня на межі, та ластів'яток віражі - оце і вся картина дня. (В.Мордань.) І море і озеро й синій високий його берег і широкий степ все було залите гарячим маревом і прикрите легким сивим туманом. (І.Нечуй-Левицький.) Сором, досада, злість – усе разом прилило в його голову. (Панас Мирний.) Кохання, поцілунок, радість, щастя – це не набір красивостей – життя. (С.Бурлаков.) Ні спека дня, ні бурі, ні морози – ніщо не вб'є любов мою живу! (В.Сосюра.)

100. Переписати, розставляючи пропущені розділові знаки. Прочитати речення, дотримуючи правильної інтонації.

І. І квіт зорі і спалахи півоній космічний гул і мовчазний туман усе довкруг в довершеній гармонії звучить урочим гімном як орган. (Б.Олійник.) Навколо нас: на землі, в траві, на деревах, у повітрі – скрізь вирує життя. (З підруч.) Ніщо не мертве в вирі світовому ні курява планет ні стлагміт ні мумії прадавні пірамід ні літери спліснявілого тому. (Б.Тен.) І все не марно ні стрибок з дзвіниці ні ритуальні танці інквізицій ані попівська чорноризна галич ні в зашморгу вознесений Кибальчич ніщо даремно в світі не мина. (Б.Олійник.) Тепер і хмари і небо над ними і земля під ними і останній жовто-імлістий просвіток з одного краю обрію і перша блискавка з другого все це скидалося на незавершені полотна геніїв про створення світу. (М.Стельмах.) Готичний присмерк еллінську блакить легенд біблійних мідь вісон і злато все можемо на полотна віддати чи на папір слухняний перелить. (М.Рильський.)

ІІ. Іскрометний гумор автора його лірична теплота щирість природність інтонації все це надало драматургії Котляревського такої життєвості. (О.Гончар.) Хороше обличчя люб'язна розмова хист до танців все слугувало йому на користь. (За Панасом Мирним.) Тонкі брови русяві дрібні кучері на голові тонкий ніс рум'яні губи все подихало молодістю парубочою красою. (І.Нечуй-Левицький.) І його поступ і його

погляд все то таке невимовно чарівне та хороше! (Панас Мирний.) Зелена байова керсетка з червоними мушками червона в букетах спідниця на шії дорогі коралі хрести золоті дукати усе гарно пристало до хорошої дівочкої вроди. (Панас Мирний.) Ні сльози Парасчині ні благання її ні докори не пособляло нічого. (Б.Грінченко.)

III. І палаюче саяво зорини і задумливий цвіт материнки і вогонь лугової калини все в мені. (Д.Луценко.) Кушова рослина порічки агрус розпросторилася розширилася мішаючись з глухою і жалкою кропивою. (Панас Мирний.) На озері синій комиш тремтливий листок тополини все буде таке ж, як раніш. (В.Сосюра.) Все взяли картоплю цибулю огірки хліб казан, велику дерев'яну миску рядно косарський прилад граблі все вже на возі. (О.Довженко.) А нам новим ввижалось все щербатий місяць крик гусей тужлива пісня журавлина в далечині жовтавий дим це як ніколи. Батьківщино ставало рідним дорогим. (М.Стельмах.)

СТОПІ!

* Переписати речення, розставляючи пропущені розділові знаки та позначаючи після виділених слів у дужках номер наявної в них орфограми. Підкреслити в реченнях усі члени речення. Обґрунтувати вживання розділових знаків.

Четверо мають ходу гарну лев між звірями півень між курами козел та цар перед народом. (З Біблії.) Все бачив світ і велич й лизоблюдство хрест *милосердя* і *фашистську* свастику. (Л.Бенедишин.) Верхи Карпат *подільські* ниви *Покуття* сиза далина лісів надбузьких буйні гриви це все це все Галичина. (Р.Завадович.) Поля і ліси гори й болота річки й озера ніч і день зима і літо грім і блискавка життя і смерть все покрите таємничістю. (В.Малик.)

ВІДОКРЕМЛЕНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Відокремлення - це смислове та інтонаційне виділення важливого другорядного члена з метою підкреслення та увиразнення його смислової ваги. У вимові відокремлення здійснюється більш сильним наголошенням, відповідною інтонацією та паузами. Інколи відокремлення забезпечується ще й переміщенням певного слова (навмисним порушенням прямого порядку слів у реченні) з метою підсилення його значення.

На письмі відокремлені члени речення виділяються комами або тире.

Відокремлені другорядні члени речення є особливо важливими у змісті речення і часто виражають головну суть ним повідомлюваного

або ж мають відтінок додаткового повідомлення.

Речення з відокремленими членами вимовляють так: перед відокремленим членом голос підвищується і робиться пауза; відокремлений член вимовляється з особливим притиском (фразовим наголосом). Якщо відокремлений член стоїть на початку речення, він вимовляється з підвищенням голосу, після нього робиться пауза.

Десь перед нами тремтить наше дороге майбутнє – радісне і

загадкове. (С.Васильченко.)

Просто на вас, знижуючись, іде гігант літак! (О.Гончар.)

Омите прозорим дощем, усе здавалось легке, оновлене. (Є.Гуцало.)

ВІДОКРЕМЛЕНІ ОЗНАЧЕННЯ

101. Прочитати подані в обох колонках речення. У реченнях якої з колонок є відокремлені члени речення? Вказати такі відокремлені члени, поставити до них питання. Ще раз прочитати речення з відокремленнями, дотримуючи правильної інтонації.

*Незнищенне древо напоєне
сльозами Кобзаря.*

*Висока каплиця густо оповита
виноградним хмелем.
(Панас Мирний.)*

*Ряхтить буркун засушений на
дроті.
(П.Перебийніс.)*

*Незнищенне древо, напоєне
сльозами Кобзаря. (Д.Павличко.)*

*Висока каплиця, густо оповита
виноградним хмелем, видніється
за містом.*

*Ряхтить буркун, засушений на
дроті.*

Відокремлюються узгоджені означення, виражені:

- дієприкметниками та прикметниками, що мають при собі пояснювальні слова (дієприкметникові та прикметникові звороти) й стоять після означуваного іменника: *Виводить лісова стежинка до верб, заснулих край села.* (В.Шукайло.) *Єднає нас над кручами Дніпра земля, на хліб і сіль багата.* (П.Перебийніс.);

Примітка. Два чи більше прикметникових або дієприкметникових звороти, з'єднані між собою лише інтонацією без сполучників або повторюваними сполучниками, виділяються комами, а між собою розділяються комою: *У тиші, настояній духом гречаним, напахчений визрілим чаром городнім, сиджу перед дідом.* (П.Перебийніс.) Два відокремлені означення, виражені дієприкметниковими зворотами і з'єднані сполучником *і (та)*, комою не розділяються: *Чи се край мій рідний, облєртий чужими і світом забутий?* (І.Франко.)

- дієприкметниками й прикметниками (з пояснювальними словами і без них), що стоять перед означуванним іменником, якщо вони, виступаючи у ролі означення до іменника, мають ще обставинний відтінок (значення обставини причини, умови або допустовості): *Захоплені роботою, москалі не помічали козацького загону.* (Ю.Хорунжий.) *По дворах, навантажєні всяким збіжжям, стоять вози, готові в дорогу.* (С.Васильченко.) *Обмерзла кригою, озимина ламалась під ногами бійців.* (О.Гончар.);

Примітка. Дієприкметникові та прикметникові звороти, що стоять перед означуванним іменником і не мають додаткових обставинних відтінків значення, **не відокремлюються**: *Стоять налиті сонцем дні.* (М.Луків.) *Гудуть з вітрами до світання дошем оплакані сади.* (Г.Кривда.) *У снігу по коліно стоїть з хати винесена ялинка.* (Н.Волотовська.)

- дієприкметниками й прикметниками, що не мають пояснювальних слів і стоять після означуваного іменника, особливо якщо перед іменником вже є означення: *Листя широке магнолій, важке, нерухоме, кованим сріблом здається.* (Леся Українка.) *І тиха осінь, мрійна, яснолиста, несла в серця надію і тривогу.* (А.Малишко.) *Дошкульно й шпарко тіло пік мороз в ту сніжну зиму, довгу і сувору.* (Д.Луценко.);
- перед означуванним словом стоїть займенник: *Я сам собі ту гору віднайшов, високу та урвинну.* (А.Малишко.) *Все місто спить, суворе й мовчазне.* (Л.Костенко.);

Примітка. Якщо перед означуванним іменником немає означення, непоширені означення, що стоять після нього, можуть відокремлюватись або не відокремлюватись – за бажанням автора. Порівняйте: *Небо, скуйовджене і розколисане, дрантя спустило на темні бори.* (В.Симоненко.) – *Небо скуйовджене і розколисане дрантя спустило на темні бори. Іде гроза дзвінка і кучерява садам замлілі руки цілувать.* (Л.Костенко.) – *Іде гроза, дзвінка і кучерява садам замлілі руки цілувать.* При записуванні таких речень слід керуватися їх інтонуванням.

- дієприкметниками й прикметниками, що стосуються особового займенника: *Боже, що роблю я, окаянний!* (І.Франко.) *Поранені і небагаті, ми приїдем...* (А.Малишко.) *Мерзне мокре листя, сплять квітки сумні. Що їм, бідним, сниться у холоднім сні?*

(В.Сосюра.)

Уточнювальні означення можуть відокремлюватися також за допомогою тире (для посилення експресії¹): *Батько сидів з веслом на кормі – веселий та дужий.* (О.Довженко.) *Печаль пече – гаряча і нестримна.* (В.Женченко.) *Як тяжко нам – живим – свої хрести нести.* (А.Григоренко.) *Тихі, ніжні зорі спадали з неба – білі, непрозорі – і клалися в намети...* (Леся Українка.) *Хай наше життя – працьовите, буденне - буде святом одним!* (Д.Загул.) *Починалося нове життя – сповнене мук і боротьби.* (А.Шевченко.)

Пунктограма: кома і тире при відокремлених означеннях (9)

102. Прочитати речення, правильно їх інтонуючи. Обґрунтувати вживання розділових знаків.

I. Слова, давно забуті і священні, хотів я в кожному серці пробудити. (М.Гуриць.) Усім любе слово, сказане до речі. (З Біблії.) І у слові озветься стокрило тишина, перетворена в грім. (М.Рильський.) Озвучене піснями, бринить моє перо. (П.Перебийніс.) Пісня живописала мені наш народ, нашу країну, розкішну на природу, багату на історію, заможну на злидні, на темноту. (О.Кониський.) І досі сниться перший хліб, присолений сльозою мами. (В.Кузьменков.)

II. Пливають віки, на вічність перемножені. (Г.Коваль.) Минають миті, довші від століть. (Л.Костенко.) Та кріпло наше древо, несхитне перед злом. (П.Перебийніс.) Мізинцем, жовтим від іржі, гніздечко гладив тато. (П.Перебийніс.) Вітер теж зворушує серце – уявлюваний і чутий лише з гомону. (І.Багряний.) На землю, зорану плугами, спада рожево-білий цвіт. (Г.Кривда.) І над землею, щедрою на вроду, чекала днина радісних вістей. (П.Перебийніс.) Гаряча хвиля, схожа на цунамі, вкриває все. (О.Слоньовська.) В дорогу молодь вируша, глухим-глуха до застережень. (М.Самійленко.)

@103. Перебудувати речення так, щоб поширені означення відокремлювались. Перебудовані речення записати. Означувані слова виділити рамкою, відокремлені означення підкреслити.

Зразок. Побите дощем поле ще й град поб'є. – Поле, побите дощем, ще й град поб'є.

I. У горщик посаджене дерево не дуже й розростається. Здобутий працею камінь м'якший від дарованого бублика. Відкладену на потім

¹ Експресія - підкреслене виявлення почуттів, переживань; виразність.

роботу прокленуть нащадки. Наука – то викопана голкою криниця. Читання – покладений за пазуху сніг. Одержані в дитинстві знання – то на камені вирізьблене зображення.

Народна творчість.

II. Неправдою здобуті скарби не дають користі. (З Біблії.) І сохнуть під осіннім теплим небом гаптовані червоним рушники. (В.Гук.) На стіні самотньо висів писаний олійними фарбами портрет якоїсь старої панни. (За С.Васильченком.) На п'ять воріт зачинена Полтава ховає очі в тихі явори. (Л.Костенко.) У ворота в'їжджали запряжені кіньми сани. (В.Гук.) Біля криниці похуділі за зиму горобці галасливим вінком кружляють навколо калюжі. (М.Стельмах.)

104. Порівняти подані в обох колонках речення, визначити в кожному поширене означення, виражене дієприкметниковим зворотом.. Обґрунтувати вживання розділових знаків. Прочитати речення, дотримуючи правильної інтонації.

*Над туманами вкритою рікою
мовчать бори.*
(В.Сосюра.)

Осяяні місяцем, гори блищать.
(Олександр Олесь.)

*Рубані, калічені, вогнем печені
люди сміялися.* (М.Стельмах.)

*Задоволений життям, поет
щойно сміявся..*(П.Перебийніс.)

@ 105. Перебудувати речення так, щоб означення стояло перед означуваним словом. Чи буде воно відокремлюватись? Перебудовані речення записати, обґрунтувати вживання в них розділових знаків.

I. Вже в усі вікна цвів бузок, синіший за небо. (Н.Кир'ян.) Гори сплять, повиті млою. (Олександр Олесь.) Місяць тихо озирає землю, стомлену сном. (Б.Грінченко.) Човен лежав на березі, присмоктаний мулом. (Григір Тютюнник.) Уздовж озер, сполосканих блакиттю, лежить дорога, вся дощами зрита. (Т.Севернюк.)

II. На рушник лягають крашанки, фарбовані в цибулинні, Біля крашанок стають дві малі й пухкі пасочки, зготовлені на курячих яйцях. На столі – дерев'яні ложки, политі блискучою поливою. На денці кожної ложки червоніють вишні, намальовані вправною рукою. (За Є.Гуцалом.)

106. Переписати, розставляючи пропущені розділові знаки. Позначити в реченнях пунктограму “кома і тире при відокремлених означеннях”.

I. Асфальтами залите вухо не знає імені “народ”. (Л.Костенко.) Оживає згнічений морозом непозичений у німця український розум. (П.Куліш.) Утомлені своїм довічним рабством раби гадають розірвати пута і скинути ярмо з своєї шиї. (Леся Українка.) Раз добром нагріте серце вік не прохолоне. (Т.Шевченко.) Нема полону й рабства для душі, не скутої нікчемним страхом смерті. (Д.Павличко.) Мечем і кров’ю писані кросворди ніхто уже повік не розгада. (Л.Костенко.) Лежали в травах списи і мечі скривавлені як блискавки зів’ялі. (Д.Павличко.) Чиста совість - це найкращі ліки від рани, завданої ворогом. (О.Духнович.) У рідний край грозою вмитий ведуть усі шляхи на світі. (М.Стельмах.) Цвіте земля задивлена в свободу. (Л.Костенко.) Душа мого народу рушники барвінками і мальвами зігріті. (Н.Баклай.) І Біблію вкраїнську прочитає народжене для вірності дитя. (Н.Поклад.) За вікном чути шепіт розхристаних вітром тополь. (О.Остапчук.) І чорніє дикий степ могилами витоптаний ордами Батия. (Д.Луценко.) Під копитами на кров збитими дибом здибилась наша земля. (Н.Кіт.) Люблю я ключі журавлині копитами вибитий шлях сади на моїй Україні. (В.Сосюра.) Весь народ свою вітає пісню у всесвітні прибрану убори у вселюдські шати дорогії заткану перлистими сльозами сонцем орожевлену ранковим. (М.Рильський.) Та сама свита соломою зшита. (Нар.творч.)

II. Ще раз зима прийшла снігами вбрана. (І.Франко.) Ще спить земля укутана снігами мовчать в льоди заковані річки. (Д.Луценко.) Світить поле неозоре пряжею розшите. (П.Перебийніс.) На міді полів чорнорукі пейзажі шумлять обважнілі у теплому квітні. (А.Малишко.) Злітають дороги навпіл перетяті. (М.Стельмах.) Лежить дорога золотом прошита. (Л.Костенко.) Пелюстками струшеними вишита струменіє стежка у траві. (П.Перебийніс.) Палає райдужно довкола дощами скроплена земля. (Д.Луценко.) Стирчало вирване з землі коріння. (Б.Грінченко.) І сосни сповнені живицею із віт янтарну гублять кров. (М.Стельмах.) Сосни хитнуться над ранком стривожені місячним саявом у сутінь облиті. (Л.Забашта.) Гора біля гори стоять разом в німій величі одягнені в смерекові ліси. (О.Кобилянська.) Низькими хмарами підперта не спить Говерла. (П.Перебийніс.) В щілину виднілись нечітко вирізьблені гори запорошені дощем, закублені низьким хмаровинням. (Є.Гуцало.) А з хмар розкритих широко і синьо несуть привіт весняні журавлі. (В.Сосюра.)

III. Дрімає дорога небом укрита. (О.Гончар.) Пелюстками струшеними вишита струменіє стежка у траві. (П.Перебийніс.) Ми стежками підемо ясними по залитих весною полях. (В.Сосюра.) Моє щастя Вітчизни простори оповиті і сонцем і хмелем і зерном. (М.Стельмах.) Над трасою стоїть кремезний дуб грозою й вітром вчений спокійно ловить зорі сотні літ. (С.Бурлаков.) Над головою ледь-ледь ворухиться вже прихоплене холодними світанками і ядерними росами листя. (М.Стельмах.) У лісі багато грибів корисних не тільки людині але й деревам. (З підруч.) Небо збіліле від спеки вже сивіє мов попеліє. (Леся

Українка.) Я так люблю тебе село повите синню і снігами! (В.Сосюра.) Аж ось і ти заросле лободою село моє... (Л.Тендюк.) Мотря принесла зав'язані в хустці квітки та стрічки і розсипала їх по столі застеленому білою скатертю. (І.Нечуй-Левицький.) Спасибі вам мамо за всю доброту і пісню залишену в спадок. (Д.Луценко.) Ненавистю і мстою одержима душа розпалась мов гнила колода. (Д.Павличко.)

& 107. Записати під диктовку. Прикметникові та дієприкметникові звороти підкреслити, означувані ними слова виділити рамкою. Позначити в реченнях пунктограму “кома і тире при відокремлених означеннях”. Написане звирити з надрукованим.

Зразок. Листя, сповнене привіту, буде з вітром шепотіти. (В.Сосюра.)
Добру віщують погоду скупані в сонці хмарки. (М.Луків.)

Чи не спіпить грозою ткани ніч? (Л.Костенко.) Мені зоря сіяла нині вранці, устромлена в вікно. (В.Стус.) Зоря, подібна до жоржини, кривавить рвані хмар кінці. (В.Сосюра.) Стоять квітки, окроплені росою. Окроплена росою, тремтить трава. (Д.Загул.) Дух степовий приніс я із собою, настояний на квітах. (Г.Кривда.) Над луками, залитими квітневою повинню, холонув оранжевий вечір. (Григор Тютюнник.) Зелені руки, повні білокріт, на теплу ніч розкинув сонний сад. (М.Вінграновський.) Поле, залите таємним молочно-синявим світлом, безшумно розсувалось перед нами. (В.Винниченко.) Низько над землею носилися чимось заклопотані ластівки. (М.Старицький.) Пливають, пливають насуплені хмарини, вітрами гнані, в синю далечінь. (Г.Кривда.) А вже весна на річищах ламає міцний, морозом вигранений лід. (Д.Луценко.) Набривають очі, як хмари, перегушені дощем. (Л.Костенко.) Довго, довго чув я, полонений сном, солов'їну пісню за моїм вікном. (В.Сосюра.)

108. Прочитати речення, дотримуючи правильної інтонації. У яких реченнях вживання розділових знаків залежить від інтонації?

Настали ночі темні і глибокі. (М.Антіох.) Чуття бринить легке й нове. (А.Малишко.) Дубів статечних велетенські руки тримають світ, високий та ясний. (О.Довгий.) Ромашка сяє, ніжна і проста. (А.Малишко.) Над нами час летів, холодний і байдужий. (Я.Савченко.) Встає погода, тиха і хороша. (А.Малишко.) Горить огонь – великий, веселий, тріскачий. (С.Васильченко.) Не зірвуться слова, гартовані, як криця. (О.Теліга.)

109. Прочитати. Вказати відокремлені члени речення. Обґрунтувати вживання розділових знаків.

І. Є Держава Україна, велика, не бідна, незалежна, самостійна і багатодітна. (О.Лупій.) Мріяв наш Славутич, ніжний і гримучий, не ділить – єднати край наш і віки. (В.Василяшко.) Набуток рук і розуму усіх незліченних поколінь – історія України, нерозривна, неподільна. (В.Пепа.) Ще ж і божественна на світі є любов, пречиста й осяйна... (П.Куліш.) Всі ми тут немов проснулись, переглянулись, всміхнулись, оживились – і незчулись, як відкрилася нам мова – юна, смілива, здорова. (П.Тичина.) Пісня поля, давня і знайома, в моїм серці радісно бринить. (М.Гурець.) В ці дні, задумливо-багряні, я свого серця не збагну. (Д.Загул.) А небо, байдуже, зелене, зорі розгортає кумач. (В.Сосюра.)

ІІ. Отут душа моя, сліпа й зухвала, рости повинна в сивій материнці. (Д.Павличко.) А в серці б'ється багаття дум – і вільних, і високих. (Т.Севернюк.) Голос його, молодий, дзвінкий та гнучкий, так і лився, так і розливався у сто крат тонів, заходив глибоко в душу тихою тугою, уражав серце лементом горя. (Панас Мирний.) Веселий він їхав на нове місце і балакучий. Веселий та говіркий, він сміливо заводив розмову з кожним стрічним. (Панас Мирний.) Лежить під небом, чистим і високим, холодний степ моєї самоти. (Л.Костенко.) От і поле, все пухнасте, зелене, мрійне, широченне. (В.Винниченко.) Пливе густе підхмар'я, високе та безкрає. (А.Малишко.) Червоних маків розгорівся ряд після дощу, ласкавого й рясного. (М.Рильський.) І панує холодна зима, неблаганна і люта. (В.Грінчак.) Останній сніг, там бурий, там блакитний, іще лежить в окопах і ярах. (М.Рильський.)

110. Переписати. Означувані слова виділити рамкою, відокремлені означення підкреслити. Прочитати речення, інтонуючи їх відповідно до розділових знаків. Обґрунтувати вживання розділових знаків.

І. Червонобоким яблуком округлим скотився день, дорослий і тяжкий. (М.Рильський.) Ось дощик налетів – швидкий, веселий. (Н.Тихий.) Леліє даль, волога і блакитна. (М.Бажан.) Горить вікно яскраве і сумне. (П.Перебийніс.) Упадуть сніжинки, тихі і несмілі. (В.Сосюра.) За зорею рідною й далекою ти тужила. (Д.Павличко.) Чому ж сняться ще й досі мені береги ті, зелені, пахучі? (В.Сосюра.) Одна вулиця – тиха, безлюдна – щось каштанам на вухо шепоче. Друга, звабна, гінка, велелюдна, не змикає неонові очі. (Л.Косановська.)

ІІ. Пташечки в гаю щебечуть, щасливі. (І.Франко.) Он чатує сокіл – жвавий і хоробрий. (В.Чумак.) Біжить дорога, в'ється, невесела. (Л.Тендюк.) Кличе дорога легка і крута. (А.Малишко.) Дорога стелиться, ясна і безупинна. (М.Рильський.) Йдуть тумани, за верхів'я вищі. (А.Малишко.) На соняху – аж поруділі – джмелі під вечір теж примовкли. (М.Самійленко.) Стоїть колюче жито, достигле, та нерідне. (А.Малишко.) В моєї родиноньки жінці поле вкрили. В мене, нещасної, журавлики збили. (Нар.творч.) І сумують дві берізки, чисті й ніжні, як любов. (В.Сосюра.)

III. Запала ніч, зловісна, як отрута. (Б.Олійник.) Ще сонце не зійшло, а місяць над рікою, примарний і тонкий, прорізав вишину. (В.Сосюра.) На цегляний постамент під ясенем здерся півень – великий, гребенястий і вогненно-рудий. (Є.Гуцало.) І перша птаха різала крилом обрус небес, морозний і зелений. (В.Стус.) Рве вітер хмари, роздира, жене. Ще й дощ лишає почерк – мокрий, косий. (В.Черепков.) А вдень вітри, голодні й босі, журливі арії ведуть. (Д.Загул.) Біжить, шумить гірська ріка, клекоче, піниться, шаліє, бурхлива, горда і стрімка. (В.Грінчак.)

111. Переписати, на місці крапок вставляючи дібрані з довідки відокремлені означення. Розставити розділові знаки Прочитати речення, дотримуючи правильної інтонації.

Наліг туман на воду й береги (М.Рильський.) Дощик так і ллється, дощик так і лине, (В.Сосюра.) За осиками сховався пізній місяць, (С.Васильченко.) То був дідусь ... у валянках, старенькій козушці. (В.Грінчак.) Аж раптом заграє в ньому якась радісна сила (Степан Васильченко.) Їжак крізь бур'яни ... на спині яблука назбирані несе. (Є.Гуцало.)

Довідка. Похмурий, заспаний, невмитий, непривітний; срібний і рясний; густий і непрозорий; тріскучий, шерехатий; старенький, кремезний; буйна й непокірна.

112. Переписати, розставляючи пропущені розділові знаки. Означуване слово виділити рамкою, відокремлені означення підкреслити. З'ясувати, якими частинами мови виражені означувані слова.

Зразок. Охоплена жалем, болем, вона не могла сказати ні слова. (М.Стельмах.)

I. Я, небесами пійманий, тремчу. (Д.Павличко.) Я гойдаюся на мокрій лозі, і кашляю гучно, й регочу, щасливий. (О.Довженко.) І ми пішли, палкі, веселозорі. (А.Малишко.) Орлицею на біл летіла ти, добросерда, а не зла. (М.Драй-Хмара.) Сумна та невесела сіла вона на лаві край столу і підперлася рукою під щоку. (Панас Мирний.) Високий, трохи сутулуватий, він підвівся з-за столу. (М.Стельмах.) І, повний золотих надій, я сонце піснею вітаю. (В.Сосюра.) Якось брів я звільна полем, весь заглиблений у себе. (Б.Олійник.) Я вийшов із човна на берег абсолютно спустошений. (О.Довженко.) Обвітрений, на вигоні стою. (О.Довгий.)

II. Нащо мені женитися? Нащо мені братись? Будуть з мене, молодого, козаки сміятись. (Т.Шевченко.) Переповнений любов'ю, я відкрив кохання книгу. (П.Тичина.) Приголомшений картиною, намальованою в уяві, я мимоволі зронив скупі чоловічі сльози. Змучений

і щасливий, я снував солодкі гадки. (Є.Гуцало.) Лиш осліплені болем, ми вчимося прозрівати. (Т.Севернюк.) Зголоджений, я падав серед лісу. (Л.Костенко.) От і зараз, насурмонений і заспаний, я стою посеред хати. (М.Стельмах.) Заснув я міцно, зморений з дороги. (Д.Павличко.) А я іду у морі ліхтарів, закоханий в безсмертну Україну. (В.Сосюра.) Я іду ясний дорогами. (О.Влизько.) Я один замріяний іду. (В.Симоненко.) А я іду – потерпла і німа. (Г.Малик.)

Відокремлюються узгоджені означення, якщо

- вони відносяться до головного члена речення, вираженого дієсловом першої особи, що співвідноситься з особою мовця: *Отак завжди чогось чекаю, закоханий в красу життя.* (Г.Коваль.) *Цим словом схоплений, знуртуєш своє життя.* (М.Вінграновський.)
- якщо поширене чи непоширене означення відірване від означуваного слова іншими членами речення: *Дід підвівся, плечистий, і струснув сивиною.* (П.Перебийніс.) *Довго ти під ліхтарем стояла і чекала, радісна, мене.* (В.Симоненко.) *Голос не знає натуги й втоми – рівний, тонкий та високий!* (Панас Мирний.) *Конюшини кігтик малий губ торкався, зелений.* (С.Йовенко.)

113. Переписати, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкреслити граматичну основу кожного з речень. З'ясувати речень за наявністю головних членів. Якою частиною мови виражено головний член речень? Позначити в реченнях пунктограму “кома і тире при відокремлених означеннях”.

Над пам'яттю семи мільйонів, печаллю зломлений, стою. (М.Самійленко.) Розсудливістю сповнені ущерть, свої здобутки зважуєм і втрати. (Л.Воловець.) Підійду до ганку, повний давніх дум. (В.Сосюра.) Здивований, постояв ще трохи, а потім рушив. (Є.Гуцало.) Стою, дживлюсь услід, зачарований. (С.Васильченко.) І, повен скарбу в серці молодому, із тих мандрівок повертай додому. (О.Довгий.) Так, гадками невітшними повен, перековую зло на добро. (М.Осадчий.) Пилом твоїм покритий, іду по людському полю, дорого під яворами. (А.Малишко.) Я ходжу тихий, покірний, увічливий. (С.Васильченко.) Мов пругка ясенова парість, прокидаюся ніжно продзвонений. (М.Самійленко.) Твори, наповнений потугою любові, вірності, добра! (Д.Павличко.) Розтерзані, з'єднаємося криком понад кордонами і вирвами ідей! (Н.Поклад.)

114. Прочитати. Записати лише ті речення, в яких поширене чи непоширене означення відірване від означуваного слова іншими членами речення. У записаних реченнях підкреслити всі члени речення.

Добігало вже сонце до гір, величезне, червоне. (І.Франко.) Стрункий комиш осоку стиска міцніш і, облесливий, шепоче про її літа дівочі. (Олександр Олесь.) Плещуть на вогкому березі води, ясні й переливні. (М.Рильський.) Такі жагучі і невітніші, мовчать розгублені вітри. (І.Ольховський.) І зустріч ця, приємна і неждана, мені нагадує забутий сон. (В.Симоненко.) Будні мчали вперед, електричні, ясні, а за ними і я на підбитім коні. (В.Сосюра.) Яюсь перед бурею зграя грачина звивалась під хмарами – чорна, як дим. (В.Ганулич.)

115. З текстів поданих у кінці посібника диктантів 19, 24, 29, 38, 41 виписати речення із відокремленими означеннями. У виписаних реченнях підкреслити всі члени речення.

& 116. Записати під диктовку. Позначити в реченнях пунктограму “кома і тире при відокремлених означеннях”. Виділити рамкою означувані слова, відокремлені означення підкреслити.

I. І паничі мені приснились і не дали, погані, спать. (Т.Шевченко.) Я не соромлюся свого рядка, наївного й немудрого, але правдивого, немов душа дитяча. (Д.Павличко.) Мені б одне слово – важке, не зніжене. (А.Малишко.) Жива вода з-під явора в долині тобі – як ліки, добрі і єдині. (А.Малишко.) Яке ж то горе – слово лицеміра, гнучке й блискуче, мов гадюча шкіра. (Д.Павличко.) В садах, квітками осіянна, пливе вечірня тишина. (В.Сосюра.)

II. Простора хатина, чепурно вибілена, тепла та ясна, тиха та щасна, війнула на нього якимсь теплим духом. (Панас Мирний.) Садок вже безлистий, а не пустий, добіляються полотна, розстелені по землі, у городі огірки, на насіння зоставлені, жовтіють та гарбузи. (Марко Вовчок.) Низенька, кругла, вона здавалася не польовою квіткою довгостеблою, а повною маргариткою. (Панас Мирний.)

Неузгоджені означення, виражені непрямыми відмінками іменників з прийменниками, **відокремлюються** для підкреслення їх змістової ролі в реченні: *Іде середнього віку чоловік, у козацькій жупанині.* (П.Куліш.) *Увійшла в клас дівчинка-панночка, в блакитному платтячку, з темною, густою, підрізаною косою.* (С.Васильченко.) *Річка Оскіл – чудесна річка, з прозорою лагідною водою, з очеретами й рукавами, з широкими на лівому березі луками, що дивляться на світ Божий незчисленними очима-озерами.* (Остап Вишня.)

Якщо неузгоджені означення виражені неозначеною формою

дієслова і перед ними можна поставити сполучник *а саме*, вони **відокремлюються тире**: *Є найстрашніша з наук – розуміти все.* (В.Коротич.) *Він знав одне – боротись до загину.* (Л.Костенко.)

При написанні таких речень слід звертати увагу не лише на їх зміст, а й на інтонування. Якщо перед вираженням неозначеною формою дієслова неузгодженим означенням немає паузи, **тире не ставиться**: *Твоє діло нападати, а моє боронитись.* (П.Куліш.) *Жадоба жить хай мучить нас завжди.* (Г.Коваль.) *А в Чіпчинім серці уже ворушилося бажання верховодити.* (Панас Мирний.)

117. Переписати, розставляючи пропущені розділові знаки. Позначити пунктограму “кома і тире при відокремлених означеннях”. Підкреслити неузгоджені означення.

І. Земля, у ранах, чорнотіла, зітхала тяжко, як вдова. (М.Стельмах.) Лежить земля, похмура, мовчазна, без колоска, без дерева і цвіту. (Г.Кривда.) Градини міцні, завбільшки з перепелине яйце, відскакували від наших ще міцніших лобів. (О.Гончар.) На пелені полум’я чорніло єдине, з кулак завбільшки, горнятко. (М.Стельмах.) Сонце було при заході, червоне, без проміння, тихе й сумне. (Григор Тютюнник.) Свою Волинь – в осінній позолоті – я серцем бачу крізь бурхливий Львів. (Є.Луцук.) Панна, з повислими на ній соломинками, з великими очима, з суворо застиглою постаттю, здавалась якоюсь фантастичною феєю. (В.Винниченко.) Жінка тримала на руках немовля і – пряма, з високо піднесеною головою – думала про щось своє. (Є.Гуцало.) Зметнувся кінь, у піні, дибаластий. (Л.Костенко.)

ІІ. Йшов хлопчик назустріч, розхристаний, конопатий, з настовбурченими вухами, і ніс на руках кішку. (Є.Гуцало.) В довгому піджаці, в мужичих чоботях, з загрубілими мозолястими руками, він дуже нагадував якого-небудь діда пасічника з селян. (С.Васильченко.) А він, в обірваній одежі, десь міряв межі навкруги. (Д.Загул.) У нього були дивні очі – кольору повільної грозової хмари. (Л.Костенко.) Підстаркуватий, сухий інспектор, з гостреньким носом і з обличчям старого лиса, пильно дивився допитливими жучками-очима. (С.Васильченко.) На шкільному подвір’ї з дубової перекладки капелюшисто звучав потемнілий дзвін, пудів на тридцять. (М.Стельмах.)

118. Переписати. Підкреслити в реченнях всі члени речення. Пояснити вживання розділових знаків. Прочитати речення, дотримуючи правильної інтонації.

І. Така моя робота повсякчасна – відповідати кожному й за все! (Т.Севернюк.) На діло лицарське себе він віддав – ставать за малих в обороні. (Б.Грінченко.) А я обрав нелегке ремесло шукати слово скарбом

таємничим, плести й кремсати свій убогий вірш. (А.Малишко.) Одна насолода при місяці осідлати неспокійного коня, вивести на вулицю, чортом вискочити на нього. (М.Стельмах.) Земля відчувала потребу лягати під лемеші. (Д.Павличко.) Іржали потяги від нетерпіння заглянути у дзеркало ріки. (Б.Олійник.)

II. Залишали синам ідеалів святу філігрань – Україну любити і вміти за неї страждати. (Н.Поклад.) Одні тільки бажання творити добрі діла й zostались при мені на все життя. (О.Довженко.) Все тут заспокоює душу, пробуджує в ній жагу жити і жити, бути на цьому прекраснім світі завжди. (О.Гончар.) Усі приходять до згоди безмежно життя любить. (П.Филипович.) Гвіздком стирчала одна думка – якомога швидше вирватися від цієї причепи! (Панас Мирний.) Його голову давно вже морочила думка бачити коли-небудь свою оперу, скомпоновану на голоси рідних пісень – таких чулих та глибоких. (Панас Мирний.)

Завжди відокремлюються означення, виражені дієприкметниковими зворотами і дієприкметниками, що приєднуються до речення словами *мов, немов, наче, неначе, ніби, нібито*: Лінивого дорога колюча, немов устелена терням. (З Біблії.) Вже вітри відшаленіли, ніби зірвані з припону. (Л.Тендюк.) Місяць, немов зацікавлений нами, підліз трошки вгору. (В.Винниченко.) Усе кругом спало, мов зачароване. (Панас Мирний.)

119. Переписати, розставляючи пропущені розділові знаки. Відокремлені означення підкреслити.

I. Ганна аж затрусилася неначе облита холодною водою. (І.Нечуй-Левицький.) Одарка сиділа за столом як на картині намальована. Лице знерухоміло ніби прибитий морозом цвіт. Губи скидалися на дві полинові бадилинки загублені на польовій стежці. (Є.Гуцало.) Голова мов налита чим важким хилиться. (Панас Мирний.) Дівчина знаходить своїми шорсткими наче виліпленими з самих мозолів долонями парубочі пальці і довірливо нахиляється до них. (М.Стельмах.) Дядько Опанас був цупкий і дебелий, наче зі столітнього дуба майстерно виточений, (Є.Гуцало.) В нього тіпались уста наче обведені вугіллям. (М.Стельмах.) І стала Христя біля своєї дитини красна мовби з воску улята. (Є.Гуцало.) Із моря звуків вирізалися дзвінки мов із стрібла викувані слова пісні. (С.Васильченко.) Дитячі голови стриміли з-за тину ніби понавішувані на кілки горщики. (Є.Гуцало.) Стрункі берези білі мов оголені до пояса соромливо стояли між дубами і ховалися за ними. (В.Винниченко.)

II. По небу пливли тоненькі неначе розмазані пензлем хмари. (Ю.Мушкетик.) Мовчало небо високе широке наче зблідле від спеки. (В.Винниченко.) Небо було темне мов закурене димом. (С.Васильченко.) Нечутна мов переболіла текла біля нас ріка. (Д.Павличко.) Птінні вітрила понадимались і біліли проти сонця ніби виткані з дорогого лебединого

пуху перемішаного з сріблом. (І.Нечуй-Левицький.) Степ ніби вилитий з міді німіє. (Л.Забашта.) Проти сонця світяться бори наче з бронзи чи із міді литі. (М.Луків.) А на пагорбах наче врізані в небо стояли в дрімотному чеканні вітряки. (М.Стельмах.) На скатертині лугової трави наче вишитої ранніми квітами видніють дикі сірі гуси. (Є.Гуцало.) Там я став наче в камені вритий. (Д.Павличко.) В звуках одчувається щось неприродне обмертвіле мов видушене пресом. (С.Васильченко.) Вікна чорніли неначе позавішувані чорним сукном. (І.Нечуй-Левицький.) Живу тут як закопаний в снігах. (Л.Костенко.) А я метався мов закутий. (М.Шевченко.) Мовчить Полтава наче приголомшена. (Л.Костенко.)

Певні труднощі викликає вживання розділових знаків у реченнях із однорідними членами, один або кілька з яких виражені дієприкметниковими зворотами. Записуючи такі речення, слід пам'ятати таке:

- якщо однорідні означення виражені прикметником і дієприкметниковим зворотом, між ними ставиться кома: Ясні, охоплені багрянцем гори стояли до самого небокраю. (О.Гончар.);
- якщо між двома означеннями, одне з яких виражене прикметником, а друге – дієприкметниковим зворотом, стоїть сполучник, кома між ними не ставиться: *Пішла Маруся у кімнату і винесла на дерев'яній тарілочці два рушники довгих та мудро вишитих*. (Г.Квітка-Основ'яненко.)

Відокремлені означення не слід змішувати з вираженими прикметниками та дієприкметниками присудками: *Чужа сторона гірчицею сіяна, забудьками саджена*. (Нар.творч.) *Вечір був м'який, теплий, густо настояний на степових пахощах*. (О.Гончар.)

120. Переписати, в кожному з речень підкреслити всі члени речення. З'ясувати синтаксичну роль дієприкметників.

Сад темний, густий, бур'янами зарослий. (С.Васильченко.) Наша хата обсаджена вишнями. (Л.Забашта.) Ранковий ліс пронизаний гострими, широкими мечами сонця. (Є.Гуцало.) Степи обложені військом полукіпків. (І.Багряний.) Все літо степи залиті сліпучістю сонця. (О.Гончар.) Голі скелі пошарпані стирчать. (І.Франко.) А голос у мене з вітру тканий, шелестом очерету підбитий, плюсканням хвиль перевитий. (Є.Гуцало.)

121. Прочитати речення, визначити в них дієприкметникові звороти. Обґрунтувати вживання розділових знаків.

Чи не була колись дівчиною ота молоденька і россою закапана тополя?
(М.Стельмах.) Угорі прослалося небо – чисте, спокійне, холодним чаром
повите. (С.Васильченко.) Хліб черствий, порізаний по скибі, все ж
солодкий з доброї руки. (А.Малишко.) Я зупинився машиною віддалік
траси, коло однієї з кучугур свіжої, залишеної комбайном солом.
(О.Гончар.) А над усім зеленим світом піднявся колос золотий, налитий
сонячним промінням і медом щедрого коріння. (В.Грінчак.) Над усім
лунає співуча, голосна, глибоко пройнята щирістю мова.
(С.Васильченко.)

& 122. Записати під диктовку. Позначити в реченнях пунктограму “кома і тире при відокремлених означеннях”. Написане звирити з надрукованим.

I. З золота зіткане сяєво ллється, ліс в нім купається, листя сміється.
(М.Рильський.) Палає райдужно довкола дощами скроплена земля.
(Д.Луценко.) А сонцем облиті хлоп'ята зухвалі пірнають за крабами в
нетрі завалів. (Г.Пастушенко.) Мені ще й досі берег сниться, залитий
сонячним вогнем. (В.Сосюра.) Тьмяно лисніли свинцевими, сизими
більмами гасом залиті зіниці колишніх озер. (Б.Олійник.) Пригріті теплим
променем зі сходу, бабки прозорі лізуть із води. (М.Рильський.) І шепче
щось мені на вухо налита росами земля. (Г.Коваль.) Місячним сяйвом
залиті мріють сади. (В.Сосюра.) Мріє окрилений волею простір.
(В.Васюк.) І хмарки плямами розбризканої туші стають на обрії,
подібному до скла. (М.Рильський.) Багато мені підкорялось доріг –
далеких, близьких і крутих. (Д.Чередниченко.)

II. На мене дивиться Бог, намальований незграбною рукою монаха-
іконописця. (Г.Коваль.) Сині очі, великі й печальні, розтривожили душу
мою. (А.Малишко.) Сидить Нептун лицем до моря на троні, вгрузлому у
рінь, і судить підданих суворо серед безмежних володінь. (П.Перебийніс.)
Слова його, гарячі, могутні, тремтіли у свіжій ранній повітрі. (І.Франко.) І
сміх – важкий, глузливий – звідкись чути. (Н.Поклад.) Їй, молодій та
небувалій, близько все те доходило до серця. (Панас Мирний.) Цікавістю
подібні до матросів, ми їздили на ярмарок у Косів. (М.Рильський.) Свій
шлях у мене, свій дороговказ, свій факел, мужньо піднятий угору.
(Н.Диб'як.) Щире слово вів на вірні чати, сповнене і смутком, і вогнем.
(А.Малишко.) І сидить не зляканий ніким у задумі красноперий зяблик.
(І.Світличний.)

III. Там по обніжках, сивим полинем і медовою кашкою порослих,
блукали ми, бувало, день за днем. (М.Рильський.) І, налякані нашою
ватагою, налякані нашими батогам-голосами, то з-під одного, то з-під
другого куща схоплюються зайці, прудко біжать униз. (Є.Гуцало.) Гілля,
напівоголене вітрами, зорі торкають пальці золоті. (В.Сосюра.) Ще
прілий сніг, настояний полинню, пахтить вином, корінням дубняків.

(М.Стельмах.) Мені потрібно тільки олівця, паперу, хліба, тихої оселі і, може, ще блакитної форелі, одягненої в золоті сонця. (Д.Павличко.) Пішла до нього Ївга і понесла вже чотири в'язки бубликів, на самій олії печених і густо маком обсипаних. (Г.Квітка-Основ'яненко.) Простора хатина, чепурно вибілена, тепла та ясна, тиха та щасна, війнула на нього якимсь теплим духом. (Панас Мирний.) Я непокорена стою перед віками. (Т.Севернюк.) Дядьки незграбно вносять піаніно, не звиклі до крихкого вантажу. (Б.Олійник.)

ВІДОКРЕМЛЕНІ ПРИКЛАДКИ

Поширені та непоширені приклади відокремлюються комою (рідше – тире), якщо вони:

- відносяться до іменника - власної чи загальної назви і стоять після нього: *Суворий Дант, вигнанець флорентійський, встає із темряви віків середньовічних.* (Леся Українка.) *Між тернищами густими пасма кіс перебира Мавка – лісу господиня і русалчина сестра.* (П.Перебийніс.) *Ходила в саду доросла дочка вчителя, красуня Маруся.* (С.Васильченко.) *Був іще з нами чудесний мисливець, Йосип Євдокимович.* (Остап Вишня.);

Примітка. Незалежно від позиції щодо означуваного слова завжди відокремлюються приклади, що містять слова *чоловік, чолов'яга, людина, дівчина, хлопець, дід* і под. : *Людина широких демократичних поглядів, Григій Тютюнник з великою повагою ставився до культури інших народів.* (А.Шевченко.) *Шофер – літній чолов'яга – мав атлетичну будову тіла.* (Л.Дмитерко.) *Не одна доріжка в чистім полі нашому Миколі, хлопцю молодому.* (М.Стельмах.). *Особливо вирізнявся між хлопцями Павлуша Янович – чистенько золягнене, випещене, лелаче й капосне хлоп'я.* (С.Васильченко.)

- стоять перед іменником і мають додаткове обставинне значення (причинове чи допустове): *Видатний воїн, політик і дипломат, князь Володимир зміцнив державний лад, внутрішнє і зовнішнє становище Київської Русі.* (З календ.) *І, щастя квіти запізнілі, сумують айстри у саду.* (В.Сосюра.)

Примітка. Якщо прикладка, що стоїть перед пояснюваним словом, має лише означальне значення, вона не відокремлюється: *Директор школи Василь Маркович Рясний був схвилюваний вкрай.* (О.Довженко.) *Голова сілради Яремний Кіндрат грає в шахи з головою колгоспу Матвієм Питальником.* (Є.Гуцало.) *За столом біля паперів і фонографа сидів судовий слідчий Кость Іванович Чорнокнижний.* (М.Стельмах.)

- якщо прикладка, виражена іменником – власною назвою, служить для пояснення або уточнення іменника-загальної назви: *На Ворсклі стоїть проставлена батьківщина Котляревського – Полтава.* (І.Сенченко.) *За вікном літа жде антонівка, мій батько посадив її – Антін.* (М.Мачківський.)
- якщо прикладка відноситься до особового займенника (незалежно від того, де вона стоїть - перед займенником чи після нього): *Я, зима, не сива. Я, зима, красива.* (В.Василяшко.) *І, притомлений Котигорошко, я на груди землі упаду.* (А.Малишко.) *Та ось на мене, чижика малого, війнуло небо хвилею вологи.* (П.Перебийніс.) *Дитя очеретів, лукаве й хитре комишанське створіння, як воно поведеться в цих нових умовах?* (О.Гончар.);
- якщо прикладка приєднується до означуваного слова словами *на прізвище (на ймення), родом, інакше, так званий*: *Жив на Дніпрі Тарас, на прізвище Сторчак.* (П.Куліш.) Якщо ж означуване слово стоїть у формі непрямого відмінка, прикладка може не відокремлюватись: *Саме отой дід Гапличок у нашому колгоспі був приставлений до бугая на кличку Імперіалізм.* (Є.Гуцало.)

Завжди відокремлюються прикладки, що відносяться до нульового займенника-підмета в неозначено-особовому реченні: *Сивочола дитина – жду чудес восени.* (П.Перебийніс.)

Пунктограма: кома і тире при відокремлених прикладках (10)

123. Прочитати речення, правильно їх інтонуючи. Обґрунтувати вживання розділових знаків.

Попереду на баскому на коні гарячим їхав славний Конашевич – кошовий козачий. Щоби слава наша в пісні ожила віками, щоб гордилась Україна нами – козаками. (В.Симоненко.) Веде хана на припоні Сірко – хлопець молодецький. (Л.Забашта.) Велелюддя якої країни знало диво таке – кобзарів? (В.Василяшко.) А чи весь довгий вік блукатиме Мамай без жінки і сім'ї, лицарства квіт останній? (М.Зеров.) Байраками їхав до війська Григорій Триволя – козак молодий. (М.Стельмах.) Коло куреня стояв отаман, Іван Ковбаненко. З хати вибігла отаманова жінка, українська молодиця, вже немолода, але проворна, рівна й висока, зав'язана по-полтавськи чорною хусткою з червоними квіточками (За І.Нечуєм-Левицьким.) З хати озвалася тітка Мотря, Стецькові мати. (Б.Грінченко.) Я до вас привів свого доброго знайомого – Луку

Федоровича. (Панас Мирний.) Плечі в діда, козарлюги, ще круті. (В.Малишко.) Там комар, славетний лицар, під листом зеленим жив. (Б.Грінченко.) Учителю фізкультури Микола Дмитрович теж приєднався до малюків. (О.Гончар.) Новий учитель, Яків Малинка, гнучкий широкоплечий хлопець з добродушним, трохи подзюбаним обличчям, вполювався людям. (С.Васильченко.) Зрозумілі, вагомі й усі вони наші – мелодійні, дзвінкі українські слова. (О.Лупій.)

124. Переписати. Відокремлені означення підкреслити, означувані слова виділити рамкою. Обґрунтувати вживання розділових знаків.

Зразок. Тут і Іван Загірний, той бідолашний вдовиченко, стояв із своїм полком. (П.Куліш.)

I. У старого Івана Шевченка, Тарасового діда, свята завжди повно людей в хаті. (С.Васильченко.) Дивлячись на людей, усміхавсь і мій батько – великий добрий чоловік. (О.Довженко.) А тут іще почав у нас бувати син Остриниці Якова, Іван. (Л.Костенко.) Старше покоління, свідок іншого життя, показувало ще на долонях мозолі від шаблі, піднятої в оборону народних і людських прав. (М.Коцюбинський.) Ви бачили пектораль, викопану юним Мозолевським, найщасливішим з усіх українських археологів? (П.Загребельний.) Не Москви, не Варшави ми діти, діти Києва – древній народ. (М.Сіренко.) Нині Бог один у світі – воля. (Ш.Петефі.) Баба Килина з товаришкою Онисею снують і снують барвисті нитки балачок. (Є.Гуцало.) Сусіда – ще молода молодиця – якось болісно усміхнулася. (Панас Мирний.) Хима, дівка соромлива, на помості вже стоїть. (Б.Грінченко.)

II. Лікар був із району, Микола Григорович. (А.Малишко.) Жив у нашій селі Микита – невеликий на зріст чоловік. (М.Сіренко.) Артем зайшов до буфету зі своїм другом Валентином Ткаличем, учителем їхньої десятирічки. (Є.Гуцало.) На трофейному БМВ до них під'їжджав директор МТС, невисокий з піваршинними вусищами чоловік. (М.Стельмах.) Дядько мій, Микита-чорнокнижник, швець і мрійник, славний чоловік, все життя розповідав про ніжність. (А.Малишко.) Професійний педагог, патріот і гуманіст, Степан Васильченко може бути уособленням поняття народний учитель. (О.Гончар.) Ходить вітер, посланець крилатий, припадає до причілка хати. (М.Рильський.) Поміж тим у хату вечір завітає – стомлений козак. (В.Чумак.) Дуб схиляє віти, любиме дерево мого народу. (А.Малишко.) Гуде вогонь – веселий сатана, червоним реготом вихоплюється з печі. (Л.Костенко.) В долині річка в'ється – срібний волос. (С.Комендант.) Метелик – живий дух мого дитинства, його невловна радість, його рожева мрія – линує над спеченою землею. (Є.Гуцало.) Хай весна прилине – радість журавлина. (В.Сосюра.)

125. Переписати, розставляючи пропущені розділові знаки. Відокремлені приклади підкреслити, означувані ними слова виділити рамкою. Якими частинами мови виражені означувані слова?

І були вони всі ті таланти рідного люду ті найулюбленіші діти свого смутного краю наймитами у чужих людей і пасинками в долі. (С.Васильченко.) Невже ми чисте зерно поміж метлицею повинні змішатися з нею і запропасти? (Панас Мирний.) Вигнані із-за Дніпрових порогів селились по наших степах та байраках люди загадкових ворожбитських можливостей так звані характерники. (О.Гончар.) Мене степовика моря гойдали, сікли тайфуни люті і шторми. (Л.Тендюк.) Що в піснях несуть вони вуличні барди улюбленці площ? (В.Каменюк.) Він знов зацвів каштан мій завіконний. (Т.Севернюк.) Тайновидець він одразу ж розгадує наші думки. (О.Гончар.)

126. Переписати, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкреслити приклади, означувані слова виділити рамкою. Прочитати речення, правильно їх інтонуючи.

І. Живе на острові цариця Цірцея, люта чарівниця. (І.Котляревський.) Стюардеса, ставна, довгонога діва, бачить усіх водночас. (О.Гончар.) Любку посватав гарний парубок, Олекса Чабаненко. (І.Нечуй-Левицький.) Ширококрисий велюровий капелюх носив директор Яблунівської середньої школи Діодор Дормидонтович Кастальський, чоловік вельми учений і освічений. (За Є.Гуцалом.) Андрій Маркович, старший учитель у школі, - рудий, кремезний паруб'яга. І приснився мені син нашого вчителя, Славко, - білоголовий кучерявий панич. (С.Васильченко.) Тендітне хлоп'я, цей Гришуня зроду вдавсь хворобливий. (О.Гончар.) Біля нього стояла чарівна дівчинка, чудесне білокучеряве дитя, голубооке й ніжне. (Остап Вишня.) Щойно прибулий до нас учитель Микола Васильович людина зовсім інших нахилів. (О.Гончар.)

ІІ. Начальник поїзда, невисокий чоловік з пещеним лицем, не ввійшов, а ніби вслизнув до нашого купе. (П.Загребельний.) Голова райвиконкому Пилип Петрович Засідайло сильно дуже розуміє значення й вагу врожаю у своєму районі. (Остап Вишня.) Пан Лятошенко, кудлатий, довгощокий добродій з чудернацьким тоненьким віялом борода, привітно зустрів старого. (М.Стельмах.) Прийшов Макар, митець на всякі вигадки, цікавий оповідач і великий насмішник. Влетів у двір відомий усім забіяка Сивенко. (С.Васильченко.) Максим Грень, Петро Кандиба і Махим Дігтяр, трійко яблунівських богатирів, сиділи під повіткою. (Є.Гуцало.) Надворі порядкував Федір, молодший Степанів брат, високий, показний чолов'яга з тугими рум'яними щоками та гострими карими очима. (Григір Тютюнник.) Найбільше перелякався тоді їхній сусід, кругленький такий бізнесмен із Гонконгу. (О.Гончар.)

127. Переписати, на місці крапок вставляючи дібрані з довідки прикладки та розставляючи розділові знаки. Позначити в реченнях пунктограму “кома і тире при відокремлених прикладках”. Пояснити вживання розділових знаків.

Аж ось увійшов до світлиці батько Пугач ... зі своїм чурою. (П.Куліш.) Григорій Петрович Проценко ... незабаром поступив на службу. (Панас Мирний.) Найсердечніше вітав мене професор фон Хапугін (О.Кониський.) Начальник шахти ... наказав секретарці нікого до нього не впускати. (А.Шевченко.) Антон Безбородько мав одну найтяжчу хвилину (М.Стельмах.)

Довідка. Старий довговусий дідуган; бідного чиновника син; чоловік літ за сорок, лисий, але ще свіжий, чисто виголений; молодий, ставний чоловік, років тридцяти п'яти, з великою кучмою чорного волосся на голові, у модних димчастих окулярах; розлуку з печаткою.

128. Переписати, розставляючи пропущені розділові знаки. Відокремлені прикладки підкреслити.

Іде крізь смерть крізь просторінь і час незнаний месх на ймення Руставелі. (М.Бажан.) Кобзар ще б зложив може й жалібнішу пісню про нашу вдову на прізвище Загірню. (П.Куліш.) Козак Бобренко на ім'я Григорій єдиний син достойної вдови. (За Л.Костенко.) Одверта щира добросерда і духом завжди молода... Така була та Серафима на прізвище Кипибіда. (М.Тарновський.) У Сквирі лікар був на прізвище Рушилов. (Максим Рильський.) Тут мені розказав рядовий на імення Неклюдов як стояли на смерть піхотинці морські за селом. (Л.Забашта.) Був там і гімназист на прізвисько Тупиця. (М.Рильський.)

За допомогою лише **тире** прикладка відокремлюється, якщо:

має уточнююче значення і перед нею можна поставити слово *а саме*: *А село знає одну славу – честь.* (Панас Мирний.) *Одна в поета правда – чистота.* (І.Шевчук.) *Бабуся йде поглянути на свою втіху – садок.* (М.Стельмах.) *Десь, кажуть, є страшна богиня – Мойра.* (Л.Костенко.) *Перелітними птицями летять чутки, збираються в ключі і несуть на своїх крилах найдорожче слово – земля.* (М.Стельмах.) *І суворий владар – вікінг – свій проводить корабель.* (О.Влизько.)

якщо в кінці відокремленої прикладки відповідно до правила має стояти кома, ставиться тільки перше тире у випадку, коли прикладки стосуються однорідних членів речення: *На сей раз Антон Петрович запросив близьких собі: Книша з жінкою – високою та сухою*

молодицею; секретаря суду – лисенького та низенького старичка та його жінку – огрядну та товсту панію, велику товаришку голови. (Панас Мирний.)

& 129. Записати під диктовку. Позначити в реченнях пунктограму “кома і тире при відокремлених прикладках”. Написане звирити з надрукованим.

І. Є у мене мати – Україна мила. (М.Хоросницька.) На кручах сивого Дніпра стоїть наша столиця – Київ. (А.Камінчук.) Один у нас прапор з тобою – народу безсмертне ім’я. (А.Малишко.) Ти дітям і правнукам мусиш віддати живуче коріння – свій батьківський рід. (Р.Братунь.) Я кланяюсь народу-сівачу, його святині – пісні незабутій. (П.Перебийніс.) Богдан подав наказ гетьманський свій – уже печаттю скріплений сувій. (Л.Костенко.) Біля мисника висить потемніла від років кобза – відрада старого. (М.Стельмах.)

ІІ. Високий, чистий дзвін коси передвіщав мені радість і втіху – косовицю. (О.Довженко.) Лиш жайворон – цятка співуча – то звисне над спініним ланом, то в сонячнім небі розтане. (О.Довгий.) Маленький жайвір пісню голосну у небо кинув – радості шматочок. (Г.Кривда.) Пташенята вирости і вибилися на справжніх дорослих морських птахів – чайок-реготунів. (Остап Вишня.) Од дихання мого тихий мак обліта, ніби ім’я печальне – Марія... (В.Сосюра.) Не цвітуть на вікні герані – сонний символ спокійних буднів. (О.Теліга.)

130. Прочитати речення, визначити в них однорідні члени речення та відокремлені прикладки. Обґрунтувати вживання розділових знаків. У яких випадках тире можна замінити комою і навпаки?

І. Яскраво розквітли таланти молодого покоління відомих українських меценатів Алчевських: сина Григорія – композитора і музичного діяча; сина Дмитра – підприємця і вченого; сина Миколи – видатного педагога; Івана – оперного співака зі світовим ім’ям; доньки Ганни – художниці; наймолодшої Христі – відомої української поетеси. (П.Лазечко.) Колись у мене була люба сім’я: жінка-порадниця і дітки – щебетливі пташенята: два синочки та підліток дівчинка. (За М.Старицьким.) На подвір’ї я побачив лісника – чорнобородого, похмурого красуня, його дочку – сувору красуню дівку, його жінку – кирпатеньку, живу молодичку з веселими розумними очима. (С.Васильченко.)

ІІ. Прийшли музики з села: Іванушка-скрипаль, Шурко-баяніст, завклубом – білозубий сором’язливий хлопець, Василь Кривобік – сопілкар і конюх у лікарні, Мишко Мушник – бубніст і колгоспний шофер. (За Григором Тютюнником.) Недарма на Поділлі були знайдені і Святовид – головне божество наших пращурів, і бронзовий Ярило – бог світла, тепла і кохання. (М.Стельмах.) Приїхали гості й до Никифора

Дзякуна та Параски Дзякунки: син Павло, рудий, витрішкатий, уже з пущем і в капроновому капелюсі в дрібних дірочках, невістка Рита, товстенька, балакуча й догідлива, та одинадцятирічний онук Борко, такий собі некрикливий витрішкатенький опецьок з ріденьким, рудим чубчиком. (Г.Тютюнник.)

131. Переписати, розставляючи пропущені розділові знаки. Позначити в реченнях пунктограму “кома і тире при відокремлених прикладках”. Відокремлені прикладки підкреслити, означуване ними слово виділити рамкою.

I. Тут Богдан козацький батько і полковників аж п'ять ще й Іван Виговський писар розмовляючи сидять. (І.Франко.) Підвівся Іскра полковий обозний син Острияниці Якова Іван. (Л.Костенко.) Ой був на Січі старий козак на прозвище Чалий вигодував сина Саву козакам на славу. (Нар.творч.) Два бюсти рядом Гус великий пророк землі Сковорода. (А.Малишко.) Збирав Сковорода у сакви на дорогах народну мудрість найціннішу річ. (О.Кондратенко.) Син української землі Ілля Репін не міг не присвятити їй численних мистецьких робіт. (В.Міщенко.) Його розумного й начитаного правдолюбця село мало не носило на руках. (М.Стельмах.) Командує немов громів велитель охриплий вовк морський деснянський капітан. (М.Рильський.) Лишив автограф квітеня для планети Гагаріна космічний вічний слід. (Д.Луценко.) І я зіпсований хлопчисько враз занімів. (О.Ірванець.) Там жайвір цей небесний верхолаз до сонця тягне співучу волосину. (П.Перебийніс.) Пущу її пісню в люди. (А.Малишко.) Та як я хлопчєня оті секрети нехитрого мистецтва споглядав! (М.Рильський.) З'явився черговий лікар щуплявий юнак у халаті з борідкою під різночинця з гострим поглядом очей. (О.Гончар.) Що мені доля та мачуха люта? Я своїй долі творець! (Д.Загуд.)

II. Хай Людянність і Правда множаться надійні наші два крила! (К.Лесьєв-Лесь.) Ми іще тримаємось за весла віри і порядності сини. (А.Матвійчук.) Було на світі плем'я інки. Було на світі - і нема. (Л.Костенко.) Аж ось де не узялась конотопська відьма Явдоха Зубиха. (Г.Квітка-Основ'яненко.) З усіх усюд повзуть вони сюди новітні чінгісхани і монголи. (В.Пугач.) А ми табун лякливий баранів не в змозі слова вимовити проти. (Г.Бідняк.) На пагорках оточений міцною стіною від нападу ворогів височів Львів місто збудоване у XIII ст. для сина Лева князем Данилом Галицьким. (О.Іваненко.) Дикий П'яндж Паміру син серед скель нуртує. (Д.Луценко.) Вони прийшли зими тумани. (В.Сосюра.) Зима навкруг хатини вила а ми в теплі сиділи малюки. (Л.Забашта.) Один лише Ярема Бобир наш родич до дідовому коліну не постраждав у цій пригоді. (О.Довженко.) Мінялись ери покоління та не мінялося воно неопалиме і нетлінне пшеничне визріле зерно. (П.Перебийніс.) Земля лежить щасливий теплий край. (Ю.Яновський.)

III. Шукав сподвижників вітчизни захисник Микитович Добриня любечанин. (С.Реп'ях.) Десь тополлю вітер долу нагинає та співа вона тополенька співа! (П.Перебийніс.) І вмить райдуга диво Господнє благовістила Живіть (Б.Олійник.) Іду я степів перехожий радію од щастя землі. (В.Сосюра.) Багатослівний він і красномовний цей падолист оцей осінній дзвін. (Є.Гуцало.) У небі місяць золота сережка. (М.Сіренко.) Виростали проліски Снігурчині сльози. (Т.Белозеров.) Матіоли квіти надвечір'я так неждано рясно зацвіли. (В.Мордань.) Акації листок сухий пропелер востаннє шлях додолу звільна стеле. (О.Вертіль.) Співа зозуля птаха сірогобока якась іржаста і якась руда. (Є.Гуцало.) Горобчихи дзьоб чуткий термометр заміряє градус у ріллі. (В.Місевич.) По стовбуру стріляє дзьобом дятел трипала птаха жовта голова. (Є.Гуцало.) Береза там у шиби заглядала коли я хлопчик спочиває лягав. (М.Рильський.) Тут невідь-звідки візьметься рибалка тоненьке хлопчєня саме як пальчик. (С.Йовенко.) Пришерхла тиша сіра миша у жовто-білих комишах. (М.Вінграновський.)

132. З текстів диктантів 7, 17, 27, 30, 31, 36, 40, 42 виписати речення із відокремленими пикладками. У виписаних реченнях підкреслити всі члени речення.

& 133. Записати під диктовку. Позначити в реченнях пунктограму “кома і тире при відокремлених прикладках”. Записане звірити з надрукованим.

I. Розгубились думи – безпритульні діти. (В.Сосюра.) Діти – хлопчик і дівчинка, - здивовані незвичайною обстановкою, шептались поміж себе. (М.Коцюбинський.) Найвища та людська здібність – сумнів. (І.Франко.) Поетів убиває смертний біль. І він же – біль – народжує поетів. (С.Йовенко.) Перед тобою світ – великий том розкритий. (М.Рильський.) Нам дарувала природа руки – найдивніше диво. (П.Перебийніс.) І, міста не зманіжене дитя, я усміхнуся вдячно і щасливо. (С.Йовенко.) Брат мудрості – величний супокій – стоїть над світом на зорі стрімкій. (Д.Павличко.) Іду, і поруч твердо крокує Честь – мій секундант. (Б.Олійник.) Сутінки – бурі ведмеді – ховаються в хащах. (Є.Гуцало.) Жив собі колись на світі крук, велика птиця. (Б.Грінченко.) Моя свічечка – жертва вечірня – несміливо зажмурює очі. (В.Чумак.) Я маю стареньку сопілочку. А в ній, у калиновій гілочці, вітчизни забутий мотив. (А.Матвійчук.)

II. У пам'яті людській – найбільшій з антологій – у карбах болю українські імена. (Н.Диб'як.) Нові ймення – Куропати, Биківня, Дем'янів Лаз – стануть апокаліптичними. (Р.Іваничук.) Баский колись Пегас упав, бідак, на ноги, рої ледачих рим відлякує хвостом. (В.Гужва.) Любов підкралась тихо, як Даліла, а розум спав, довірливий Самсон. (Л.Костенко.) Тут очі Демона побачив вперше Врубель – глибокий погляд

незглибимих дум. (С.Йовенко.) Ой, брехала про щастя вона – чорноока, прудкая циганка. (В.Еллан.) Життя – великий трагік – бере реванш у долі. (І.Лобовик.) Полонив мене “Витязь...” давно - древній твір Шота Руставелі. (Д.Луценко.)

Прикладка, яка приєднується до означуваного слова сполучником *як* і має додатковий відтінок причини, **виділяється комою**: *У горах Брянський, як командир, зустрівся з новими труднощами.* (О.Гончар.) *Борис Савович, як недавній моряк, цілком серйозно підтримував Марисю.* (О.Гончар.) *Нутрій, як цінних хутрових звірів, завезено до мисливських угідь України з Південної Америки ще у 30-тих роках ХХ ст.* (З підруч.)

Якщо ж прикладка характеризує предмет з одного якогось боку або має значення у ролі кого, чого, вона комами не виділяється: *Мелашка була потрібна в господі як робітниця.* (І.Нечуй-Левицький.) *Усі знали Оришку як відьму.* (Панас Мирний.) *Перстень цей дарується як милість превелика.* (Н.Поклад.) *Сприймаю день народження як докір.* (А.Михайлевський.)

Примітка. Якщо прикладка зі сполучником *як* не виділяється інтонаційно й не має додаткового смислового відтінку причиновості, вона не відокремлюється: *Олександр Мурашко широко відомий як портретист.*

Після іменника, що є узагальненою назвою, комою відокремлюється одна або кілька прикладок, що являють собою назви предметів для прикладу: *Не можна милувати таких птахів, як кібці, шуліки, сіра ворона.* (Остап Вишня.) Така прикладка розпочинається словами *такі, як*.

134. Переписати речення, прикладки підкреслити. Обґрунтувати вживання розділових знаків.

І. Княгиню Ольгу православна церква шанує як святу. (За Л.Семакою.) Стали Польща іх Литвою як одна Річ Посполита. (Д.Білоус.) Як син свого народу, літописець не міг спокійно спостерігати ознаки занепаду колись могутньої й славної держави. (П.Загребельний.) Сьогодні багато людей зачитуються книгами Михайла Грушевського як духовними молитовниками нації. (С.Білокінь.) Як письменник і як людська особистість Степан Васильченко пішов із життя недооціненим. (Д.Міщенко.) Як художник Степан Васильченко свідомо ставив своєю метою розвиток шевченківських традицій. (О.Гончар.) Борис Олійник як поет і як політик був і лишається виразником інтересів свого народу, відтворювачем його духовного світу. (О.Сизоненко.) Прийми слова мої жагучі як заповіт, юначе мій! (В.Сосюра.) Галя полюбила свого

хрещеника, як рідну дитину. ...Носиться, любиться, як своїм. (Панас Мирний.)

ІІ. Як творець, Шевченко може бути для нас взірцем в усьому. Він дорогий нам як поет віри, співець надії. Поезія його народилася як поезія боротьби, правди і гуманності, високої мрії про щасливе майбутнє. Як вершина духовного розвитку народу сприймається нами творчість Шевченка. (О.Гончар.) Такий поет, як Шевченко, не одним українцям рідний. (П.Куліш.) Ілля та Олексій Лизогуби ввійшли в історію нашої країни не тільки як меценати-благодійники, а й як відомі музиканти. (З газ.) Весь світ знає Довженка як великого кінорежисера. Ми знаємо ще й як великого письменника. (П.Загребельний.) Як поет і громадянин Василь Симоненко сформувався в другій половині п'ятдесятих років. (А.Шевченко.) Як муж і воїн, як отець і син житейську долю підніму на плечі. (О.Довгий.) Агресія як вияв завойовництва притаманна тим, хто живе не на своїй землі. Америка не веде свою історію від сіу чи дакота, могікан чи команчів, а від часу “відкриття” тієї землі Колумбом. Прийшли, “окультурили”, лишилися, а решту просто знищили як некультурне. (П.Гірник.) Ліс зустрів мене як друга горлиць теплим воркуванням. (М.Рильський.) Гуска, як дама, йшла попереду, а гусак, як чемний кавалер, йшов позаду. (Остап Вишня.) Лаврін вже вважав на себе як на господаря. (І.Нечуй-Левицький.) Як хазяїнові і порядникові, йому часом приходилося схоплюватися, вибігати. (Панас Мирний.) “Невже ти здогадався щось принести мені як голові?” - насмішкувати спитав Марко. (М.Стельмах.)

& 135. Записати під диктовку. Підкреслити прикладки. Позначити в реченнях пунктограму “кома і тире при відокремлених прикладках”. Написане звирити з надрукованим.

Та невже ж та Україна – сей квітчасний рай веселий, се важке, криваве пекло – ще для мене не чужа? (І.Франко.) Є на білім світі Голосіїв – таємничий острів доброти. (П.Перебийніс.) Юнона як богиня знала, що Турну прийдеться пропасть. (І.Котляревський.) Зодвіку б'є цілюще джерело - невтомне серце батьківського краю. (М.Стельмах.) Так ось вона, негадана приваба – прадавніх предків згублене божище, задивлена в свій дух камінна баба. (Д.Павличко.) Лиш де її заховано, ту тайну? (Н.Поклад.) Німотний кипарис, хороший мій знайомий, суворо зводиться в мінливі небеса. (М.Рильський.) Як рано липа в парку розцвіла! І янголятко в листячку – бджола. (В.Коротич.) Ось він переді мною, цей сумовитий кущ – родич далекий темних, неподоланих пуш. (В.Березінський.) І, щастя квіти запізнілі, сумують айстри у саду. (В.Сосюра.) Бережком жабенята пострибують, ці змалілі потомки мамонтів. (О.Гончар.) Гримить, вмира і виповза вужем хребет Планети – втоптана Дорога. (Б.Олійник.) Три хлопчики – один рудоволосий,

чорнявий другий та білявий третій – майструють тут. Так ми сиділи утихій кімнаті, в мирній розмові – людина й птиця. (А.Малишко.)
Возрадуйся, мій сивочолий Києве, - високий щит слов'янських рубежів! (Б.Олійник.)

ВІДОКРЕМЛЕНІ ОБСТАВИНИ

Поширена обставина, виражена дієприслівниковим зворотом (дієприслівником із залежними від нього словами), завжди відокремлюється комою або комами: Довгасті примруживши вії, мрійливі озера синіють. (Л.Тендюк.) Зимовий вечір, закуривши люльку, розсипав зорі... (В.Симоненко.) Грає море, хвилю підіймаючи круту. (А.Малишко.)

Два чи більше дієприслівникових звороти, з'єднані між собою інтонацією або повторюваними сполучниками, виділяються комами, а між собою розділяються комою: Хмари заступали світ сонця, пересувалися з місця на місце, плавали по високому небі, одна одну доганяючи, одна другу переганяючи, й кидали свою сіру тінь на чорнувату землю. (Панас Мирний.) Золоті бджілки гули, метушилися в пелюстках, то ховаючись між ними в чашечках, то з'являючись звідти ще золотішими. (О.Гончар.)

Якщо два дієприслівникових звороти з'єднані між собою неповторюваним сполучником *і*, *й*, *та* (*і*), або, кома перед цими сполучниками не ставиться: Троянці, в човни посідавши і швидко їх поодпихавши, по вітру гарно поплили. (І.Котляревський.) Хто б щирішу працю положив, не боячися ворогів і не ждучи за подвиг благородний плати! (В.Самійленко.) Розлився її тонкий голос, дедалі все дужчаючи та піднімаючись угору. (Панас Мирний.) Якась панночка, процвітаючи ясноколірними стрічками та блищачи лукачами і намистом, проказує мої вірші. (Б.Грінченко.)

Примітка 1. Якщо ж з'єднані неповторюваними сполучниками *і*, *й*, *та* (*і*) звороти неоднорідні, тобто відносяться до різних дієслів-присудків, коми між зворотами ставляться: Дід зіскочив зі своїх саней, довіряючи коней на їх власну волю, і, підтримуючи поли шуби, перебіг до товариша. (І.Рябокляч.)

Примітка 2. Якщо сполучник *і* або *та* з'єднує не два звороти, а інші конструкції (однорідні члени речення, частини складносурядного речення тощо), кома ставиться: Прокинувся ранок та, не поздоровкавшись з світом ясного сонця, закутався у сивий туман. (Панас Мирний.) Маленька Одарка підвелася трохи і, зіпершись шічкою на руку, дивилася замисленими очима на сестру.

(Б.Грінченко.)

Якщо дієприслівниковий зворот стоїть після сполучника сурядності (крім сполучника *а*), кома після сполучника ставиться: *Дерева хитались і, від страху найживши голі віти, ніби силкувались втекти.* (В.Винниченко.)

Примітка 1. Після сполучників *а, але, та* кома перед зворотом, як правило, не ставиться:

Примітка 2. Дієприслівниковий зворот, на початку якого стоїть підсилювальна частка *і (й)* комами не відокремлюється: *Вас одразу можна впізнати і не бувши ворожкою.* (С.Васильченко.)

Пунктограма: кома при відокремлених обставинах (11)

136. Прочитати речення, правильно їх інтонуючи. Вказати обставини, виражені дієприслівниковими зворотами, обґрунтувати вживання розділових знаків при них.

На людей дивлячись, і себе бачиш. Хто слухає, а хто окунів ловить, байки слухаючи. Кравцем, тешучи дерево, не станеш. Обточуючи залізничну рейку, зрештою виточиш голку. Не нагодувавши коня, далеко не збирайся. Старцювати, знаючи ремесло, не станеш. Обличчя не вмиєш, рук не замочивши. Кожен птах, свою пісню співаючи, здіймається до небес.

Народна творчість.

137. Подані речення перебудувати так, щоб зворот стояв: 1) наприкінці речення; 2) у середині речення. Перебудовані речення прочитати, правильно їх інтонуючи.

В кривавих січах натомившись гірко, на Хортицю вернулись козаки. (В.Бровченко.) Побравшись у боки, вибивають запорожці під бандуру гопака. (П.Куліш.) Стоячи на увесь зріст над водою, Михайло здавався мовчазним героєм легенд. Розсипаючи срібний дзвін, шпарко промчали коні. (М.Стельмах.) Розбризкуючи сміх, діти розкочувались по подвір'ю. (М.Стельмах.) Видзвонюючи чистим кришталем, бризнув сміх. (Є.Гуцало.) Сім'ю уклавши відпочивати, не поспішала лягати мати. (М.Луків.)

138. Переписати речення, вставляючи на місці крапок дібрані з довідки поширені обставини. Записані речення прочитати, дотримуючи правильної інтонації. Пояснити вживання розділових знаків.

Червоний півень походить по широкому подвір'ю Ходить ... поміж кущів смородини, серед малини, серед порічок.

Ось на город заходять сусідські кури. Веде їх ... сусідський білий півень. Тоді червоний півень вискакує з кущів смородини і біжить Білий теж кидається вперед. ... вони злітають вгору, б'ються в повітрі дзьобами й крильми і... знову стикаються грудьми Їхній запал на якийсь мент пригасає, вони відступають назад Раптом рудий стрімко летить уперед, а білий ... тікає геть.

Він біжить швидко І тоді рудий співає! Співає хвалькувато й радісно

За Є.Гуцалом.

Довідка. Раз у раз скликаючи курей; не добігши один до одного; розставивши крила й нагнувши голову; гордо озираючись навколо; відчайдушно періщаючи один одного розчепіреними крильми; сповіщаючи всіх про свою перемогу; нагинаючи голови і люто роздивляючись одне одного; несподівано повернувшись; не озираючись.

139. Подані речення доповнити дієприслівниковими зворотами. Доповнені речення записати, підкреслити відокремлені члени речення, пояснити вживання розділових знаків.

Дівчина співала. Пісня брала за душу кожного. Люди притишували крок, зупинялися, слухали. Та ось завмер останній звук дівочого голосу. Небо неначе потемніло. Сонце ніби поблякло.

140. Переписати, відокремлені члени речення підкреслити. Обґрунтувати вживання розділових знаків.

І. Колись він жав хліб, рано встаючи, пізно лягаючи, в'язав у снопи, складав у копи, возив, почувуючи себе хазяїном, голублячи у серці надію удвох це добро поживати. Розставивши широко ноги й придавивши підборіддям до плеча скрипку, він почав грати. Щось ворухилося у серці, і тягло, і манило до себе, то жаль у душі будячи, то якусь надію на щастя вивертаючи... Заложивши руки за спину і обпершись на високий і товстий з парусини зонтик, він стояв проти халабуди. “А це ж хто такий?” – спитала бабуса, підступаючи до Христі і зазираючи прямо їй у вічі. До самого світу не спала вона, то мліючи від несподіваного щастя, то сумуючи від натовпу нерозгаданих думок. Плутаючись одна за одну, зачіпаючись одна за одну, думки односили її звідси геть. Веретено падає з рук і, вдарившись об землю, розбуджує. Одна думка нанизувалась на другу – то заходячи на людей, то звертаючи на Чіпку. По вулицях сторожами виставились високі кам'яні будинки, червоніючи цеглою, виблискуючи вибіленими боками. Ударить страшенний мороз і,

розігнавши хмари та розіславши по землі білим інеєм туман, вистеле небо ясними зорями. Очерет стояв чорною стіною, стиха похитуючи червонуватою кунцею, злегка шелестячи пожовклим листом.

З творів Панаса Мирного.

II. Смутний та невеселий ходить по хаті конотопський сотник, Микита Уласович Забр'юха, урядившись як можна гарніш, і виголившись чистесенько, і чуб підстригши любесенько. (Г.Квітка-Основ'яненко.) Він ходить і ходить по кімнаті, то кидаючи зморшки до самої хмарини чуба, то опускаючи їх на очі. (М.Стельмах.) Приємно знайти поміж картоплею антонівське яблуко і, жадібно впиваючись зубами в його воскову жовтизну, відчуваючи в роті пахучий сік, вловлювати ледь чутний аромат осіннього саду. (Є.Гуцало.)

141. Переписати, розставляючи пропущені розділові знаки. Позначити в реченнях пунктограму “кома при відокремлених обставинах”. Дієприслівникові звороти підкреслити.

I. Може й жураються журавлі до мого пробиваючись краю. (О.Матійко.) У тихім небі злагоди й любові пославши май дібровам і полям, летять мої лелеки чорноброві. (Б.Олійник.) Летять в село лелеки напівсонні ліниво й важко маючи крильми. (О.Довгий.) Ось десь узявся невеличкий кібчик і виголошуючи свою голодну пісню високо знявся над вашою головою. (Панас Мирний.) Зозуля закувала серед ночі посіявши тривогу на землі. (П.Перебийніс.) Почіплявшись пазурами за стовбури дерев строкаті дятли довбали дзьобами кору дістаючи з-під неї поживу. (Є.Гуцало.) Довгими ракетами здіймались догори співи птахів і закруглившись на кінці падали й зникали. (В.Винниченко.) Залетіла пташка до кімнати стала на столі папір клювати літери сприйнявши за зерно. (В.Мордань.) Соловейко недовго живе переллявши чуття свої в співи. (А.Романенко.) Над сріблом води лісової знімаючись щиглик дзвенів. (М.Рильський.)

II. Крижні в повітрі блиснувши разком перловим на озерце спустились польове! (М.Рильський.) І зборовши і кволість і втому чайка в даль полетіла блакитну. (С.Будний.) Горітимуть свічки весняних журавлів перетинаючи наскісно небо. (Є.Гуцало.) Статечний бусел високо підкачавши штани критично дивиться на воду. (М.Стельмах.) Яструб-тетерев'ятник чи мене злякавшись чи здобич помітивши зірвався прошелестів поміж дубового листа пропав удалині. (Є.Гуцало.) Журилися волошки біля мене примруживши від болю пелюстки. (П.Перебийніс.) Дотягнеться до мене поцілунком не дочекавшись рук моїх бузок. (В.Черепков.) І розцвілися буйно клени цвітінням сплівшись угорі. (М.Стельмах.) Потемніли побільшали дерева врізаючись у блакитне склепіння неба і віщуючи вітер загуділи дуплаві липи. (М.Стельмах.) На стежку гупають ранети налявавшись соком на гілках. (Р.Качурівський.)

Там запашні збираючи приноси літали наче іскри бджоли й оси. (Д.Павличко.) Цілий день клопочуть бджоли з лип узятки беручи. (Н.Забіла.) Дзижчали бджоли збільшуючи тишу. (М.Рильський.) Погулявши коло бджіл і наївшись огіркових пуп'янків натрапив я на моркву. (О.Довженко.) Зціпивши зуби високо піднявши брови ми обережно ступали і хруснувши сухою гілкою зупинялись озирались і слухали. (В.Винниченко.)

ІІІ. І встане рідна Україна усі здолавши бурі злі. (М.Кондратенко.) Чи ж довго будемо мовчати ми застаючись лякливими рабами? (Б.Грінченко.) Навіть намалювавши на пузі великими літерами “Люблю Україну” слизняк так і зостанеться слизняком. (Г.Кирпа.) Цілюючи землю висловлюєм ставлення до самого себе. (Г.Малик.) На вищі сходи сходячи йдемо у глиб історії. До витоків доходячи досліджуєм пракорені. (Д.Білоус.) Думайте світи обнявши зором. (Д.Павличко.) Боролись пращури віками лихий не корячись добі. (О.Самара.) І вийшов він вперед змахнувши булавою над віком над життям над раттю бойовою. (А.Малишко.) Булавою збиваючи зорі на стерні Україну порубану зводить Богдан. (М.Вінграновський.) І обхопивши голову руками сидів Хмельницький у тому шатрі. (Л.Костенко.) При Хмельницькому українська нація народилася, заявивши про себе світові. (П.Загребельний.) Неоціненну послугу Мазепі несамохіть зробила російська церква щороку протягом віків виголошуючи анафему його пам'яті і в такий спосіб нагадуючи українцям про цього великого патріота. (А.Шевченко.) Плине час загоюючи рани. (В.Черепков.) Чи зрозуміють нащадки гідно наш вік оцінивши? (Леся Українка.) Широко у подиві розплющивши очі вірячи й не вірячи він [Марко] прислухається до голосу. (М.Стельмах.) Святиню захищатиму від хамства відкинувши і сумніви і страх. (Б.Манюк.) Витри піт солоний із чола і трудись забувши про утому. (М.Луків.)

Відокремлюються обставини допустовості з прийменниками *незавважаючи* (невважаючи) *на*, починаючи з: Він [Кайдаш] заговорив дрібно й сердито, наговорив синові сім мішків гречаної вівни, **невважаючи на п'ятницю**, та й пішов у повітку. (І.Нечуй-Левицький.)

Проте інколи вони можуть і не відокремлюватись: **Невважаючи на неласкаве вітання** Раїса одразу почула симпатію до сеї фігури в чорній міщанській одежі. (М.Коцюбинський.)

Обставини із словами *завдяки*, *внаслідок*, *всупереч*, *відповідно до*, *згідно з*, *залежно від*, *наперекір*, *з причини*, у зв'язку **можуть відокремлюватися за бажанням автора**: На шальках терезів історії всі ми рівні, **незалежно од віку й табеля про ранги**. (Г.Гайовий.) **Всупереч нашим сумнівам**, обермайстер згодився піти до нас. (О.Гончар.) А Чіпка, **наперекір світові й людям**, який веселий, радий. (Панас Мирний.)

У текстах ділового стилю можуть відокремлюватися спеціальні конструкції, що пояснюють обставини, зокрема вказують на причину, приєднані за допомогою прийменників *внаслідок, в результаті, у випадку, з причини, у зв'язку, за умови*: У випадку виявлення дефектів, книжка може бути повернута у видавництво. З причини відсутності директора, його заміщує головний інженер.

142. Прочитати речення. Обґрунтувати вживання в них розділових знаків.

Незважаючи на постійні і численні клопоти, мама завжди була привітною ласкаво усміхненою до всіх і співучою. (П.Федченко.) Шевченко безсмертний завдяки українській мові, а українська мова безсмертна завдяки Шевченкові. (П.Загребельний.) Фестиваль-конкурс “Шевченко в моєму серці” проводиться у місті Києві щорічно, починаючи з 2004 року. (З газ.) Нерви, завдяки обтиранням холодною водою, фізичній гімнастиці, засередженню волі на одній якійсь думці, незважаючи ні на що, міцніли, гартувалися. (І.Багряний.) Відповідно до статистики, близько 30% загальної кількості лісових пожеж виникає від недбалого поводження людей з вогнем. (З газ.) У колодязі, незважаючи на його страшенну глибину, води не виявилось. (М.Старицький.) Марія, не зважаючи на слова чоловіка, вже крізь плач посміхалася. (М.Стельмах.) Він говорив і говорив, майже не зважаючи на неспіливі спроби Григорія Дмитровича вставити й собі хоч слово, не слухаючи ні пояснень, ні заперечень гостя, ламаючи його тихий голос своїм гримінням, грізно нависаючи тяжкою своєю постаттю над щуплим професором. (П.Загребельний.) Всупереч загальноприйнятій думці, ведмідь смоче лапу зовсім не через голод. Він вгамовує сверблячку, адже узимку шкіра на підошвах лущиться. (З підруч.)

& 143. Записати під диктовку. Позначити в реченнях пунктограму “кома при відокремлених обставинах”. Записане звірити з надрукованим.

І. Зітхнула важко біла хата, в задумі глянувши на шлях. (В.Кузьменков.) Стоять розпашілі, зачувши весну, верболози. (В.Раєвський.) Обважнілі трави, відчувши сонце, вільно підняли свої стебельця від землі угору. (В. Грінчак.) Уздовж нерівного русла кипучої ріки трава незаймана росла, ховаючи стежки. (П.Перебийніс.) Сад, нахиливши срібні віти, пісні пташині пригадав. (В.Сосюра.) Падаючи з дерева і лягаючи на землю, листя тихо і якось таємно шелестіло. (Б.Грінченко.) Напровесні ріка широко розливається, затоплюючи луки, підступаючи до самісіньких сільських околиць. (Є.Гуцало.) Веслує в небокрай пшениця, споївши колос молоком. (М.Стельмах.) Літаки минаючи й вокзали, над землею диблячись увись, по дорозі серця ми скакали. (М.Вінграновський.) Сні полишивши, бунтує зело.

(І.Прокоф'єв.) Куняє хмара, звившись у клубочок. (С.Йовенко.) Зоря, вклоняючись небу, падала в комиші. (Д.Павличко.) За тополями ранок встає, одягнувши в рожеве калину. (І.Переломов.) І, тихий туман пригорнувши до себе, вечеряє поле піснями з долин. Над селами й полем вечеряє небо, вмокаючи в ріки хлібини хмарин. (М.Вінграновський.) Талановите треба помічати завжди і скрізь, підтримуючи його, підносити. (П.Загребельний.) Бездарність грає в елітарність, на огляд виставивши все. (А.Матвійчук.) Питайся добрих, не йди до злого, забувши Бога. (Т.Мельниченко.)

II. Радіючи промінню золотому, на мить якусь ми зорі забуваєм. (В.Грінчак.) Летить, напнувши срібні паруси, за обрії моя чарівна яхта. (Д.Луценко.) Свій парус ладячи крилатий, пливати без компаса не смій! (М.Рильський.) Надувши груди білі, йшли фрегати. (Ю.Яновський.) Море спить, зітхаючи у сні. (В.Грінчак.) Рвучи землі печаль руду, повз мене котиться каміння. (В.Сосюра.) Вміють тільки теплі скіфські коні мчати, не прим'явши бадилин. (О.Мамчич.) Я стою, і дивлюся, і, руку поклавши на грудях, чекаю. (Д.Павличко.) Шумів веселий поїзд, несучи людей, всіх до одного сп'янених весною. (М.Рильський.) Звуки сяяли то з більшим, то з меншим запалом, то об'єднуючись, то розбігаючись у надвечір'я. (Є.Гуцало.) Низько, низько, чіпляючись за дерева, проходять хмари обважнілі. (Г.Кривда.) І блискавки диміли димом, в диму згоряючи дотла. (Є.Гуцало.) Хвала, хвала вам, зоряні Ікари, що, спопеливши догми і примари, прорвали над землею мури-хмари в своїй жадобі тайни пізнання. (Г.Коваль.) Горять хмарки квітневі, дугастим угорі сіяючи мостом. (М.Рильський.) Туман потягся від села над лугом, вкриваючи похилі, сонні трави. (В.Грінчак.) По лісах шумлять потоки, смарагдові від трави, розпливаючись то в багна, то в озера, то в стави. (Олександр Олесь.) Не вітер, а буря завіяла, метучи цілі гори снігу по землі. (Панас Мирний.) За селами стояв старенький млин, до неба звівши перебиті руки. (І.Калянник.) Не знайшовши з ким побитись, цап до річки йде напиться. (П.Воронько.) І кіт, згасивши очі, засинає. (О.Радущинська.)

III. А небо йшло задумливо над світом і довгі зорі сіяло крізь віти, втираючи хмариною чоло. (М.Вінграновський.) Лишивши людям дня ужинок, сідає сонце на спочинок. (К.Лесьєв-Лесь.) І сонце, в душу світючи, не гріє. (В.Стус.) Пливе над горами ніч у плащі з золотими зірками, тінь розіславши свою по землі. (В.Сосюра.) Ніч, підібравши хутко чорні поли, втекла до лісу. (В.Грінчак.) Білолиций місяць тихо плив високим небом, розливаючи своє срібне проміння. (Б.Грінченко.) Напнувши червону хустину, світанок проходить лугами. (Г.Кривда.) За тополями ранок встає, одягнувши в рожеве калину. (І.Переломов.) А день іде в красі і силі, пропахши соками землі. (М.Стельмах.) Пливло, закриваючи гори, туманів густих молоко. (І.Калянник.) Перескакуючи з каменя на камінь і хапаючись за кущі, ми зійшли вниз і зайшли в хату рибалки. (С.Васильченко.) А я іду, мій друг, з тобою, одкривши серце всім вітрам! (В.Сосюра.) Пограбувавши золоті хороми, вітри в гаях

ділили бариші. (Л.Костенко.) Стукнувся перший каштан, вискочив з колючого свого кожуха й, лиснячись карим своїм ребром, покотився по бруку. (О.Гончар.) Ми все допили у спеку, за горло стиснувши глека. (Л.Талалай.) Наполохавши жаб'яче царство, виганяєм хмаринку з калюжі. (С.Щербак.) Бідний плащ! Що він думає, висячи на кілочку? (В.Стус.) Кожна людина, перебувши час цвітіння, починає збирати келих своєї мудрості. (В.Винниченко.) Не відстоюй своєї думки, розмахуючи кулаками. Відстоюй свою думку, розмахуючи думками. (Г.Кирпа.) І зробившись рідним братом вітру, простору і трав, кидав я нудну роботу і в зелений степ тікав. (Олександр Олесь.) Чого моє серце чекає, весну виглядаючи знов? (М.Стельмах.) Можливо, я живу уже віки, перелітаючи з планети на планету, з планет на сонце, на зірки, на мить одну спадаючи у Лету. (Олександр Олесь.) Натанцювавшись досхочу, краплі сонця, здається, сховались під листям і гойдаються, заплутавшись в золотім павутинні. (Г.Коваль.) Молодиця заспівала, танцюючи кругом та плещучи в долоні. (П.Куліш.) А він усе слухав, брови піднімаючи та по крісничку нігтями стукаючи. (Марко Вовчок.) А він сидів, зіщуливши ті плечі і звисивши ту голову тяжку. (Л.Костенко.)

144. Прочитати подані в двох колонках речення. Вказати речення з дієприслівниковими зворотами та речення з одиничними дієприслівниками.

*А журавлі несли пісні весняні,
курличучи у чорній вишині.*
(В.Грінчак.)

*Із вирію летять курличучи
ключі.*(М.Зеров.)

*Усі зразу стихли, поніміли,
слухаючи пісню.* (Панас
Мирний.)

*Там рідну пісню слухав я,
завмерши.* (М.Рильський.)

Одиничний дієприслівник **відокремлюється**, якщо він означає додаткову дію або час, причину, умову тощо, тільки не спосіб дії: *Дітвора, **награвшись**, захотіла спати.* (Панас Мирний.) *В зеніті тиші плавно відпливає, **гойдаючись**, мелодія легка.* (Г.Пастушенко.) *Стрепенулися темні ліси і, **розправляючи**, підставляли своє листя під дрібні дощові краплі.* (Панас Мирний.) ***Не допитавшись**, не вірують люди.* (М.Шевченко.)

Не відокремлюються виражені дієприслівниками обставини способу дії (рідше – обставини часу), що стоять безпосередньо після присудка-дієслова і втратили дієслівні категорії виду й часу та перейшли у прислівники: *Лише добро роби не думаючи.* (Нар.творч.) *Краще вмерти біжачи, ніж жити гниючи.* (І.Багряний.) “*Краще померти стоячи, ніж на колінах жити!*” – сказав учитель історії дітям. (Б.Олійник.) *Гай лежав розпластавшись.* (О.Гончар.) *Рушниця в його руках стріляла не хиблячи.* (М.Трублаїні.)

Нерідко такі дієприслівники переходять у прислівники: *йшов не поспішаючи, читає лежачи, кинув не глянувши.*

145. Прочитати подані у двох колонках речення. Обґрунтувати вживання розділових знаків при одиничних дієприслівниках.

Швиденько сльози Марія втерла сміючись.

(Т.Шевченко.)

Марія, вагаючись, ступає за проворною Уляною.

(М.Стельмах.)

Співають ідучи дівчата.
(Т.Шевченко.)

І йдуть по долині і, йдучи, співають. (Т.Шевченко.)

По вулиці ідуть співаючи дівчата. (В.Сосюра.)

З-за дерев, співаючи, з'явилася струнка жіноча постать.
(М.Стельмах.)

146. Прочитати. Пояснити, чому перед одиничним дієприслівником не поставлено кому.

І. Пряме дерево і вмирає стоячи. Роблю зігнувшись, а їм ростебнувшись. Хто слухає, а хто й окунів ловить слухаючи. Якби хліб та одежа, їв би козак лежачи. Прийшли некликані – ідіть не ївши.

Народна творчість.

ІІ. Пішов Гонта похилившись. (Т.Шевченко.) Наше військо сміється б'ючись. (Олександр Олесь.) Вогонь в печі лежав втопившись, тихо дрімаючи жаром. (М.Коцюбинський.) Повагом чвалає Баглай-студент, щось намутикує йдучи. (О.Гончар.) Медом лине повітря у груди, любо пісню співають ідучи. (В.Сосюра.)

147. Прочитати. Визначити, якими частинами мови є виділені слова. Обґрунтувати вживання розділових знаків.

І. Весна йшла *гріючи*. (Марко Вовчок.) Чи то степ бринить *нагріваючись*? (О.Гончар.) Вони пололи на грядці *зігнувшись*.

(М.Коцюбинський.) Сяде коло матері, *бігаючи й натомившись*, хлопчик, притулиться, слухає. (С.Васильченко.)

II. Тут знову приступили і діти *плачучи*, і стара Настя *голосючи*, і старости *кланяючись*, та знай просять старого. (Г.Квітка-Основ'яненко.) Не так тії вороги, як добрії люди - і окрадуть *жалкуючи, плачучи* осудять... (Т.Шевченко.) Є незрозуміла порода людей, що все життя розкошує в камінних цвинтарях, *не сіючи, не косячи, не жнучи, не мелючи*. (М.Стельмах.)

148. Переписати. Позначити в реченнях пунктограму “кома при відокремлених обставинах”. Відокремлені члени речення підкреслити. Обґрунтувати вживання і невживання коми при одиничних дієприслівниках.

I. Подорожуючи, не пускай коня галопом. (Нар.творч.) Чи ж можна по жару ходити не опікаючи ноги? (З Біблії.) Я йшла не оглядаючись цей раз. (С.Йовенко.) Втомившись, шаблюками вершники б'ють навмання. (М.Стельмах.) А вражий запорожець аж за боки береться, регочучи. (П.Куліш.) Умовк кобзар, сумуючи. (Т.Шевченко.) Упав Данило на коня і помчавсь, не оглядаючись. (Марко Вовчок.) Тільки в казці чи пісні стрічався Марко з таким конем і зачудувався, любуючись. (М.Стельмах.) Розігнавшись, стрибнув Петро і якраз досяг до другого берега. (П.Куліш.) Життя – така велика ковзаниця. Кому вдалось, не падавши, пройти? (Л.Костенко.)

II. Чи то недоля та неволя, чи то літа ті летячи розбили душу? (Т.Шевченко.) Летіла зозуля через сад, куючи. Ой заплакав козаченько, од дівчини йдучи. (Нар.творч.) Вітер лютий налетів з розгону і, втомившись, під дверима ліг. (М.Шеремет.) Подувом відваги і свободи дихає, насовуючись, даль. (М.Бажан.) А я дивлюсь зітхаючи і мчуся, сніг збиваючи, і мчу, і мчу кудись. (Г.Коваль.) Раділи люди встаючи. Підеш собі, зажурившись, гаєм по долині. (Т.Шевченко.) Літак, стомившись, приземлився. (В.Ковалівський.) Осінь. Пожовк виноград і не дозрівши. (В.Стус.) Маскуючись, міняє шкуру бридь. (Д.Павличко.) Навіщо марно язиками батожити, величаючись і нахваляючись? (Є.Гуцало.) Молоді зелені листочки лепетали не вгаваючи з вітром. (О.Іваненко.) Листя боязко тремтить, хоче втриматись на гіллі і, не втримавшись, летить. (Олександр Олесь.)

III. Дядько Роман, орючи, гніздечко підбере, перекладе на ріллю. (О.Гончар.) Чайка скиглить літаючи. (Т.Шевченко.) Ще крихти, кинуті з таверни куховаром, чайки, змагаючись, хапають із води. (М.Рильський.) Лебідь, кружляючи, злітав усе вище й вище. (Є.Гуцало.) Скільки сердець розривалось, ридаючи! (І.Франко.) Знов озвись, оживши, сміх! (Б.Грінченко.) Отак, прощаючись, тебе люблю. (С.Йовенко.) Вона не зважилась слово сказати і, похнюпившись, одійшла. (Панас Мирний.)

Облетіли пелюстки моїх казок, усміхнулись, потухаючи, опали. (В.Чумак.) Листок на поле сяде, наче птиця, і, відпочивши, далі полетить. (Д.Павличко.) Листки, упавши, шлях озолотили. (В.Вербич.) Дуже поволі, неквапливо листки, кружляючи й шарудячи, опадають донизу. (Є.Гуцало.) То темніючи, то просвітлюючись, урочисто гудуть ліси. (М.Стельмах.) Полум'яніючи, згоряє над нивами ще молода зоря. (Л.Тендюк.) Десь за тобою сонце, сходячи, крізь дерезу спілим кавуном червоніє. (О.Гончар.) Акорди бабиного літа, зітхнувши, падають в траву. (Д.Горішний.) А сонях чола мого, відпаленівши, набивається дум насінням тугим. (М.Самійленко.) Бджілки вже одбули свою денну працю, позліталися у вулики, сиділи на щільниках і, друмаючи, потихеньку собі гули, розповідаючи одна одній про чудесні нектарові квіти. (Остап Вишня.) Білим цвітом сніжини, кружляючи, падали з хмар. (Д.Луценко.) І сніг молодий, пролітаючи, тане. (Т.Севернюк.)

149. Переписати, розставляючи пропущені розділові знаки. Позначити в реченнях пунктограму “кома при відокремлених обставинах”.

І. Ще до ладу говорити не навчившись Тарас уже підспівував старшим. (С.Васильченко.) Отак тривожачись мовчки співає вона. (М.Стельмах.) Заквітчана пісня простилася душу мою завітчавши. (Є.Гуцало.) Тільки десь далеко тремтячи в повітрі завмирали останні одголоси пісні. (С.Васильченко.) Пізнаючи себе самого я рідну землю пізнавав. (К.Лесьєв-Лесь.) Прощаючись сказав я ніжне щось. (А.Кацнельсон.) Виглядає миленького сумуючи мила. (Б.Грінченко.) Ви обминали боячись мене. (Т.Осьмачка.) Насупившись за партами сиділи. (В.Грінчак.) Навчаючись не дай думкам заснуть! (Фірдоусі.) Над тихою водою зелене марево гойдаючись пливло. (В.Грінчак.) Ось мати старенька нездужаючи встає в тому мареві в саду вишневому. (І.Багрянний.) Очі розбігаються дивлячись! (Панас Мирний.) До вечора іде холонучи теплінь і тулиться до каменя щокою. (М.Вінграновський.) За вікном у вишневих гілках шарудить бешкетуючи вітер. (Д.Луценко.) Плачучи крутиться вітер круг хати. (Б.Грінченко.) Вітри північні тремтять затихаючи між запашними кущами лавровими. (Леся Українка.) Вітер ловить листки мов листи й не читаючи рве їх. (О.Слоньовська.) Листок на поле сяде наче птиця і відпочивши знову полетить. (Д.Павличко.)

ІІ. Повели молодих по селу гукаючи співаючи. (Марко Вовчок.) Ворона сховається стоячи. (Нар.творч.) Сее як повислуховував пан Халявський та як роззявив рот слухаючи то він так йому і zostавсь. (Г.Квітка-Основ'яненко.) На мармурових сходах увесь день лежачи хмуриться лев. (К.Бібл.) Й сховавшись в лапи лев ридав під шурхотіння гуми. (М.Вінграновський.) Олень, голову свою опустивши долі тяжко слухав і мовчав і корився долі. (Д.Павличко.) Гримнувши ланцюгом з будки вибрався кудлатий завбільшки з теля, собацюра. (Є.Гуцало.)

Собака підійшовши під вікно почала підвивати. (Панас Мирний.) Величезна чорна-чорна собака почувши прожогом кинулась до мене. (О.Кониський.) Собака зробився невеселий і покрутившись знехотя потюпав геть. (О.Довженко.) На галявину вибігло зайченя стрибнуло раз удруге і сіло настороживши вушка. Посидівши трохи і понюшивши носом воно мабуть почуло щось непевне стрибнуло і зникло в кущах. (Б.Грінченко.) Народжуючи нас не питають. А жаль...(В.Стус.) Не навчаючись не навчишся. Не почавши думай почавши роби. (Нар.творч.) Маніпулюючи словами у душу лізе златоуст. (В.Скомаровський.) Ми всі припишкли слухаючи крик. (І.Каляник.)

150. Переписати речення, підкреслити в них всі члени речення. Позначити в реченнях пунктограму “кома при відокремлених обставинах”.

І. І не зневіряймося роблячи добро. А ви один до одного будьте ласкаві, співчутливі, прощаючи один одному. (З Біблії.) Коли маєш добро, віддавай його, не думаючи. (М.Стельмах.) Іди, не знаючи про спокій, і, согрівшись, не гріши. (М.Рильський.) А треба жити кожним днем, не відкладаючи на потім. (В.Крищенко.) Життя пішло собі тихою ходою, приносячи то одраду, то тугу. (Панас Мирний.) Ніщо готове не впаде нам з неба. Працуйте, не шкодуючи зусиль. (Д.Білоус.) Поклич вогонь, не боячись згорання, і просвіти для себе власну суть. (Т.Севернюк.) Я натикаюсь на біду й печаль і прокидаюсь, не сплячи, від болю. (Д.Павличко.) Народ стогнав у неволі, але стогнав потай, не протестуючи. (М.Коцюбинський.) І стане рідна Україна, усі здолавши бурі злі, нам добрим раєм на землі. (М.Кондратенко.) Не сумнівайся, ідучи з народом. (Д.Павличко.)

ІІ. Аж хвиля синяя реве і, ревучи, на той берег козака виносить. (Т.Шевченко.) Море несло на собі хвилю і, докотивши, коротким навислим рухом скидало її на берег. (М.Коцюбинський.) Спотикаючись, вчаться вище ноги піднімати. (Нар.творч.) Жовте листя, тремтячи й колихаючись у повітрі, тихо раз по раз сідало на землю, вкривачи її пишним золотим накриттям. (Б.Грінченко.) Не тільки колоски і не лишень дерева вмирають стоячи! (Д.Павличко.) Кудись біжать, співаючи, дроти. (В.Сосюра.) Там емігранти, тужачи, живуть. (Д.Павличко.) До вечора іде, холонучи, теплінь і тулиться до каменя щокою. (М.Вінграновський.) Ніч, втікаючи, згасає. (Б.Чіп.)

151. З текстів диктантів 1, 11, 13, 21, 22, 27, 31, 44 виписати речення з дієприслівниковими зворотами та відокремленими одиничними дієприслівниками.

дієприслівниковими зворотами, що приєднуються до речення словами *мов, немов, наче, неначе, ніби, нібито*: *Свіжим вітром день сміється, **ніби кличучи до себе***. (М.Губко.) *Так дивиться сарна в дрімучому лісі, **неначе почувши десь шелест в кушах***. (Олександр Олесь.)

152. Переписати. Відокремлені обставини підкреслити. Обґрунтувати вживання розділових знаків.

I. Дерев заспокоїлись і тільки часом здригувались голими вітами, неначе згадуючи страхіття ночі. (В.Винниченко.) В зелених гірляндах вийшла з темряви на галявину, мов на танок вирядившись, білокора, молода берізка, вся зашарівшись у заграві. (С.Васильченко.) Бурхливий, холодний осінній вітер завив і заскиглив, немов одправляючи темний похорон над розбитим, роздавленим життям. (Б.Грінченко.) Чорногуз стояв у гнізді, клацаючи дзьобом, наче розмовляючи сам із собою. (Ю.Яновський.) Ворон сердито, хрипко, немов дзьобаючи мене в голову, скрякував: “Карр...Карр...” (Григор Тютюнник.) Сіренька собака з обгризеними вухами, одривисто гавкаючи, наче хапаючи на льоту мух, побігла за нами. Біжучи поруч з возом, вона без всякої злості дивилась поперед себе й, наче виконуючи обов’язок, голосно й серйозно гавкала. (В.Винниченко.)

II. Немов захищаючи доньку від тіней минулого, батько пригорнув до себе своє щастя. (М.Стельмах.) Вона стояла закам’яніло, мовби не дихаючи, нічого не чуючи і не бажаючи знати. (П.Загребельний.) Мигунчик, мов дякуючи дівчинці за своє життя, освітлює її зосереджене, миле й трохи вилицювате обличчя. (М.Стельмах.) Якусь мить Гена дивився на батька, мовби впізнаючи його в цьому високому сивочубому чоловікові. (О.Гончар.) Він ішов, немов нічого не бачачи і ні про що не дбаючи. (І.Франко.) Мов води подавши ключовиці з польової тихої криниці, все на душу виливав мені дядько мій в одвічній сивині. (А.Малишко.) В хату увійшов дядько і, неначе працюючи, кинув широкого хреста на образи. (М.Стельмах.) Вони говорили то тихо й поволі, ніби нехотя, утомившись, то розстрілювали один одного в упор шаленими ураганами словесного вогню. (За О.Довженком.)

III. Із маленького, неначе в кошеняти, лобика виступав її ніс, неначе погнавшись навздогінці за якимись ласими пахощами, і геть випередив масісіньке підборіддя. (І.Нечуй-Левицький.) Мов із землі вирісши, із кущів визирнуло знову Маркове обличчя. (С.Васильченко.) Отак себе шпиняючи і шпетячи, немов шукаючи з-під дохлого коня підкову, я розпікав сам себе. (Є.Гуцало.)

Дієприслівникові звороти фразеологічного типу **комами не відокремлюють**: *Тікати не чуючи ніг. Сидіти склавши руки. Бігти не*

оглядаючись.

Разом з пояснюваним дієсловом таке дієприслівникове словосполучення утворює фразеологічну єдність, отже, входить до складу присудка, є його частиною: *Обидва хлопці щільно припали до землі і лежали затаївши духа*. (Б.Грінченко.)

Проте якщо названі присудком і фразеологічним зворотом дії мисляться не як одна, а дві різні дії, дієслова розділяються комою: *Не пам'ятаючи себе, кинулась Наталя в воду й поплила Дніпром*. (Марко Вовчок.) *Вона кинулась, себе не пам'ятаючи*. (Б.Грінченко.)

153. Подані в обох колонках речення прочитати, правильно їх інтонуючи. Пояснити в кожному реченні розділові знаки.

Дідусь приходив. Тихо й непомітно вилазив він із комишів і ставав перед Остапом, згорнувши руки. (М.Коцюбинський.)

Якого це бісового батька ви стоїте згорнувши руки, діла не робите та тільки язиками чортна-що верзете! (І.Нечуй-Левицький.)

@ 154. Переписати речення, розставляючи пропущені розділові знаки.

1.Отут-то душі ликовали, що праведно в миру живали сиділи руки поскладавши люльки курили полягавши. (За І.Котляревським.) 2.Не сидітиму ж склавши руки! похмуро відповів козак. (М.Старицький.) 3.А так мовчки зложивши руки сидіти не годиться. (Панас Мирний.) 4.Стид всім стоять згорнувши руки! (І.Котляревський.) 5. А згорнувши руки сидіти і гріх і сором. (О.Кониський.) 6.Ще маленьким я чув як мама казала Гріх сидіти склавши руки (І.Сенченко.) 7.Бач що не сиджу руки склавши! (Є.Гуцало.) 8. Що ж їм сидіти згорнувши руки чекати щоб за них хтось подбав? (М.Коцюбинський.) 9. Яким не втерпів і простісінько промовив Чи не вас то я бачив колись влітку на скелі над водою в цій самій сукні Ви стояли навколішки і молились Богу згорнувши руки (І.Нечуй-Левицький.)

II. 1.У гостях та поміж своє компанією не сидіти ж зціпивши зуби! (Панас Мирний.) 2.Зціпивши зуби відвернувся Каїн. (І.Франко.) 3. Здається слово криком закричить Але воно мовчить зціпивши зуби. (Л.Воловець.) 4. Ольга зціпивши зуби тамувала гнів. (Я.Качура.) 5. Зціпивши зуби сиділи ми безсилі і чекали дальшого розвитку подій. (І.Фещенко-Чопівський.) 6.Зціпивши зуби вони йтимуть через ніч злоби й зненависті не здаючись. (І.Багрянний.)

155. Прочитати, обґрунтувати вживання розділових знаків. Переписати тільки ті речення, що містять фразеологізми, пояснити вживання в цих реченнях розділових знаків.

I. Розгорнувши стару Біблію, отець Яків тихо, але все серце вкладаючи, читав матері про сад Гетсиманський. (І.Багрянний.) Отут-то душі ликовали, що праведно в миру живали. Сиділи руки поскладавши, для них все празники були. (І.Котляревський.) Він переривався в роботі, не жаліючи ні себе, ні жінки, ні дітей своїх. (М.Стельмах.) Мотря, вмиваючись сльозами, стала ганьбити сина. (Панас Мирний.) А стара скупенькою та була, взявшись в боки, лазаря завела. (Л.Іванченко.) Отож лагодив я хлівець, товчучи воду в ступі. (Є.Гуцало.) Тарас біг до Вільшани, землі не чуючи під собою. (С.Васильченко.)

II. Турн, облизня в бою піймавши, зубами з серця скреготав. (І.Котляревський.) Прийдеволя замовк і, заламуючи руки, став серед хати. (І.Франко.) “Мені їх не треба...” – носився по хаті Аркадій Петрович, хапаючи голову в руки. (М.Коцюбинський.) Я вже такий був меткий і проворний, що між дощовими краплями блискавкою проскакував, і чуба не замочивши, і ніг не забруднивши. (Є.Гуцало.) Пенсійку невеличку вислужив... А все-таки, зложивши руки, не хочеться сидіти. (Панас Мирний.)

156. Переписати речення, підкреслити в кожному всі відокремлені члени речення.

Зразок. Пахучі схиляючи віти, залиті цвітінням рясним, хотів би я садом шуміти. (В.Сосюра.)

I. Білі хмари, вітрами стомлені, зачепившись за гору, сплять. (В.Грінчак.) Дзюрчить, лямований тісними берегами, в блідому сяєві яскріючи, струмок. (Д.Кардуччі¹.) І, захолонувши у дивній грації, зітхають свіжістю дівочою акації, вітрами обціловані до ніг. (В.Симоненко.) До віконечка, присідаючи на колінце, тулилась молода вишня, занижана набухлими лапками бруньок. (М.Стельмах.) І, тихий туман пригорнувши до себе, вечеряє поле піснями з долин, над селами й полем вечеряє небо, вмокаючи в ріки хлібини хмарин. (М.Вінграновський.) Мати, перериваючись, устигала і діло поробити, і дома впоратись: хату побілити, хліб спекти, шмаття попрати і дітям на ніч котика проворкотіти, нахилиючи над колискою смагляве, усмішкою обведене обличчя. (М.Стельмах.)

II. Мовчить Дон Кіхот, не достукавшись в замкнені двері, і скрушно замислився нами не впізнаний Реріх. (Н.Диб'як.) Схиливши голову, зарив лице руками і стояв отак на місці, кривавим світлом вечора облитий.

¹ Переклад з італійської Г.Кочура.

(І.Франко.) Просто ми змерзли, на зиму приречені, таки не відчувши наближення неба. (Н.Диб'як.) Дочка Катерина стоїть, спиною спершись на яблуню, задумана, заплакана, ложки в руки не брала. (С.Васильченко.) Притулившись до хвіртки, стояла захована ворітницею і тінями дівчина. (М.Стельмах.) Окутані темрявою стоять під терниною хлопець і дівчина. (С.Васильченко.) Арсен, зігрітий сонцем, куняв у човні, то підводячи, то опускаючи голову. (Григір Тютюнник.)

III. I, дивлячись на себе в дзеркала, ми бачимо розгублені гримаси, позбавлені надії і тепла. (А.Матвійчук.) Кінь виступав статурно, вигинаючи точену шию, весело б'ючи міцними ногами по молодій траві. (Є.Гуцало.) Не раз, набравши номер той, я чув у трубку голос – молодий, веселий, сердито-жартівливий – голос друга! (М.Рильський.) Нам вічно треба небом жити, по шию будучи в планеті! (М.Вінграновський.) Надзвичайно мала піщинка, каракумських пустель заблуда, оминаючи в бурю боком люту кобру й злобну гюрзу, залітає неждано в око поміркованого верблюда і викочує з ока тут же надзвичайно велику сльозу. (Р.Качурівський.)

157. Подані дієприслівникові звороти ввести до самостійно складених речень. Речення записати, обґрунтувати вживання розділових знаків. Для текстів якого стилю характерне вживання таких зворотів?

Проаналізувавши результати досліджень; заслухавши і обговоривши, врахувавши допущені помилки; не знижуючи темпів виробництва; вдавшись до додаткових інвестицій; передбачивши можливі негативні наслідки.

У текстах ділового та публіцистичного стилю відокремлюються обставини в цілому, в основному: *Ми, в цілому, задоволені. Колектив, в основному, виконав план.*

& 158. Записати під диктовку. Позначити в реченнях пунктограму “кома при відокремлених обставинах”. Записане звірити з надрукованим.

Столітнє дуб'я, височенні осокори, широколисті кленки та темно-зелені пахучі липи стояли у лісі, розпускаючи кругом себе широченне гілля, покрите густим непроглядним листям. Поміж ними то там, то там тяглися з землі молоді парості, тонкі та гнучкі, чекаючи простору та сонячного світла. По широких полянах кущі калини на горішника порозпускали тонкі гілки аж додолу. Березка. Хміль укривали їх своїми довгими батогами, прикро позираючи угору на столітніх лицарів і шукаючи поблизу гілки.

За Панасом Мирним.

ВІДОКРЕМЛЕНІ ДОДАТКИ

Додатки, виражені іменниками або займенниками із прийменниками *крім (окрім), окрім, за винятком, поряд з, замість, зокрема, навіть, на відміну від, наприклад*, можуть відокремлюватися: **Крім хору**, палац має незабаром збагатитись ансамблем народних інструментів. (О.Гончар.) В лісі, **крім мене**, є ще хтось. (Є.Гуцало.) На лівобережжі, **замість верб і чагарників**, видно погорблені смуги темені. (М.Стельмах.)

Додаток, що відокремлюється, означає предмет, який чимось відрізняється від інших названих у реченні предметів (приєднуються до речення прийменниками *крім, окрім, на відміну від, за винятком*), розширюють зміст сказаного (приєднуються прийменниками *наприклад, зокрема, навіть*) або вказує на заміщення предмета (приєднуються прийменниками *замість*). Таким чином, відокремлені додатки мають обмежувальне, розширювальне або заміщувальне значення.

Додатками такі конструкції вважаються умовно, оскільки вони не мають смислових зв'язків із вираженою дієсловом-присудком дією. Проте до них можна поставити питання непрямого відмінка.

Якщо прийменник *замість* можна замінити прийменником *взамін (за)*, іменник або займенник із ним не відокремлюється. Порівняйте: **Замість утіхи**, Чіпка похвалився їй своїм горем. (Панас Мирний.) - **Замість утіхи**, Чіпка похвалився їй своїм горем. (Панас Мирний.) **Ти вже командуєш замість (=взамін) тата?** (М.Стельмах.)

Пунктограма: кома при відокремлених додатках (12)

159. Прочитати речення, правильно їх інтонуючи. Визначити відокремлені додатки, з'ясувати, яке смислове навантаження вони несуть. Обґрунтувати вживання розділових знаків.

Ніхто з живих істот, крім людини, не піде на смертельний ризик в ім'я істини. (Р.Іваничук.) Ні небо, ні земля ніколи, навіть у снах, не покидають людини. (М.Стельмах.) Людині, окрім зору, окрім слуху, окрім живописного відчуття аромату, притаманне відчуття ритму. (Л.Кадирова.) У п'єсі Котляревського вперше вийшли на кін, замість лубочних поселян, живі й народні типи. (О.Гончар.)

160. Прочитати подані в обох колонках речення. Обґрунтувати вживання в них розділових знаків.

*А інші свинячою стежкою
попід плотами мовчки собі
йдуть і під плечем, замість хліба
святого, несуть... гарбуз!*
(Г.Квітка-
Оснoв'яненко.)

*Мар'я тільки блиснула очима і,
замість зерняти, розкусила
лушпанину.*
(Панас Мирний.)

*І знову замість дівчини стояла
перед нею та ж сама баба
Оришка, похитуючись з реготу.*
(Панас Мирний.)

*Винесла Маруся замість
хустки шовковий платок.*
(Г.Квітка-Оснoв'яненко.)

@ 161. Переписати, розставляючи пропущені розділові знаки. Позначити пунктограму “кома при відокремлених додатках”.

I. Окрім легенд є дані наукові теорії складніші теорем. (Л.Костенко.) Описуючи Переяславську раду літописці вказують на нехиті багатьох українців зокрема киян до союзу з Москвою що різко суперечить російським державницьким стереотипам. (З календ.) Микола замість панського лану вийшов на своє поле. (І.Нечуй-Левицький.) Мотря не хвалиться про це нікому навіть і Христі. (Панас Мирний.) Ні на яку іншу птицю крім качок у Тихона не піднімалася рука. (О.Довженко.) На його дворі замість похилої хатини стояв веселий будинок. (Панас Мирний.) На хуторі ніколи з хлопців його віку не було за винятком Салійового сина Дмитрика. (М.Трублаїні.) Максим замість відповіді тільки отак розкрив рота та показав два ряди білих-пребілих зубів. (О.Кониський.) Опріч писаря та Цупченка ніхто нічого не розуміє. (Б.Грінченко.) Саме нічого до хати не прийде крім біди. Замість коня дісталась свиня. (Нар.творч.)

II. Ні птиць ані людей опріч ясної зірки в високості. (А.Малишко.) У повітрі замість роїв бджолиних кружляють смерчами зграї шпаків. (І.Багряний.) Може цього й досить людині може нічого більше й не треба крім шматини неба над головою та оцього задумливого шелесту лісу? (О.Гончар.) Як мало навіть і в розумних людей жага багатства народжує думок. (М.Стельмах.) Вони всі в тому числі й Марта немовби пройшли близько-близько біля смерті. (В.Собко.) Крім Андрія Галактіоновича вчителя ще земського буде тепер у нас новий молодий учитель. (О.Гончар.) Замість вітрила флюгер якийсь поставили. (О.Гончар.) На відміну від рослин тваринам необхідні для живлення складні органічні

речовини: білки, жири і вуглеводи. (З підруч.) Зло нічого не дає крім зла. Мудрість завше доброю була. (М.Луків.) Творчість – це завжди ненасить і самоспалення. На все інше навіть на любов творцеві залишаються крихти. (Т.Севернюк.) У всьому крім добрих справ знай міру і час. (Нар.творч.)

162. Подані речення доповнити відокремленими додатками. Речення записати, обґрунтувати вживання розділових знаків.

У музеї ми зацікавились козацькими клейнодами, особливо Атрибути влади на Січі добре збереглися, за винятком Нам довелося, замість ..., оглянути майстерно зроблений макет. Поряд з ... , нас захопила майстерність оздоблення коштовних реліквій.

163. З кожної пари речень утворити одне просте, ускладнене відокремленим додатком. Утворені речення записати, обґрунтувати вживання розділових знаків.

1. Ніхто не розрадить тебе у біді. Тільки вірний друг розрадить. 2. Уважним потрібно бути для всіх. Приділяти увагу слід старим і дітям. 3. школярі охоче опановують комп'ютерну грамоту. І учні молодших класів опановують також.

Відокремлюються додатки:

пов'язані з іменником або займенником, що вказують на порівняння або співставлення, що приєднуються до речення сполучниками *як, ніж*: *Дай більше сміху, ніж плачу.* (Д.Павличко.) *Взагалі життя цього класу було цікавішим, ніж в інших школярів.* (С.Васильченко.)

означають тему розмови, супроводжуються прийменником *щодо* (що ж до) та пов'язуються з присудком сполучником *то* (перед цим сполучником ставиться кома): **Щодо вашої пропозиції, то її розглянуто і враховано. Що ж до забезпечення навчальною літературою, то читачів бібліотеки попереджено вчасно.**

164. Прочитати, пояснити вживання розділових знаків. Вказати відокремлені додатки.

І. Той вершник зветься Іскрою Іваном. Йому сьогодні тяжче, ніж кому. (Л.Костенко.) Позбутись краще язика, ніж мови матері своєї! (В.Швець.) Піску менше на всій землі, ніж зірочок тих у якій-небудь частині неба. (Панас Мирний.) Чудесні бички, далеко кращі, ніж у Семена. (І.Карпенко-Карий.) Соломії не так жалко було себе, як Остапа.

(М.Коцюбинський.) Старий Кайдаш зганяв злість більш на невістці, ніж на своїй жінці. (І.Нечуй-Левицький.) Це вам, Аркадію Валеріановичу, більше відомо, аніж нам. (М.Стельмах.)

II. Любім спочинок менше, ніж роботу! (В.Бабух.) Стара гляділа й пильнувала його [сина] більш, ніж ока в лобі. (Марко Вовчок.) Гірше не бува, аніж докору людського слова. (О.Довгий.) Земля прикажчиків не любить, хоч їм і перепадає більше її дарів, аніж справжнім хліборобам. (М.Стельмах.) Добре жити птицям! Далеко краще, ніж людям. (О.Кониський.) В Якова менше гостює злість, аніж в його брата. (М.Стельмах.) Звичайно, більше було жарту й реготу, ніж того вчення. (С.Васильченко.)

165. Продовжити речення за поданими початками. У записаних реченнях пояснити розділові знаки.

Щодо вашого запиту... . Щодо висловлених на зборах сумнівів.... .
Щодо тривалості нашої роботи... . Щодо корисності пошуків наукової групи... . Що ж до мене... .

Відокремлюються пов'язані із дієсловом або іменником додатки, що показують на умовну особу або предмет і приєднані модальними частками *хай і, хоч і, хоч би й, нехай би й*: *З людьми треба жити в мирі, хоч би й із сусідами. Можна й порадити, нехай би й за однокласника. Завжди вчасно прийди допомогу, хай навіть і незнайомим людям. Запроси на день народження однокласників, хоч би й Сергія та Ігоря*. Такі конструкції належать до усномовних.

166. Переписати, розставляючи пропущені розділові знаки. Відокремлені додатки підкреслити.

Чом нам не заручити дочки за козака хоч би й за гетьмана? (П.Куліш.) Згадаймо великих людей знемагаючих у рабстві у своїх язиків хоча б знаменитого полководця Олександра Македонського. Пробувати все сказати однаково що силкуватись перелічити зірки в небі над нашими селами хоча б тільки над Веселим Полем Веселим Ланом Веселою Дібровою Веселою Долиною Веселим Хутором Веселими Горами Веселим Кутом Веселим Гаєм Веселим Яром. (За Є.Гуцалом.) Хай і не родичам а не байдужі людям Заболотні їхня осиротіла хата. (О.Гончар.) З милим чимало втіхи хоч би щастя із лихом. (Нар.творч.)

167. Скласти та записати речення із поданими відокремленими додатками.

.... хай би й Оксану. ... хоч би й з Олегом. ... хай і з учителем.

& 168. Записати під диктовку. Позначити в реченнях пунктограму “кома при відокремлених додатках”. Записане звірити з надрукованим.

І. Шукав я правди по світах широких, коло престолів золотих високих, та бачу, що шкода її шукати, окрім своєї взброєної хати. (П.Куліш.) Тямите, братове? Чого тягатися за петельки? Нахлине знов чужинець на готове – незлагоді між вами завдяки. (М.Самійленко.) Про наш намір ніхто, крім нас, довіку не знатиме. (М.Стельмах.) І ніхто того не знав, окрім купки вірних козаків. (Марко Вовчок.) Замість сліз устають думки. (Панас Мирний.) Дай мені, Боже, мудрості нічого собі не прохати, крім насущного хліба за вічні мої труди. (В.Терен.) Знищуючи величезну кількість шкідників лісу, зокрема хрущів і їхніх личинок, борсуки приносять велику користь лісовому господарству. (З підруч.) Рисі живляться переважно зацями, гризунами, різними птахами, у тому числі тетеревами й глухарями. (З підруч.)

ІІ. Опріч Ліни, був ще тільки син – студент з медичної академії. (Б.Грінченко.) Окрім нього, у батька ще три сини та дві дочки на шії. (Панас Мирний.) Це залицяння усім кинулось в очі, навіть батькові. (І.Нечуй-Левицький.) А в кістляві голодні роки, коли пухли людські обличчя, ти мене годувала кашею, замість хліба і молока. (А.Малишко.) То був болісний лемент душі, глибока ураза серця, нікому не відомі, крім матері. (Панас Мирний.) В найстаршому зо всіх старих святилищ – три сотні шістдесят гідких страшилищ; а серед них лежав, замість живого Бога, бездушний камінь, що упав із хмари. (П.Куліш.) Серця в браконьєра нема. Замість серця в нього торбочка з м'язів. (Остап Вишня.) В старого нічим почастувати, крім доброго слова. (І.Багряний.) На жаль, значна частина громадян взагалі вважає мовне питання не вартим обговорення, проте звинувачує в цьому владу, школу, оточення – всіх, крім себе. (Б.Матіяш.)

ВІДОКРЕМЛЕНІ УТОЧНЮВАЛЬНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Якщо обставини (найчастіше місця або часу, рідше - способу дії), виражені іменниками з прийменниками або прислівниками, уточнюють попередню обставину і перед ними можна вставити слова *а саме*, вони **відокремлюються комою**: *Того ж таки дня, надвечір, Чіпка зібрався.* (Панас Мирний.) *По кількадемній зливі, в подошів'я, прийшла вода з карпатського верхів'я.* (І.Качуровський.) *І тут, в Америці, живу я Україною.* (А.Кацнельсон.) *У нас там, на городах, пахне кропом у сизі ранки.* (М.Рильський.) *Сторож кумедно, по-сорочи,*

зиркнув. Вони міцно, по-ведмежому, стискають одне одного.
(М.Стельмах.)

Пунктограма: кома при уточнювальних членах речення (13)

169. Прочитати речення, правильно їх інтонуючи. Вказати уточнювальні члени речення. Обґрунтувати вживання розділових знаків.

Коло гаю, в чистім полі, на самій могилі, дві тополі високії одна одну хилить. (Т.Шевченко.) У жнива, у день жаркий, після косовиці, ми збирали колоски стиглої пшениці. (В.Шевчук.) Уже тепер, вечірньої пори, так чисто сяє мамина хустинка. (Н.Кащук.) Лісник завжди, навіть у годину великої злості, не розлучається з посмішкою. (М.Стельмах.) Щось в душі, на самім дні, застогнало підсвідоме. (Б.Олійник.) Я в серці, на самім денці, сховаю печаль свою. (Д.Павличко.) Та книга в нас на покуті лежала, на виднім місці, гнівна і журлива. (А.Малишко.) Так непомітно, час від часу, минає час. (В.Шукайло.) Знов без драбини, через димар, виліз на небо дим аж до хмар. (А.Качан.) Кругом вас тихо, аж глухотихо. (Панас Мирний.)

170. Переписати, розставляючи пропущені розділові знаки.

І. А там, ось там, за сивою горою, зоріє Українонька моя. (М.Воробей.) Моя основа – тут, у цьому ґрунті. (П.Перебийніс.) А на узгір'ї, у центрі села, – біла криниця. (А.Григорук.) Коло воріт, над перелазом, білів новою цямриною колодязь, виглядав на шлях новим високим журавлем. (Панас Мирний.) Я лину вже думками в слободу, аж до Дінця, на Україну. (А.Романенко.) У Києві на Подолі козаки гуляють. (Т.Шевченко.) Невже отут, на цьому п'ятачку, вся Руська починалася держава? (Л.Забашта.) Раз восени, перед самою Покровою, Микола сидів увечері над лиманом. (І.Нечуй-Левицький.)

ІІ. Всі розмови, не скінчені тут, на землі, деś кінчалися там, між зірками. (Леся Українка.) А там, за лісом, синьою струною напнута між порогів і проваль, ріка бриніла. (Б.Олійник.) Навпроти, за порослим будяками і кропивою пустирем, німів чорний привид Батурина. (Р.Іванчук.) А недалеко од Пісок, над самим шляхом, коло Хоменкового хутора, насипана висока могила. (Панас Мирний.) Писав я ці сонети восени в подільському селі на Тернопіллі. (Д.Павличко.) Двадцятого, в четвер, дощі по Україні. (П.Вольвач.)

171. Переписати, вставляючи на місці крапок дібрані з довідки уточнювальні обставини.

Другого дня ... наблизились наші подорожні до хутора. (П.Куліш.) Заторгало щось сінешніми дверима (С.Васильченко.) В цей час тихо ... відчинилися двері. (М.Стельмах.) Наступний день ... видався сонячний. (Є.Гуцало.) Так і йдемо (Л.Костенко.) Небагато ... дозволили їм добути в кар'єрі вапна. (М.Стельмах.) Робилося тепло (Панас Мирний.) І раптом з гурту ... мені у спину пролунав той сміх. (Л.Костенко.) Над ставком широковидим ... там комар, славетний лицар, під листом зеленим жив. (Б.Грінченко.) На території України сірі пацюки з'явилися порівняно недавно (З підруч.) Раз на рік ... вовчиця народжує 5-6 сліпих, глухих, беззубих вовченят. (З підруч.)

Довідка. На заході сонця; сильно, нетерпляче; по-зłodійськи; субота; крізь горе навпрошки; лише п'ятнадцять тонн; аж жарко; десь позаду, звідти; посеред очеретів; на початку XVIII ст.; у середині березня або на початку квітня.

@ 172. Переписати, розставляючи пропущені розділові знаки. Позначити в реченнях пунктограму “кома при уточнювальних членах речення”.

I. На високому дубі над самими головами парубка й дівчини затріпала крилами якась птиця. (І.Нечуй-Левицький.) Там між гушавиною молодого гілля у зеленому листі навперейми одна другій щебетали пташки. (Панас Мирний.) Там у верховітті ходить зима носить в синій пелені завірюху. (Г.Тютюнник.) Після великої зими за Катерини за цариці москаль ту викопав криницю. (Т.Шевченко.) А за селом угору вище по швах розлізлось кладовище. (В.Черепков.) І все ж таки свербить розказати бодай дешицю не для повчань хитромудрих а просто так для душі. (Є.Гуцало.) Лиш де-не-де по балках степових хатки біліють зліпліні із глини. (М.Рильський.) Тоді весною сорок четвертого сад був весь у цвіту білий-білий. (А.Шевченко.) Рівно на повні груди дихає степ. (І.Кириленко.) Там в тихім заливі не дуже близько від берега мов стадо каченят село розсілось. (І.Франко.) Зліва з яру з-над білих хат кучерявим пір'ям розсипався рожево-сивий дим. (В.Винниченко.) Недалеко від Богуслава коло Росі в довгому покрученому яру розкинулось село Семигори. (І.Нечуй-Левицький.) Вогонь обпалить крила й я впаду туди у темні води в глибину в холодну тишу... (Леся Українка.)

II. Колись давненько вже поїхав я навесні до одного мого доброго приятеля. (Остап Вишня.) Давно то було років мабуть зо три. (Панас Мирний.) Одного разу у дорозі вилучилося мені заночувати на селі у маленькій такій хатинці у вишневім садочку. (Марко Вовчок.) Отут край берега крутого сумує іноді козак. (Л.Глібов.) Дівчина сиділа на обніжку на зеленій траві та плела вінок з ромену сокирок трав'янок і других

польових квіток. (Панас Мирний.) Отам на урочищі Стріляні Мури простяглась перед ним найкраща його нива. (П.Куліш.) Там на Стецьковому городі самотньо поміж огірковим гудинням та картопляними кущами стояла стара груша. (Б.Грінченко.) О пів на шосту ввечері в селі прозорим інеем печаль в душі синіє. (Є.Гуцало.) Це тут у сквері заводському я слухав музику не раз. (В.Сосюра.) Там і порядкуй у власній хаті. (В.Климентовська.) Присівши на пеньку серед поляни я розглядав видовисько туманне. (М.Рильський.) Вчора о шостій годині ранку раптом у двері Стук-стук (Остап Вишня.) Там на Поліссі тож було співали дружки весільні аж дзвеніла хата. (Леся Українка.) Він по кучерах блукав просто так без цілі. (Д.Павличко.) За темним вікном у горщику сірим колючий і грубий супився кактус. (П.Безруч.)

Відокремлюються уточнювальні прикладки, що починаються словами як, тобто (себто, цебто), або (тобто), чи (тобто), а саме, зокрема, навіть, у тому числі, наприклад: Прилетів до нас здалека чорногуз, або лелека. (М.Адаменко.) Усі перехожі, навіть селяни, роздивлялись на панночок, їхнє убрання, на сукні, стрічки. (І.Нечуй-Левицький.) Вони, тобто вся наша сім'я, живі й здорові. (А.Шевченко.) Кварц, чи окис кремнію, - один з найпоширеніших мінералів. (М.Ферсман.)

173. Прочитати. Обґрунтувати вживання розділових знаків.

І. Отже, село звалось Луговиця, або Бабине Щастя. (Ю.Олійник.) Се батько Пугач, старець, або дід кошовий. (П.Куліш.) Палиця з мотузкою може бути бато́гом, а може луком, тобто зброєю. (П.Гірник.) В цьому випадку допущено було перекручення, навіть свавілля. (О.Гончар.) Кумис, або перешумоване кобиляче молоко, вживається як ліки. (З журн.) Цілком спокійно почуває себе взимку кажан, тобто летюча миша. Він висить униз головою і безтурботно спить. (О.Копиленко.) Альфонсом Юліїн звався муж, чи чоловік. (П.Куліш.) Олександрові Ільченку належить роман “Козацькому роду нема переводу, або ж Козак Мамай і чужа молодиця”. (Є.Гуцало.) Хліб, навіть сухар, голоду в хату не впустить. (Нар.творч.)

ІІ. Сітку витягли на самий берег. Там дуже борсався дельфін, чи морська свиня. Подекуди блищав білий дрібний баламут, чи скумбрія, зачепившись за шнурки жабрами. Між рибою біліло, як холодець, серце, тобто медуза.

За І.Нечуєм-Левицьким.

174. Переписати, розставляючи пропущені розділові знаки. Позначити в реченнях пунктограму “кома при уточнювальних членах речення”.

I. У Прикарпатті поряд з нафтою є ще друга, споріднена з нею корисна копалина озокерит тобто гірський віск. (З підруч.) Гірський кришталь чи безколірний прозорий кварц зустрічається у вигляді гарно розвинutih кристалічних багатогранників. (М.Ферсман.) Крім Гапчиної Пазухи є тут ще урочища Домаха Жабурянка Вовчий Яр або Куркулак Темне Кандзюбине. (О.Гончар.) Найкрасивіша рослина українських водойм біле латаття або водяна лілея. На нього дуже схоже жовте латаття або глечики. (З підруч.) Спробуйте забити слона або гіпопотама голими руками! (Остап Вишня.) У квіток фіалки триколірної тобто братків найрізноманітніше забарвлення але кожна квітка нагадує миле личко з великими очима. (З журн.) Рибалки викопали кабицю чи піч для казана з смолою поставили мечет цебто піч для хліба. На березі зостався крилаш чи помагач отаманів. (І.Нечуй-Левицький.) У рові води мало але риба є здебільшого в'язь. (Григір Тютюнник.) Вся челядь надворі пастухи навіть. (М.Коцюбинський.) Сипнули врозтіч галки чи ворони. (Л.Костенко.)

II. ...Се не казка а билиця або бувальщина сказать. (Т.Шевченко.) Чи не за ці вічні бійки наліплено терніщанському забіяці кличку Олекса-баламут або ще Олекса-бандит. (О.Гончар.) Молодь надто дівчатка не проминали нагоди поглузувати. (Григір Тютюнник.) Цього разу тут була й мала степовичка Настя-Анастасія чи то пак Настуся. (О.Гончар.) А справник чи якийсь там старший як крикне на людей. (Панас Мирний.) На дніпрових схилах пробудилася зі сну весняна квітка мати-й-мачуха або підбіл. (В.Пархоменко.) Весна й зима на терезах або на гойдалці примхливій. (М.Рильський.) У підберезника шапка звичайно білуватосіра чи коричнюватосіра. Білий гриб чи боровик може жити в симбіозі із сосною ялиною березою дубом. Шампінйон або печериця зустрічається в степу на луках біля жител і в лісах чорноземної зони. (З підруч.) На середньовічній ратушній вежі раптом відмовив химерний годинник із зозулями або з фігурками апостолів. (О.Гончар.) Є чутки що незабаром вироблятимуть спеціальний мисливський термос на цеберку чаю чи кави. (Остап Вишня.)

III. У 1016 році ігуменом Видубецького монастиря Сильвестром зроблено останній список літопису, знаного нині під іменем “Повісті временних літ” або просто літопису Нестора. (П.Загребельний.) Сьогодні о сьомій годині вечора вперше в нашому селі буде показано лицедійство тобто театр. (М.Стельмах.) Письменникові в усі часи треба треба було мати біографію тобто життя сповнене значного змісту. (П.Загребельний.) Ліс або як серби кажуть шума це не просто сосни і дуби. (М.Рильський.) Вальдшнеп або лісовий кулик благородна птиця. (Остап Вишня.) Серед морських ссавців найчисленнішими є звичайні дельфіни чи білобочки. (З підруч.) Глитай або ж павук притьмом на в'язи сів. (О.Матійко.) Чи

можливий у нашу космічну еру всюдипрохідець типу Уленшпігеля або Сковороди або Дон-Кіхота? Зробити б експеримент. (О.Гончар.) В хатину та сінях усе навіть долівка було заставлене мисками з холодцем узваром та киселями. (Г.Тютюнник.) Кротів відносять до синантропів тобто тварин супутників людських поселень. (З довідн.)

Відокремлюються означення, що уточнюють означення попереднє: *Прийшла старенька бабуса, аж біла.* (Марко Вовчок.) *Мар'я така бліда, аж страшна, стояла коло столу.* (Панас Мирний.) *Хіба у неї були отакі кістляві, засмалені, аж червоні, руки?* (О.Кониський.)

175. Прочитати речення, дотримуючи правильної інтонації. Пояснити вживання розділових знаків.

І. По долині послався темний, аж чорний, ліс. (Панас Мирний.) Небо густо-густо червоне, аж сизе. (В.Винниченко.) В цих степах небо чисте, аж сяюче. Золотим, аж темним, клубком спустився рій на одну з наших верб. (О.Гончар.) Прокіп блідий, аж зчорнілий, від вітру валиться. (М.Коцюбинський.) Старий негр товстий, огрядний, з лицем глянцево-темним, аж сизим. (О.Гончар.) Коса – довга, темна, аж чорна. (О.Кониський.) По рудих, аж червоних, купинах валялося пір'я. Окремо займали великі простори будяки, сині, аж сизі. (М.Коцюбинський.) На смак ягідки пасльону солодкі, аж нудні. (О.Гончар.) Щось жовте в ній [в пляшці], аж червоне – таке жовте. (Панас Мирний.) Її мрії впали глибоко, аж на дно серця. (М.Коцюбинський.)

ІІ. Джеря був сивий, аж білий. (І.Нечуй-Левицький.) Часом ця рука, смагла й туга, лежить на худій, аж кістлявій, руці хворого. (О.Гончар.) Тепер скелі росли перед нами теплі, навіть гарячі. (М.Коцюбинський.) Сухе, жовте, аж червоне повітря віддавало горілим. (Панас Мирний.) Під призьбою врівні з вікнами росла стара, аж червона кропива. (Григорій Тютюнник.) Ніч була темна, аж чорна. (М.Коцюбинський.) “Зате ви такі ввічливі, аж липучі”, - з серцем промовила Люба. (М.Стельмах.) Вода перегріта, аж гаряча. (О.Гончар.)

& 176. Записати під диктовку. Позначити в реченнях пунктограму “кома при уточнювальних членах речення”. Записане звірити з надрукованим.

1878 року тут, у Парижі, відбувся літературний конгрес. Його душею були Віктор Гюго, Тургенєв, інші великі світочі духу. Уперше тоді тут, в столиці Франції, з уст благородного сина Росії Івана Тургенєва прозвучало на конгресі ім'я Тараса Шевченка. Сьогодні пам'ятник співцеві України стоїть тут-таки, в Парижі, на чудовому Сен-Жерменському бульварі. Від імені нашого народу я складаю за це щиру подяку Парижу і парижанам.

ПОРІВНЯЛЬНИЙ ЗВОРОТ

Часто ознака предмета чи його дія характеризується в реченні не прямо, а опосередковано, через вказівку на їхню подібність до чогось більш знайомого, загальновідомого, поширеного та типового, тобто через **порівняння**.

Порівняння у простому реченні бувають такі:

- **метафоричне** (пряма назва предмета, його ознаки чи назва його дії замінено іншою, переносною назвою, утвореною на підставі подібності): *Слова її щебетали соловейками. Та не каркай вороною на весь ярмарок!* (Є.Гуцало.) *Закипілі сльози стояли йому в серці каменем.* (І.Багряний.) *Радощі збігалися до мене струмочками з усього світу.* (С.Васильченко.)
- **заперечно-протиставне метафоричне**: *Чужа сторона – не рідна мати.* (Нар.творч.) *Слава – не ртуть.* (В.Симоненко.) *Старий Гомоз – не чоловік, а картина.* (Є.Гуцало.)
- **порівняльний зворот**, приєднаний сполучниками як, мов, наче, немов, ніби, як і, ніж: *Чому ж так серце, мов у жменях, терпне?* (М.Шевченко.) *Лихом об землю, як шапкою, вдаримо.* (Б.Олійник.) *Гірка, мов евкаліптова олія, моя надія.* (Л.Таран.)

177. Прочитати речення, визначити, як охарактеризовано ознаку названих у реченні предметів або дій – прямо чи опосередковано. З якою метою підкреслено подібність предметів чи дій до чогось?

Глибока річка, як думка, пливе спокійно. (Нар.творч.) Річка тече, як щире золото, між зеленими берегами. (Марко Вовчок.) Мамо, спливають літа, як вода. (В.Гей.) Гучна, важка, пливуча пісня полилася, як вода. (Панас Мирний.) Тужлива думка б'ється, мов пташа. (П.Перебийніс.) Пташка, як стріла, летить. А ворон її крильми обгортає, як хмарою. (Марко Вовчок.) І пугачі, неначе запорожці, “пу-гу! пу-гу!” кричали уночі. (Л.Костенко.) Над лісом висипали зорі, як золотий мак. (С.Васильченко.) Пісня, казка, приказка, мов ті муровані склепи-схованки, багато ховали у собі сліз, таємних надій, думок. (Панас Мирний.)

Порівняльний зворот (як і порівняльне підрядне речення) характеризує ознаку чи дію предмета не прямо, а опосередковано, вказуючи на їхню подібність до чогось більш знайомого чи

загальновідомого.

У речення порівняльні звороти вводяться за допомогою сполучників *як, мов, наче, немов, ніби, як і, ніж*. На письмі порівняльні звороти **виділяються комою або комами**.

Порівняльний зворот може бути на початку речення (**Мов** *оси, дзижчали лихі язики*. (В.Шостак.), у середині речення (*Голоси, як* **птиці**, *крильми обнялися*. (В.Сосюра.) та наприкінці (*Періцив душу сором, як* **батіг**. (Л.Костенко.)

В усному мовленні порівняльний зворот виділяється паузою (паузами), тон підвищується на слові, котре називає те, з чим порівнюється названі в реченні предмет, ознака або дія:

Секунди, як сніжинки, миготять. (М.Пасічник.)

Біжать, мов спринтери, хвилини. (О.Ковальчук.)

Мелькають дні, мов п'яти марафонця. (Л.Костенко.)

Немов слюза, тектимуть роки. (А.Григоренко.)

Пливуть віки, мов кораблі Колумба. (Є.Гуцало.)

Пунктограма: кома при порівняльному звороті (14)

178. Переписати, на місці крапок уставляючи дібрані з довідки порівняння. Пояснити розділові знаки.

І. Старому не докоряй, а умовляй, Молодших умовляй, Старших жінок умовляй, ... , молодших умовляй, (З Біблії.) ... , буду тебе почитати, як ... , буду молитися. (Панас Мирний.) Заходь, ..., в мої груди. (Д.Павличко.)

ІІ. Життя мчало, ... ! (Панас Мирний.) Дорога за селом в'ється, (Є.Гуцало.) Ворота заторохтіли в його руках, (І.Нечуй-Левицький.) То руда летить лисиця крізь куші,... (М.Гончаров.)

Довідка. І. Як батька; як братів; як матерів; як сестер; як батька, як до Бога; як у світлицю. ІІ. Як вітер; як полотняний рушник; неначе кістки сухих ребер; немов жар-птиця.

Порівняльний зворот становить собою категорію, що є ніби перехідною ланкою між неповним порівняльним реченням та обставиною способу дії у простому реченні. Прикладом абсолютного перетворення (трансформації) неповного підрядного порівняльного речення через порівняльний зворот у обставину є способу дії є фразеологізовані народні порівняння. Наприклад:

Складнопідрядне речення з підрядним порівняльним	Просте речення з порівняльним зворотом	Просте речення з фразеологізованим порівнянням, що є обставиною способу дії
<i><u>Карпо</u> <u>стояв</u>, неначе <u>скеля</u> <u>стояла</u>.</i>	<i><u>Карпо</u> <u>стояв</u>, неначе <u>скеля</u>. (І.Нечуй-Левицький.)</i>	<i><u>Стою</u> - <u>мов скеля</u> <u>непорушній</u>. (П.Тичина.)</i>

Виразні ознаки речення підрядне порівняльне речення втрачає за умови, що в ньому пропущено присудок (хоч його й легко встановити за змістом головної частини), і наявний тільки підмет (*А хіба я завжди не верчусь перед тобою, як сорока [вертиться] на тину? Хіба не стелюсь перед тобою, мов перекотиполе [стелиться]?* (Є.Гуцало.) або лише другорядні члени речення (*Перед нами, мов з-під землі, виріс пан.* (Панас Мирний.)). Поновлення пропущених членів речення в такому неповному підрядному реченні або утруднене, або недоречне. Отже, саме такі конструкції вважають порівняльними зворотами.

179. Порівняти подані в обох колонках речення. У якій з них – речення з порівняльними зворотами, а в якій – складнопідрядні речення з неповними підрядними порівняльними? Як ви їх розрізнили?

Накрився, мов лисиця хвостом!

Він хитрий, як лисиця.

Такий веселий, як цуцик на прив'язі.

Він облесливий, як собака.

Стійкі порівняння фразеологічного типу *білий як стіна, червоний як жар, лє як з відра, знає як старий, став як вкопаний,*

гарна як намальована і под. комами не виділяються: **Вітер заревів наче звір. Дощ линує наче з відра.** (О.Кониський.) **Яким мов риба пливе.** (Панас Мирний.) **Полтавський полк як вкопаний стоїть.** (Л.Костенко.) **Ворона знала кожного з нас як облупленого.** (О.Довженко.)

180. Прочитати речення, визначити в кожному фразеологізований порівняльний зворот. Обґрунтувати вживання розділових знаків.

І. Горпина стоїть на хатньому порозі біла як хустка. (Марко Вовчок.)
 Іще бліда, іще мов крейда біла. (Л.Костенко.) А Катря стоїть коло стіни, сама як стіна біла. (Марко Вовчок.) Вона бачить щось біле, наче подушку, і тільки зблизька помічає жовте як віск обличчя. (М.Коцюбинський.) Вона розказала про все своїй сестрі Хотині, а в тієї язик як лопата. (Б.Грінченко.) О, я знаю, що ти на язик гостра як бритва. (І.Карпенко-Карий.) Мій хазяїн ходив як ніч, навіть їсти покинув. (М.Коцюбинський.) Удень він ходив наче неприкаяний, з жахом придивляючись і прислухаючись до лісових доріг. (М.Стельмах.) Пополудні знов скаче селом економ як навіжений. (М.Коцюбинський.) Сльози з очей скотилися йому на руку та як огнем палять. (Марко Вовчок.)

ІІ. Глянула на матір, а вона як стіна біла. “Добродію!” - обізвався старий дід з білою як лунь бородою. Одна, одна як палець! Поки пани повставали, вона як засуджена на смерть ходила. У неї усюди багато знайомих, вона місто як свої п’ять пальців знає. Отець Миколай схопився був, та, поглянувши на жінку, що як сич надута сиділа, мерщій собі сів. Ніколи і на місці не посидиш, ганяють тебе як солоного зайця.

З творів Панаса Мирного.

Слід відрізнати образні фразеологізовані порівняння, які давно стали традиційними, від звичайних порівнянь на підставі подібності. Порівняйте:

Речення з образними фразеологізованими порівняннями	Речення, що містять порівняння на підставі подібності
<i>Гриць уже сивий як голуб був, а все ходив у Крим.</i> (Марко Вовчок.)	Сивий-сивий, як голуб, у дорогих кармазинах, вискакує, попереду йдучи, запорожець. (П.Куліш.)
<i>Еней, бідняжка, ізлякався і весь як крейда побілів</i> (І.Котляревський.)	..Лиця на ній не стало: поблідла, як крейда, застряслась, як лист на осичині. (Панас Мирний.)
<i>Вона танула мов свічечка.</i> (Марко	<i>Тане й тане мій Василько, як</i>

Вовчок.)	свічка. (Марко Вовчок.)
Проте й образні народні порівняння можуть з волі автора відокремлюватись, якщо вони, на його думку, несуть важливе смислове навантаження або мають уточнююче значення¹. Порівняйте: <i>Я мов ошпарений бігав кругом хати.</i> (Є.Гуцало.) - <i>Він, як ошпарений, кинувся у хату.</i> (Панас Мирний.) Якщо фразеологічний зворот є підрядною частиною складного речення, він відділяється комою. Порівняйте:	
Складнопідрядні речення з підрядними порівняльними	Прості речення з вираженими фразеологізованими порівняннями членами речення
<i>Тішить мене тільки те, що тих читачів, як кіт наплакав</i> (підрядне речення) (М.Коцюбинський.) <i>Донець справді тішився, либонь, милуючись перспективою побавитись з людиною, як кіт з мишкою.</i> (І.Багряний.)	<i>У нас січня того як кіт наплакав</i> (обставина). (Б.Грінченко.) <i>Ми з тобою люди дорослі, і не годиться нам гратися як кіт з мишкою</i> (присудок). (М.Тарновський.)

181. Прочитати подані в обох колонках речення. Обґрунтувати вживання розділових знаків.

Сину, прошу тебе, будь як людські діти. (Б.Тимошенко.)

Мати як нежива ходить. (Марко Вовчок.)

Він тільки дивився, як вона вертілася мов муха в окропі. (І.Нечуй-Левицький.)

Він, вирвавшись з Чернігова, біг як скажений до свого хутора, і коня

Всі живуть, наче люди.
А я в неспокої. (А.Малишко.)

Ледве вхопили її та принесли додому, мов неживу. (Марко Вовчок.)

Чіпка викрутився цілий місяць, як муха в окропі. (Панас Мирний.)

Вичитував-вичитував, аж піна

¹ Див. Козачук Г.О., Шкурятяна Н.Г. Практичний курс української мови: Навч. посібник. – К.: Вища школа., 1993.

занапастив.
(Г.Квітка-Основ'яненко.)

йому з рота б'є, мов у скаженого.
(Г.Квітка-Основ'яненко.)

182. Переписати. Порівняльні звороти підкреслити. Обґрунтувати вживання розділових знаків.

I. Не їв, не пив, мов голка став! (Л.Забашта.) Дмитро якусь хвилину постояв неживою жердиною, а далі як заведений попростував до дверей. (Є.Гуцало.) Закричав жалібно, застогнав, поблід як смерть та й тут же впав, мов неживий! (Квітка-Основ'яненко.) Маруся вийшла мов непритомна. (Б.Грінченко.) Маруся так і нестямилась, крикнула не своїм голосом та й стала як укопана. (Г.Квітка-Основ'яненко.) Парубок стояв, як зачарований. Вона стояла навпроти парубка, як намальована. (Панас Мирний.) Душа болить, і тіло як чуже. (Л.Костенко.) Все тіло у Соломії боліло, як побите. (М.Коцюбинський.) Маланчине серце топилося як віск. (М.Коцюбинський.) Змерзла неначе зимою, а ніде обігрітись. (Г.Квітка-Основ'яненко.) Санько, штовхнувши Тимка у бік, шепнув: “Лежи, як мертвий!” (Б.Грінченко.) Найда весь спаленів, а потім побілів, наче полотно. (М.Старицький.) Стоїть Іван наче крейда, очима блимає на людей. (О.Кониський.) Я мов камінь тут каменю! (Марко Вовчок.) Із пекла друг по рації хрипів: “Тут гадів, мов грибів... Давай, браток! Вогонь на мене... Так їм!” (П.Перебийніс.) Любі діточки, ростіть як грибочки! (Нар.творч.) Я інженер-цукровик. Зі мною носяться, як з писаною торбою. (П.Загребельний.)

II. Старець був древній як світ. (Р.Іваничук.) Судячи з голосу, він старий, як світ. (П.Загребельний.) Сотник сивий як голуб. (П.Куліш.) Голова як лунь; борода в сметані. (О.Кониський.) Борода довга, біла як молоко. (Марко Вовчок.) Стерня, наче сніг, біліла в сяйві молодика. (Д.Павличко.) На ліжку було розстелене біле як сніг плаття молодої. (Григорій Тютюнник.) Наче сніг на голову, несподівано приїхав з Петербурга до мене на хутір мій колишній приятель Олекса. (О.Кониський.) Еней, пожар такий уздрівши, злякався, побілів, як сніг. (І.Котляревський.) Хазяйського добра гляжу як ока. (Г.Квітка-Основ'яненко.) У Мотрі трудоднів тих як кіт наплакав. (М.Рудь.) В роботі я проворний, як собака чорний, звиваюсь, як муха в окропі. Не ховайся від роботи, як собака від мух. (Є.Гуцало.) Чого ти наче ошпарена вискочила? (Панас Мирний.) Я вас люблю, як проклятий. До смерті. (М.Вінграновський.) Андрій спав як убитий, коли його прийшли будити опівночі. (І.Багряний.) Марко, мов заворожений, ще довго придивлявся до доріг. (М.Стельмах.) Усю службу він простояв наче несамовитий. (О.Кониський.) А парубок, наче скам'янілий, стоїть з батогом в руці і дивиться вслід дівчині. (М.Стельмах.) Він повісив того свого величезного сидора і дивився на нього, як та лисиця на виноград. (І.Багряний.) Я вийшов і пішов. Я йшов один як перст. (М.Вінграновський.)

183. Записати народні порівняння, дібравши потрібні слова з довідки. Ввести порівняння до самостійно складених речень, речення записати.

I. Берегти як... , боятися як ..., голодний як ..., пролетів як ..., упертий як... , хитрий як ..., чорний як... .

II. Німий як Надувся як Жвавий, як Прямий як... . Накрив як

Довідка. I. Зіницю ока; вогню; вовк; вітер, осел, лисиця, сажка (смола, ворона). II. Риба, індик; рак на греблі; свинячий хвіст, мокрим рядом.

& 184. Записати під диктовку. Записане звірити з надрукованим.

I. Хмільна свобода мов жива вода вернула старшим молодість, а молодим додала впевненості. (А.Шевченко.) Тії бідні діти як бур'ян ростуть. (С.Васильченко.) Весь світ був як казка, повна чудес, таємнича, цікава й страшна. (М.Коцюбинський.) Його насмішувате, як криця загартоване, обличчя немов одмінилося, покращало. (С.Васильченко.) Бурлаки покотом спали на соломі як побиті. (І.Нечуй-Левицький.) В житті немов на довгій ниві немало я доріг пройшов. (І.Проценко.) А Наталка що далі, тане як свічка. (С.Васильченко.) Незабаром з балки виповзло на стежку щось біле, як шмат полотна. (Григорій Тютюнник.)

II. Грицько був парубок високий, чорнявий, карокий, - парубок як орел. (Марко Вовчок.) Карпо зблід, як смерть, а тонкі губи, міцно стулені, стали зовсім бліді, неначе полотно. (І.Нечуй-Левицький.) Розцвіла Стеха наче маківка. (О.Кониський.) А вона розцвіла як троянда. (Б.Грінченко.) Мотря все стояла на одному місці, наче сирота в чужій сім'ї. А груші висіли, як горнята, жовті, як віск! (І.Нечуй-Левицький.) Ти йдеш неначе по рівнині. (П.Перебийніс.) Уся праця йде наче в прірву. (М.Стельмах.) Люд як та комашня копошиться. (Марко Вовчок.) А я стояла як сліпа від сліз. (Л.Костенко.) Біле-біле, наче з крейди вистугане, лице молодичі злегка зашарілось. (Панас Мирний.) Він став, мов вкопаний, поблід, мов труп. (І.Франко.) Кінь вийшов з води, став мов укопаний на усі чотири. (Г.Колісник.) Та як же пішов дощ пристрашений, як з відра. (Г.Квітка-Основ'яненко.) Хмари принесуть нам дощ що лине, мов з відра. (О.Гончар.) Посипався, як з решета, наглий краплистий дощ, а далі полив, як із відра. (І.Нечуй-Левицький.) Степан Васильович прокидається і, мов ужалений, зіскакує з ліжка. (М.Стельмах.)

185. Прочитати. Вказати вжиті в реченнях фразеологізми, розкрити їх значення. Вказати образні народні порівняння. Обґрунтувати вживання розділових знаків.

I. Зубний біль минув, наче рукою зняло. Не втаїться кохання, як у мішку шило. Ну тепер держись, мов пісок на вилах! Отак на роботу

кваплячись, мов свекор до пелюшок, кріплячись, мов диня на морозі, я сам до себе всміхався. Я дедалі дужче надимався, як жаба перед волом. Назад тільки раки лазять, а я не хочу крутити, мов швець шкірою. Не будь упертюхам, що впирається, мов кілок у тин. І не треба крутити носом, наче ти понюхав тертого хрону. Дармограїха вміє підлестити, словом як листом стеле. Чи ти часом не попався, мов курка в борщ? Дід Гапличок торочить, мов дратвою строчить. Я вже мусив мовчати, як риба під крижиною, а Мартоха ж гула, як чотири вітри в лісі. Почала вона блакати-голосити сім мішків гречаного Гаврила і вигравала на словах, як на цимбалах. Відтепер ми з тобою, як риба з водою!

З творів Є.Гуцала.

II. Будь же здорова, як риба; гожа, як рожа; весела, як весна, робоча, як бджола, а багата, як свята земля! Мелашка сяяла, як кущ калини, посаджений серед двору. В хаті стало тихо, як у вусі. Кайдашиха викотилася з воза, неначе м'яч. Оце завітчалась сіном, як вівця реп'яхами. (І.Нечуй-Левицький.) Стрепенулися всі, мов живою водою окропило. Оточили, слухають, як води в рот понабирали. (С.Васильченко.) Сиділа коло брата, як на голках, з лукавою таємничою міною. (І.Багряний.) Все починається, наче в казковому царстві-государстві. (М.Стельмах.)

186. Розкрити значення поданих фразеологізмів, з'ясувати їх походження. Ввести фразеологізми до самостійно складених речень. Речення записати, визначити в них порівняльні звороти, пояснити вживання розділових знаків.

Берегти як зіницю ока. Будьте, як діти. Мудрі, як змії, і лагідні, як голуби.

Порівняльні звороти найчастіше є обставинами: *Б'є мороз*, (як? яким способом?) немов з рушниць. (Д.Павличко.) *Дочка мовчала*, (як? якою мірою?) як у рот води набравши. (Панас Мирний.) *Життя колюче*, (наскільки?) як шершиста нива. (Нар.творч.)

Значно рідше порівняльні звороти виступають означеннями: *Є люди*, як дуби, *і є дуби*, як люди. (Д.Павличко.) *Повибігали якісь панночки, куці та бистрії*, як сороки. (Марко Вовчок.) *Кінчиками пальців він прикрив м'ясисті й глибокі*, мов гаманці, *вуха*. (М.Стельмах.) *Жив на селі Квачан-собака, хвіст здоровенний*, як ломака. (Л.Глібов.)

187. Переписати, розставляючи пропущені розділові знаки. Порівняльні звороти підкреслити як члени речення.

Зразок. *Прикрий погляд чорних палаючих очей, наче кип'ятком обдавав його.* (Панас Мирний.)

I. Чоло широке пряме немов виточене а під нимгнулися брови наче дві чорні п'явки обвиваючи великі очі з довгими віями. (О.Кониський.) ...Нижня губа як у вередливих і гарненьких дітей була трохи випнута наперед. А очі як у зляканої лані променисті чисті великі. (В.Винниченко.) Лоб увесь вийшов з-під волосся невисокий зате широкий та білий на ньому мов дві п'явки чорніли над очима дві брови. (Панас Мирний.) Вона скрізь і завжди сміялась ця дівчина з волоссям як положена бурею золотиста пшениця! (В.Винниченко.) Коси розпатлались і як клоччя спускалися з голови на плечі. (Панас Мирний.)

II. Його очі каламутні як вода з милом. (М.Коцюбинський.) Його поймакований рот рогаликом прогнувся донизу у вузькуватих розрізах нудилися очі а перчина носа принохувалась до вусів мов до закуски. (М.Стельмах.) Кирпатий круглий як картопля ніс коротке лице чорні брови й блискучі круглі як терен очі гостре маленьке підборіддя все в ньому виявляло чоловіка швидкого проворного навіть хижого. (І.Нечуй-Левицький.) І він уже хапався за життя не так очима як пересушеними вухами схожими на шкаралупиння слимаків прикладаючи до них довгі і жовті мов свічі пальці. (М.Стельмах.) Іван був схожий на матір білявий кругловидий з чорними як терен очима. (А.Шевченко.) Людина як людина молодий чорновусий а на голові волосся ніби снігом припало а очі такі як із льоду. (С.Васильченко.) А голос у нього був такий добрий і погляд очей і величезні мов коріння волохаті руки були такі ніжні... (О.Довженко.) Голова колгоспу Дим звівся за столом струснув чубом. Кільця чорного циганського волосся заворушилися наче розколошкане кубло п'явок. (Є.Гуцало.)

Речення типу *Такі слова вона вимовляла, наче співала.* (П.Куліш.) є складнопідрядними з неповним підрядним порівняльним (з метою уникнення повтору в підрядному реченні випущено підмет *вона*). Наприклад: *Всі кинулися, наче [всі] проснулись* (Панас Мирний.) *Гафійка сміялась дзвінким уриваним сміхом, [вона] наче намісто низала.* (М.Коцюбинський.) *Та й закрутив же носом наш Кузьма Трохимович, неначе [він] тертого хріну понюхав!* (Г.Квітка-Основ'яненко.)

Між частинами складнопідрядного речення ставиться кома¹.

188. Переписати речення, підкреслити в кожному граматичні основи.

І. Кошовий отаман озирнув степ довкола, ніби хотів саме таким запам'ятати його назавжди. (Р.Іваничук.) Періщить коня і плигає в стременах, немов хоче коня обігнати. (М.Коцюбинський.) А наш сердешний Забр'юха сидить, мов гарячим борщем похлинувся. (Г.Квітка-Основ'яненко.) Що він говорить, мов клоччя жує? Як б, може, й далі говорив, як з рукава сипав. Чом би й перед народом не намолоти, як порожній млин? (Є.Гуцало.)

Так-то усе те лихо минулось, мов приснилось. (П.Куліш.)

ІІ. Спочатку танцювали повільно, плавно, мов хитались від вітру. (М.Коцюбинський.) Аж ось мелодія урвалася, немов засоромилася. (Г.Тютюнник.) Замовкли, мов обірвалися, струни. (М.Стельмах.) Старий пес Нехай застуджено, по-старечому загавкав, неначе закашлявся. (В.Винниченко.)

189. Переписати. У кожному з речень підкреслити всі члени речення.

Настя нехотя згадала свою чепурненьку, як віночок, квартиру і зітхнула. (О.Кониський.) В оселі діда Дуная чисто, як у вінку. (М.Стельмах.) А в стайні вже як у віночку. (П.Куліш.) В чорній пекарні – як в кузні. Ось тільки двір був як серце, що б'ється і розганяє по тілу кров, а тепер все завмерло, спинилось. (М.Коцюбинський.)

Порівняння може виражатися у реченні не тільки порівняльним зворотом, а також:

присудком, до складу яких входять порівняльні частки *як, мов, наче, ніби, мовби, нібито*: *Жита **ніби дрімали***. (І.Нечуй-Левицький.) *Степ **мов палав** під тим сонцем*. (Панас Мирний.) *Ліс осінньої пори **був наче кований** з ясної міді*. (Ю.Яновський.) *Поле **наче додає широти й волі** вашому душевному стану*. (Є.Гуцало.) Дехто з мовознавців називає такі конструкції **дієслівними порівняльними присудками**¹;

Прості речення з дієслівними порівняльними присудками не слід сплутувати зі складнопідрядними реченнями з підрядними порівняльними. Порівняйте:

Просте речення з дієслівним порівняльним присудком	Складнопідрядне речення з неповним підрядним порівняльним реченням
<i><u>Вітер наче громадить</u> покоси на</i>	<i>А <u>дощ січе</u>, немов [він] косою</i>

¹ Див. Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови: Навч. посібник. – К.: Навчально-методичний кабінет вищої освіти, 1992.

Примітка. Порівняльні частки входять до складу присудків, виражених фразеологізмами (дієслівних **фразеологічних присудків**): *З серця неначе хто камінь зняв.* (Панас Мирний.) *Діло ніби горіло в Мотриних руках.* (І.Нечуй-Левицький.) У таких реченнях перед частками кома не ставиться, інколи для передання експресії ставиться тире: *Тільки Чіпка - як води набрав у рот.* (Панас Мирний.)

іменною частиною складеного іменного присудка, що приєднується порівняльними частками *як, мов, немов, немовби, мовби, наче, неначе, ніби, що*: *Військо – наче те море.* (П.Куліш.) *Шабля – що блискавка в руках у нього.* (О.Корнійчук.) *Совість – як рана.* (П.Перебийніс.) *Твоя душа – як німб в країні доброти.* (Г.Кирпа.) Дехто з мовознавців називає такі конструкції **метафоричними іменними порівняльними присудками**.¹

Примітка. Перед такою конструкцією може не ставитись або ставитись (з метою логічного або інтонаційного її підкреслення) тире²: *Ліс узимку – мов старий кожух.* (Нар.творч.) *Личко – як яблучко.* (Марко Вовчок.)

У реченнях можуть траплятися порівняльні частки, які вносять додаткове значення. Кома перед такими частками не ставиться: *Обняла мене **мов** хмара чорна.* (Марко Вовчок.) *Звідкись **ніби** пісня сумовита до тебе долітає.* (О.Гончар.) *Сині очі зорями **неначе** глянули закохано в мої.* (В.Сосюра.) *Всі четверо складали **немов** родину.* (М.Коцюбинський.)

190. Прочитати. Визначити в реченнях дієслівні порівняльні присудки.

З кожним порухом твоя сила мовби міцніє. (О.Гончар.) Плавні немов курились. (М.Коцюбинський.) На самому вершечку стриміла Андріївська церква і ніби висіла на ясному темно-синьому небі. (І.Нечуй-Левицький.) Схилена квітка нарциса ніби дивиться вниз, нагадуючи неспроможного відірватися від свого віддзеркалення у воді самозакоханого юнака. (З журн.)

191. Переписати речення, підкреслити в кожному граматичну основу. Розкрити значення вжитих у реченнях фразеологізмів. Визначити дієслівні фразеологічні присудки.

Зразок. *Молодиця наче прикипіла до місяця.* (М.Стельмах.)

¹ Див. там само.

² Див. стор 13.

Карпо ще більше ніби виріс сам в своїх очах. Мелашка неначе на світ народилась. (І.Нечуй-Левицький.) Лінь, сон мов свіжою водою змило. (С.Васильченко.) Цей дужий міцний чоловік наче був опущений у холодну воду. (Ю.Мушкетик.) Одарка була наче з хреста знята. (Є.Гуцало.) Тетяну ніби хто вколов голкою. (С.Васильченко.) Руки наче хто пов'язав. (Панас Мирний.) Всі зразу наче до землі приросли. (Панас Мирний.) Мартоху мов вітром здуло з двору. Як водою мене змило. (Є.Гуцало.)

192. Порівняти подані у двох колонках речення. Які з речень містять іменні порівняльні присудки, до складу яких входять слова *як, мов, немов, немовби, мовби, наче, неначе, ніби, що*?

Дівчина – як сонечко.
(Нар.творч.)

*Дівчина, як берізонька,
сережками завішана.*
(Нар.творч.)

А вже уста – наче калина.
(О.Кониський.)

*Хороша була дівчина, як повна
квітка* (Марко Вовчок.)

193. Прочитати. В кожному з речень визначити граматичну основу. Обґрунтувати вживання і невживання тире.

Вчена людина – як сонце, невчена – як ніч. Голова без розуму як ліхтар без світла. Розум без знання що колос без зерна. Розум без книги що птах без крил. Книга для людини що вікна для хатини. Листопадовий день як заячий хвіст. Поганий чоловік – що позубрена сокира. Ніс – як через Дніпро міст.

Народна творчість.

194. Подані речення переписати в такій послідовності: 1) речення з присудками, що складу яких входять порівняльні частки *як, мов, немов, немовби, мовби, наче, неначе, ніби, що*; 2) речення з порівняльними зворотами.

І. Дівчина була невелика на зріст, але рівна, як струна, гнучка, як тополя, гарна, як червона калина, довгообразна, повновида, з тонким носиком. Щоки червоніли, як червонобокі яблучка, губи були повні та червоні, як калина. Чорні брови були густі-прегусті, як шовк. (За І.Нечуєм-Левицьким.) Личенько як кулачок. Очі як зірочки. (Панас Мирний.) ...Очі мала глибокі та темні, як колодязне дно. (М.Коцюбинський.) А дівчина виходилася хороша, як маківочка повненька, свіжа, як ягода лугова, а весела, мов та пташка співока.

(Марко Вовчок.) Вона то почервоніє, як мак, то побіліє, як полотно. (Г.Квітка-Основ'яненко.) Неначе цвяшок, в серце вбитий, оцю Марину я ношу. (Т.Шевченко.) А голос у неї – як струна перебита. (Марко Вовчок.) Голосочок був у неї – наче струмочок прудко біжачий. (Марко Вовчок.) Голос – як сурмонька, та чортова думонька. (Нар.творч.) В бабусі хатина – маленька, немов сірникова коробка. (О.Ванжула.) А хата – як старенька рукавичка. (За Л.Костенко.)

II. В червоних, як калина, штанях навприсідки вліта козак. (Т.Шевченко.) Танцюрист із мене – як із соняшникової бадилли мисливська рушниця. (Є.Гуцало.) Я – мов орел без сизих крил. (Олександр Олесь.) І дуб зелений, мов козак, із гаю вийшов та й гуляє попід горою. (Т.Шевченко.) М'язи рук – наче кулі старої слонової кості. (О.Ольжич.) Серце у нього – наче віск. (О.Кониський.) Серце, як віск, розм'якло. (Л.Костенко.) Ми виполемо розбрат, як осот. (Б.Олійник.) Дійсність – як сон, і сни – як дійсність. Гомін – як музика, люди – як тіні. (С.Васильченко.) Люблю я ранок відкривати, як перший, чистий аркуш дня. (П.Перебийніс.)

Два чи більше порівняльних звороти, а також підрядні порівняльні речення, що стоять поряд і з'єднані між собою інтонацією або повторюваними сполучниками, виділяються комами, а між собою розділяються комою: ...*Вона світилась на сонці, як добра рілля, як повний колос.* (М.Коцюбинський.) *З себе він вдатний, як вилитий, як намальований.* (О.Кониський.) *Час пролітає над нами, то мов чорна птиця, то як білосніжний лебідь.* (М.Стельмах.)

Якщо порівняльний зворот (підрядне порівняльне речення) стоїть після сполучника *і, та*, від відділяється комою: *Хлопці підійшли і, як у прірву, пірнули в темну дубову хащу.* (І.Сенченко.)

Якщо два порівняльних звороти (або підрядні порівняльні речення) з'єднані між собою неповторюваним сполучником *і, й, та (і), або*, кома перед цими сполучниками не ставиться: *Я його так люблю, як сіль в оці і як кольку в боці!* (Нар.творч.) *Одарка мене любила, мов собака редьку і мов порох в оці.* (Є.Гуцало.) Якщо поєднані сполучниками порівняльні звороти відносяться до різних слів у реченні, вони розділяються комами: *А час летить, як сніг, і, як сніжинка, тане.* (Т.Севернюк.)

195. Переписати, розставляючи розділові знаки.

I. Очі горять та сяють як ті зорі на небі або дорогі камінці у золотих сережках. Колісник червоний як стиглий кавун або печений рак пив за здоров'я гостей. Ще тяжче ще важче стало у хаті наче в тюрмі або у глибокому льоху. Кругом хмари сині як печінка або запечена кров натовпом насували.

З творів Панаса Мирного.

ІІ. Шевченко був упертий як мала дитина як пророк як геній. (П.Загребельний.) Слова були для нього мов великодній дзвін мов оживляюча роса. (І.Франко.) Як підбита чайка в небі як осіння ніч смутна плаче тужить Ярославна припадає до вікна. (Олександр Олесь.)

З метою більш сильного виділення змісту порівняльний зворот (як і підрядне порівняльне речення) зрідка виділяють тире: *Живу - **як** господиня. Як зозуля та – без пристановища, без притулку.* (Панас Мирний.) *А мати зшивала мені пошарпаний зошит з газети – **як** докір далекій війні.* (П.Перебийніс.)

196. Переписати. Обґрунтувати вживання тире.

І. У небі світить місяць – як млинове коло. (Д.Білоус.) Горизонт піднімає багряним плечем день – як нотну сторінку вічності. (Л.Костенко.) Як сонце – в надхмарному краї сіяй, низькому до себе сягнуть не давай. (Б.Грінченко.) Рівний і твердий луг вкритий зоряним, збитим пилком – наче простягнута долоня. (Є.Гуцало.) По вулицях – наче плав пливе – кишить народу всякого. (Панас Мирний.)

ІІ. Поети мають право на дива. Як чародіям – диво їм покірне. (Т.Севернюк.) Груді то здіймались, то спадали – мов крила в голубів. А що вже очі її жевріли – як двоє вогняних джерелець. (Є.Гуцало.) І сили у мене – як у вола. (Григор Тютюнник.) На ярмарку челяді – як маку в городі. (С.Васильченко.)

Виділяються комами звороти *як завжди, як раніше, як правило, як звичайно, як виняток, як один: Ми ж, **як** завжди, сіємо, іншого не вміємо.* (В.Бровченко.) *Посватаних і посадили, **як** звичайно, на покуть, на посад.* (Г.Квітка-Основ'яненко.) ***Як і раніше,** осінь соковита викликає спомини й пісні.* (В.Сосюра.) *Дерево вже не хвилювало мене так, **як** перше.* (Є.Гуцало.)

Не ставиться кома перед фразеологізованими виразами типу *як слід, як ведеться (як годиться, як личить), як повезе, як є: Із дітлахів зросли **як** слід сини.* (А.Малишко.) *Треба **як** личить стрінути дорогих гостей!* (Панас Мирний.) Проте якщо *як ведеться, як годиться, як слід* виступають присудками підрядного речення, кома ставиться: *Натираю міцним часником чорний хліб, **як** годиться.* (П.Перебийніс.) *Наречена у білому шумовинні фати, **як** ведеться.* (Є.Гуцало.)

Не ставиться кома перед порівняльним зворотом, що супроводжується словами *майже, зовсім, справді: Пшениці стоять між лісосмугами **справді** як море золоте.* (О.Гончар.)

197. Переписати речення, порівняльні звороти підкреслити. Обґрунтувати вживання розділових знаків.

I. І всі ми, як один, підняли вгору руки. (І.Франко.) Дорога, як і раніше, безлюдна. (О.Гончар.) А щоки, як колись, вітри мені лоскочуть. (В.Сосюра.) Як позавчора, вдарили мушкети. (А.Малишко.) На дзвіницю тепер дід пускав легше, ніж звичайно. (В.Винниченко.) Прокіп підходив спокійний і діловитий, як завжди. Так само, як завжди, охайно лежала на ньому одежа, так само поважні були його рухи. (М.Коцюбинський.) Рука нормальна. Зрослася як слід. (О.Гончар.) Дівчина була з розпущеними косами, в фаті, молодий, як належить, у чорному костюмі. (Є.Гуцало.) Нарядіть дочку як слід та й у горниці. (Панас Мирний.) Я такий же лірик, як і вчора, в золотому шумі вечорів. (В.Сосюра.) Очі дівчини, як і раніш, налилися глибоким світлом. Хатка чепурненька, справді наче в казці. (О.Гончар.) Розставила на столі все, як треба, налагодила. (Г.Квітка-Основ'яненко.) Сьогодні грядка була ще краща, ніж учора. (В.Винниченко.)

II. Вечірнє сонце, як вчора, обливало ясним промінням всю долину. (І.Нечуй-Левицький.) Сутінки уже наступають швидше, ніж іще зовсім недавно. (Є.Гуцало.) Повертався додому, як зазвичай, у переповненому тролейбусі. Почувався, як ніколи, дискомфортно. (В.Вербич.) Поліцейський вертоліт, як і раніше, кружляє над майданом. Сила нашого устремління вперед аніж не менша була тоді, ніж зараз. (О.Гончар.) Але ж єдиного свідка треба як слід підготувати. (М.Стельмах.) Ще трудніше заробити буде сеї зими, ніж торік. (М.Коцюбинський.) Іван, хоч і кляне домашню нескінченну роботу, а робить її як слід. (А.Шевченко.) Безбородько не може угнатися за всіма думками і говорить сьогодні значно гірше, аніж завжди. (М.Стельмах.) “Змовились усі, як один”, - тоскно мимрить управитель. (М.Стельмах.) В школі гуло, як і раніш. (С.Васильченко.) Над комишами ще нижче, ніж вчора, спускалось олив'яне небо. (М.Коцюбинський.)

Порівняльний зворот, як і підрядні порівняльні речення можуть приєднуватися сполучниковими сполученнями *більший/а/е, як; менший/а/е, як; більший/а/е, ніж; кращий/а/е, як; гірший/а/е, ніж*¹ тощо: *Раби рабів ще гірше, ніж раби.* (Л.Костенко.) *Краще смерть, ніж вічний сором!* (Леся Українка.) *Тут жита були кращими, ніж на горбках.* (М.Стельмах.) *Квітка жовтого латаття красива, проте грубіша, ніж квітка латаття білого.* (З підруч.)

Не ставиться кома перед *як* у виразах *(не) більш як, раніше ніж, довше ніж*: *Пісня лунала не менше ніж три хвилини. Сніг випаде не*

¹ Див. с.81.

198. Переписати речення, порівняльні звороти підкреслити.

Свій чорний хліб кращий, як чужа паляниця з маслом. Ближня соломка краща, ніж заморське сінце. Нема смачнішої водиці, ніж з рідної криниці. Немає напою міцнішого, ніж вода. Добра стежка краща, ніж непевний шлях. Краще крихта певності, ніж лантух надії. Сьогоднішній ранок завжди мудріший, ніж учорашній вечір. Одна вранішня година краща, як три денні. Думки завжди прудкіші, ніж руки. Немає гіршого ворога, ніж дурний розум.

Народна творчість.

199. Переписати, розставляючи пропущені розділові знаки. Порівняльні звороти підкреслити. Вказати підрядні порівняльні речення.

I. Нічого в світі нема кращого, ніж м'яка весняна земля, достигле, з текучим зоряним туманцем осіннє небо і ясноокі діти з батьками. (М.Стельмах.) Нема мудріших, ніж народ, учителів. (М.Рильський.) Необхідність українських видань у Росії більш ніж очевидна, адже в країні проживає понад чотири мільйони українців. (З журн.) Я ніколи не бачив дружніших людей, як мої діди. (М.Стельмах.) Вбогий куліш здавався їм смачнішим, ніж домашні ласощі. (С.Васильченко.) Цілий день батько ходить добріший, ніж будь-коли. (Є.Гуцало.) Лягай, дівко, спати! Завтра будеш старіша, чим сьогодні, а від того й розумніша. (Г.Квітка-Основ'яненко.) В неї очі соковитіші, ніж вишні. (В.Климентовська.) Перш ніж опустити цебро, ми, тісно збившись, дивимося в глибину. (О.Гончар.) Ще не було ріднішого, як ти. (Л.Костенко.) Перш ніж їсти качку, на неї треба добре надивитись. (Є.Гуцало.) Звичайно, це не кокосовий горіх, не фінік чи банан, та все ж краще, ніж нічого. (О.Гончар.) Тхір зухвало бадьориться, хоч і менший, ніж куниця. А тхоряча з вовком дружба більш принизлива, ніж служба. (І.Гнатюк.) З мене таки кращий герой, ніж із клоччя батіг. (Є.Гуцало.)

II. Тяжче заробити хліб, аніж випросити. (М.Стельмах.) Так працював більш як годину, не перепочиваючи ані хвиляки. (О.Кобилянська.) Чи є в людини щось вільніше, ніж очі її? (Є.Гуцало.) Важчим здається Івасеві люб'язне материне слово, аніж суворе та грубе батькове. (Панас Мирний.) Яке то голосне мовчання слова! Пекучіше, аніж дубові дрова. (Л.Воловець.) Для самої людини немає нічого дивнішого, ніж вона сама. (Є.Гуцало.) Зломити мужиків йому [управителю] хочеться не менше ніж панові. (М.Стельмах.) Ще більш нещасним чув себе, ніж досі. (І.Франко.) Капітанова дружина виявилася ще кращим організатором, ніж її чоловік. (П.Загребельний.)

III. Завжди терновий вінець буде кращим, ніж царська корона. Завжди величніше путь на Голгофу, ніж хід тріумфальний. (Леся Українка.) Як

сонце могутче, такий будь і ти. (Б.Грінченко.) Дерево, як і людина, сподівається. І крила сподівань дереву на рідній землі потрібні не менше, ніж людині. (Є.Гуцало.) Вальдшнеп, або лісовий кулик, - благородна птиця, трохи менша, як наш голуб, темно-рудуватого кольору. (Остап Вишня.) Палкий, як порох, сміливий, як голодний вовк, - він усіх побивав, над усіма верховодив. (Панас Мирний.) Краще воля, ніж дрібка пшона. (П.Перебийніс.) Через будову кісток кажани літають значно гірше, як птахи. (З підручн.) Договір дорожчий, ніж гроші. В голоблях так тягне чорний, як і білий. Бачить, як вовк, чує, як лисиця, а поведки має свинячі. (Нар.творч.)

200. Перебудувати речення так, щоб вони містили порівняльні звороти. Підкреслити в кожному всі члени речення.

Бувають поразки важливіші за перемогу. (О.Гончар.) Як те мовчання серце пропікає! Воно пече сильніше від золи. (Л.Воловець.) Воно й грошики дуже хороші! Ну, та жінка миліша за гроші! (Б.Грінченко.) Нема цікавіших людей за міліціонерів. (П.Загребельний.) Своя хата ліпша за чужу палату. Окраєць хліба смачніший за цебер ждаників. (Нар.творч.)

За умови прямого називання кількості чогось без порівняння, відокремлення немає і кома перед сполучниками *як, ніж* не ставиться: *Асигнування на будівництво житла в цьому році зростуть **більш ніж** на п'ятдесят відсотків.* (З газ.)

201. Прочитати подані в обох колонках речення. Пояснити вживання розділових знаків.

Задня частина кремезного тіла борсука набагато товща, ніж передня.

Молоко лосихи жирніше, ніж коров'яче.

Один пацюк протягом року знищує більш як 17 кг різноманітних харчових продуктів.

Під час сплячки у їжаків більше ніж на третину зменшується маса тіла.

202. Переписати, розставляючи пропущені розділові знаки. Вказати прості речення з порівняльними зворотами та складні речення із підрядними порівняльними, що приєднані до головного речення сполучником *ніби*.

Нерівня душ це гірше ніж майна! (Л.Костенко.) Ненависть краща ніж любов фальшива! (Д.Павличко.) Немає більшої злоби ніж злоба наклепника. (О.Духнович.) Поезія більше ніж логіка зна. (Б.Олійник.) Буває ближче з іншої країни ніж тут – на Україну з України. (Л.Костенко.) Мені більше жаль ніж досадно більш досадно ніж страшно. (П.Куліш.) Бачать очі ревниві далі ніж орлині. (Нар.творч.) Піщинку безсмертя можна знайти певніше ніж голку в стіжку сіна ніж перстень на дні моря ніж меч-кладенець і скатертину-самобранку. (Т.Майданович.) Прийшлося йому прожити тиждень гірше ніж у пропасниці у тому безмірному страху. (Панас Мирний.) Дельфіни пірнають не глибше ніж на 60 м. Загальна кількість тюленів-монахів на всій земній кулі становить не більш як 500 особин. (З підруч.)

203. Записати народні прислів'я за поданими початками. Обґрунтувати вживання розділових знаків.

Краще погана дорога, ніж Скрипливе колесо заїде далі, як
Краще ходити в латанім, ніж Рівному дереву легше зламатися, ніж
Знає більше, ніж... . Бережись підлесливого більше, як... .

Довідка. Поганий супутник; справне; у хапанім; кривому; старий; пса.

& 204. Записати під диктовку. Записане звірити з надрукованим.

Серед комахоїдних звірів особливу увагу привертають вухаті їжаки. Це дуже нечисленні звірі фауни України. Тварини невеликого розміру, завдовжки не більші ніж 20 см. Довжина їхніх голок не більша ніж 2, 5 см. Тулуб незграбний, ноги довгі.

Гніздові кубла вухаті їжаки влаштовують в норах на глибині не більше ніж 50 см на схилі пагорбка або під кущем. Харчуються комахами, зокрема жучками й мурашками, вишукуючи їх серед рослин. Нападаючи на отруйних змій, їжаки не хворіють від їхніх укусів.

У пошуках їжі вухаті їжаки досить швидко бігають, набагато швидше, ніж звичайні. За умови небезпеки вони скручуються не повністю, як звичайні їжаки, а лише, підігнувши голову, шиплять і підскакують, намагаючись уколоти голками напасника. (За О.Корнєєвим.)

Порівняльний зворот не слід сплутувати з **прикладкою**, що так само приєднується за допомогою слова *як*: *Проблеми української мови як державної за роки незалежності тільки помножилися.* (А.Шевченко.)

До такої прикладки можна поставити питання *у ролі кого (чого)?* На відміну від порівняльного зворота прикладка комою не виділяється: *Керівництву відрекомендували механіка як героя війни, людину*

205. Прочитати речення, вказати у них прикладки. Як відрізнити прикладку від порівняльного зворота?

Світ постає перед нами як калейдоскопічний потік вражень. (І.Білодід.) Андрій завжди носив в душі, як святиню, образ жінки, образ сестри, образ матері. (І.Багряний.) Шевченка так канонізували в наших очах, що ми в своїй уяві сприймали його як столітнього діда. (С.Ткаченко.) В минулому українська мова часом трактувалася як мова селянська, більше побутова. (О.Гончар.) Живопис ярмарку поставав перед нами, такий розмаїтий, бурхливий і розгонистий, ну просто як монументальне творіння мексиканців! (О.Гончар.) Як один з провідних жанрів народної оповідної творчості казка відіграла важливу роль у розвитку писемності. (І.Березовський.)

206. Подані речення, розставляючи в них пропущені розділові знаки, записати у такій послідовності: 1) речення з порівняльними зворотами; 2) речення, що містять прикладку.

В цій хустці давній ще бабиній береженій на дні скрині як найдорожчий скарб Катря була схожа на гарненьке ображене дитя. (Григій Тютюнник.) Старенька бабо ти між нами дітьми премудрою здавалась як Мінерва. (П.Куліш.) Як великий художник природа дала волю своїм фантазіям творячи з весняних марев озера лагуни сліпучі плеса. (О.Гончар.) Вухатих їжаків слід зберігати як пам'ятку української природи. Як рідкісних зникаючих тварин їх занесено до Червоної книги України. (О.Корнєєв.) Він вам як син. (Л.Костенко.) Так я тебе полюбив так мені тебе жалко як рідного сина! (Г.Квітка-Основ'яненко.) Ми мовчки поєднавши руки були як брат і як сестра. (М.Драй-Хмара.) Благослови мене як сина! (Г.Квітка-Основ'яненко.)

& 207. Записати під диктовку. Записане звірити з надрукованим.

І. Високе небо над тобою гуде од вітру, мов блакитний дзвін. (О.Гончар.) Небо синіло, як літом. (І.Нечуй-Левицький.) Виходить сонце на поля незаймане, як немовля. (Д.Павличко.) Сонце, викочуючись, неначе якийсь величезний рубін, розливало світ на ліс. (О.Кониський.) Од сонця блиск, як од алмаза. (В.Сосюра.) Сонце сідало за вербами, наче гасло. (І.Нечуй-Левицький.) Хмара, як лебідь, пливе над лісами. Хмара за обрій, як річка, тече. (П.Осадчук.) Хмарини легко, як пір'їни, пливуть над стрічками доріг. (В.Черепков.) День, як багаття, тихо погаса. (Д.Павличко.) Наді мною в небі місяць, наче брат. (М.Стельмах.) На небі зорі, як коштовні перла. (Л.Федорук.) Зорі з неба сиплються, мов горох. (Г.Коваль.) Наче соколи сизі, у полі сизіють жита. Наче сокіл високий, у

полі високий світанок. (Є.Гуцало.) Чужинецькі вітри, як хорти, переймуть, у незнані краї, у ярмо поженуть. (О.Лупій.) Наче зачарований велетень, стояв ліс, опушений увесь інеєм білим, прикритий і пронизаний наскрізь сонячним сяйвом. (Панас Мирний.) Старі товсті дуби, широко розставивши волохаті руки-віти, ніби приймали нас в свої зрадливі обійми. (В.Винниченко.) Чепурні берези, як русалки, маяли на вітрі зеленими косами. (М.Коцюбинський.) Гей, над дорогою стоїть верба, дзвінкові дощові струни ловить, все вітами хитає, наче сумно мовить: “Журба, журба...” (П.Тичина.) Ворон, мов ошпарений, підскочив на якийсь аршин угору, каркнувши, тріпнув крилами і аж тоді полетів у туман. (М.Стельмах.) А вороння – як прапори жалоби чорної у хмарі. (А.Малишко.) І шмаляв я самотній, мов вовк, снігами. (М.Шевченко.)

III. Тріпоче синьо-жовтий стяг, як вільне серце України. (А.Камінчук.) Пречиста блакить ясніє у безмірній високості України, як праведна душа народу. (Я.Гоян.) Любіть Україну, як сонце, любіть, як вітер, і трави, і води... (В.Сосюра.) І, як небо, як даль солов’їна, не кінчається Україна. (П.Осадчук.) І вдивляється в очі мені з-понад зір, наче батько, суворий Тарас. (Д.Павличко.) Як Чорне море, наша воля грає. (Є.Гуцало.) Розтялися шляхи, як брови Гамалії. (В.Стус.) Завмирають на віях віки, наче скарб Полуботка пропалий, наче досвід Мазепи гіркий. (М.Якубовська.) Я не гнусь, мов раб, під гнітом. (Г.Чупринка.) Ти постаєш в новій обнові, як пісня, линеш, рідне слово. (Д.Білоус.) Мамою ще вишиту сорочку бережу, як доленьку свою. (Г.Бідняк.) Хатиночка як чашечка: невеличка, чиста, ясна, весела. (Панас Мирний.) Клята власність, як болотяник, засмоктала мене в болото. (М.Стельмах.) Я, мов Чахлик Невмирущий, не зачах. (В.Черепков.) Неначе квітку, обняти хочеться весь світ. (В.Сосюра.)

IV. Як витязь, рідний Київ над Дніпром одяг осінній бронзовий шолом. (Д.Луценко.) Красень Київ розцвів, ніби в чаші зеленій, в садах. (В.Сосюра.) А Севастополь, наче лебідь білий, у Чорне море гордо відплива. (В.Грінчак.) Мов шкура тигра в ржаво-бурій шерсті, шолом нори вгорнувши у сувій, рудіє місто на скелястій персті. (М.Бажан.) Мов древнього Єгипту піраміди, донецькі терикони вдалині. (В.Сосюра.) А в колисках погойдуються діти, як птахи, сповинуті в легенди України. (А.Малишко.) Життя, як ниточка, тонке, таке хрупке, мов кришталева нитка. Та годі нити! Будем жити! (А.Григоренко.) Спустилося вже сонечко низенько, промінням степ червоний золотило і, мов дрімаючи, на небеса гляділо. (П.Куліш.) І місяць у небі, неначе від спеки сухарик, зсихається, робиться меншим і меншим щоразу. (О.Слоньовська.) Воскресай, моя юність, як прадід на смоленій палі, як жорстокий чебрець при батьківським дворі мойому. (А.Малишко.) Любка співала, мов соловейко в гаю, та вишивала великий рушник хмелем та зірками. (І.Нечуй-Левицький.) Неначе бджоли обліпили невеличкі вічка своїх уликів, так народу набилося коло кожного входу. (Панас Мирний.) Голос прозвучав так тяжко, наче на ланцюгу свого голосу він витягував із

грудей важкі відра зі словами. (Є.Гуцало.) Ні одно слово не зірветься з язика, наче вони поприлипали до піднебіння, наче хто губи йому зашив... (О.Кониський.) Плекаймо наші душі, як дбайливий садівник плекає троянди. (М.Луків.)

V. Коні, як огонь, горять, летять, як вітер, слухають, як діти. Легкі, як тес лебедине пір'я, стрункі, неначе мрія різьбаря, вони – вечірня й ранішня зоря... (М.Рильський.) Коні випасаються на лузі, ніби на долоні у Карпат. (М.Кондратенко.) Усе село було видко, як на долоні, з усіма білими хатами, з клунями, з церквою, з садками й вербами. (І.Нечуй-Левицький.) Чорніють рідні пагорби і гори, мов батькова долоня в мозолях. (Д.Павличко.) І хоч надворі дощ, як із відра, летять у вирій птахи сумовиті. (І.Світличний.) Час летів немов на крилах. (Леся Українка.) Шурхоче шлях від швидкостей шалених. Куди спішиш, неначе навіжений? (С.Бурлаков.) І дні, мов коні вороні, дорогоцінний час несуть. (М.Вінграновський.) День за днем і ніч за ніччю полізли, мов безногі черви поплазували. (Панас Мирний.) У книги люди, наче бджоли в соти, знесли сяйливий, чародійний мед. (Д.Павличко.) Зоря людської мудрості нас кличе. Шикуються книжки, немов бійці. (П.Перебийніс.) У класі, як губка воду, втягували школярі нові для них знання. (С.Васильченко.) Тремтіли за лугом далекі гаї, мов птичі розкинуті крила... (В.Сосюра.) І ваше серце, тріпаючись, як пташка під сіткою, підспівує світові. (Панас Мирний.) Люди наче води в рот понабирали, мовчать. (О.Кониський.) Та мовчать дуби й ялички, мов набрали в рот води. (Г.Усач.)

VI. Ми розсипані, наче намисто, на вселенських просторах землі. (В.Сіренко.) Крізь вечори, мов корінь у саду, я повернувся до отчого порогу. (А.Малишко.) Немов до брата, підійду до клена й зігрію змерзлі пелюстки долонь. (Є.Гуцало.) Деся тополі дзвонять, мов мечі, в небі України. (П.Перебийніс.) Я і сама, як та тополя наче, пустила корінь в землю цю. (Т.Синьоока.) На світі білому єдине, як і Дніпрова течія, домашнє вогнище родинне, оселя наша і сім'я. (Д.Білоус.) Батьки пізнали справжній хліба смак, передали, мов скарб, мені у спадок. (Г.Лютий.) І мати моя, ніби сива жоржина, цвіте біля стежки в осіннім дворі. (Н.Матюх.) Самотньо я жив, наче кінь степовий, шануючи тільки свободу. (П.Безруч.)

СТОП!

* Переписати, вставляючи пропущені літери та розставляючи пропущені розділові знаки. Після кожного слова з орфограмою позначити в дужках номер цієї орфограми.

Ч..пляйся за кручу як тер..н колючий ч..пляйся за небо як яблуні цвіт. (В.Стус.) Були завжди лукаві гнучкі мов в..рболіз ч..плялися за славу мов р..п'яхи до кіз. (В.Мордань.) Крізь тло бе..межжя й страдного буття д..вись у світ довірно як д..тя і грай собі в..селого в п..чалі на струнах

незн..щен..ості Ж..ття. (Т.Севернюк.) За щ..рим словом ностальг..я мов сніжний проліс ож..ва за словом ч..стим наче зірка що не тьмяніє не згаса а кличе як струмок з узгірка як в рясті радісна роса. (С.Бурлаков.) А очі наші як вогні. (Олександр Олесь.) Світ зуп..нивсь час вимкнувш.. наче комп'ют..р. (О.Слоньовська.) А по суспільству ро..повзається б..знес слово ж..рне наче нафтова пляма. (П.Вольвач.)

СЛОВА, ГРАМАТИЧНО НЕ ПОВ'ЯЗАНІ З ЧЛЕНАМИ РЕЧЕННЯ

Усі слова у реченні пов'язані між собою граматичним зв'язком. Проте речення може супроводжуватись словами або групами слів, граматично із словами речення не пов'язаними. Це **звертання, вставні слова та вигук**.

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ЗВЕРТАННІ

208. Прочитати речення, правильно їх інтонуючи. Вказати слова, що називають того, до кого звертаються з мовленням. Яка різниця між звертанням непоширеним і поширеним?

Дозвольте ж, друзі, і мені відкрити серце, думку, слово. (М.Тарновський.) Привіт тобі, Сонце! Привіт тобі, Воле, від серця мого і народу! (Олександр Олесь.) Не треба, мій друже, не треба напоювать сумом пісні. (В.Сосюра.) Прощай, чорнобрива! Прощай, моє ясне сонечко! (І.Нечуй-Левицький.) Не дивися, доле, так журливо. Дивне диво – вік земний людини! (М.Самійленко.) На ясні зорі і на тихі води, щемлива доле, виведи мене. (В.Шукайло.)

Інтонацією звертання відокремлюються в будь-якій позиції – на початку, в середині і в кінці речення.

Найвиразніше оклична інтонація звертання виявляється, якщо воно стоїть на початку речення: **Мамо!** Чому сльози, скажіть? (Л.Забашта.) **Мамо,** засніть до ранку. (М.Лиходід.) **Мамо,** чого зажурились? (Д.Луценко.) Від наступного речення звертання відділяється паузою.

Якщо звертання стоїть у кінці речення, оклична інтонація, з якою воно вимовляється, дещо послаблюється: *Де ж ви зараз, мої синочки?* (М.Томенко.).

У середині речення звертання виділяється паузами й вимовляється низьким тоном у пришвидшеному темпі: *Болять мені, **мамо,** руки твої.* (Р.Лубківський.)

Звертання виділяється з обох боків комами або комою з одного

боку: **Друже**, нам ще літо не збулось! (М.Самійленко.) **Хворіти, парубче**, доволі. (М.Стельмах.) **Мій сон щасливий, тату**. (П.Перебийніс.)

Якщо звертання, яке стоїть на початку речення, вимовляється з окличною інтонацією, після нього ставиться знак оклику, а наступне слово пишуться з великої букви: **Шевченку!** Відгук дум твоїх чи чуєш ти у нашій співі? (М.Рильський.)

Якщо звертання стоїть у кінці речення, після нього ставиться знак відповідно до інтонації усього речення: **Бувайте здорові, добродійко!** (Марко Вовчок.) **Уставай скоріш, земляче!** (М.Стельмах.) **Великий раритет - любов, братове.** (Л.Скирда.)

Звертання можуть бути непоширеними: **Спасибі, мамо**, що мене навчили любити невмиручі ті пісні. (В.Грінчак.) і поширеними (мати при собі пояснюючі слова): **Високе сонце!** Золотий вогонь ти вічно сієш у світи холодні. (Д.Загул.) **Ти синьоокий такий, рідний товаришу наш!** (В.Сосюра.) **Широкий Дніпре мій**, з тобою ми в розлуці. (А.Малишко.)

Повторювані або однорідні звертання між собою можуть розділятися комою або знаком оклику: **Друзі мої! Вороги мої! Люди!** Яка прекрасна вільна земля! (Д.Загул.) **Прийдіть, мої брати, мої діди, опришки, запорожці, галайди.** (Д.Павличко.)

Звертання можуть мати при собі прикладку: **“Дідусю, голубчику!** Пустіть мене!” – почав благати Санько. (Б.Грінченко.) **Люблю вас, люди, мислячі істоти**, за клопоти великі і малі. (П.Перебийніс.)

Особові займенники *ти* і *ви* здебільшого виступають у ролі підмета: **Звідкіль ти, птице**, прилетіла? (Г.Коваль.) Проте вони можуть входити і до складу поширеного звертання: **Люблю тебе, моя ти пісне!** (В.Сосюра.) **Таточку, батечку, і ти, матінко ріднесенька!** **Що ж мені робити?** (Г.Квітка-Основ'яненко.)

Пунктограма: кома і знак оклику при звертанні (15)

209. Прочитати. Вказати звертання непоширені й поширені. Обґрунтувати вживання розділових знаків при звертанні.

І. Радуйся, дівчино, разом зі мною сонцем і ясною голубизною. (Д.Павличко.) Не стій, мати, та й коло хати, не сій по каменю тієї м'яти. (А.Малишко.) Ми ж, моя матінко, козачого роду. (Марко Вовчок.) Пусти мене, мій батеньку, на гори! (Леся Українка.) Пийте, груди, прозору блакить. Пийте, очі, проміння струмкове. (В.Чумак.) Бунтуй, людська душе! Гартуйсь у дії! (Т.Севернюк.) Чи знаєш ти, хлопче, якого коня тобі серед поля вготувала доля? (Б.Олійник.) Будеш, мати, мене проводити. Будеш, коню, мені воювати. (М.Вінграновський.) А було б тобі, парубче, неньку слухати. То й не відав би, синку, горя-скрути ти. (С.Йовенко.) Згода, хлопчику, чи ні? (Д.Павличко.) Життя – це рух. У цьому, брате,

сіль. (А.Романенко.) Життя, ти мій трамвай, в депо не поспішай! (В.Базилевський.) Розкажи ж мені, сивий діду, про свої пережиті дні. (Д.Загул.) Не шипи, не кривись, чоловіче, слухай старого. (М.Стельмах.) Ех ви, дні мої потрачені, недоказані слова! (Д.Фальківський.) Оксанцю, час нічого не стирає. (Г.Кирпа.) Що тобі, моя рибочко? (Марко Вовчок.)

II. Я напоїти силою твоєю хотів би пісню, земле ти моя! (В.Сосюра.) Читачу! Поглянь, усміхнись: я твій, я не вмер, я живий! (М.Рильський.) Пиши, не розгинайся, повістаре! (Н.Тихий.) Відкрійся, таємничий аноніме! (П.Перебийніс.) Спогади ніжні, ви ще не зів'яли. (В.Шукайло.) Стережися, польова пташко, знизу блискучих котячих очей, а згори бистрих пазурів хижого шуліки! (Панас Мирний.) Хто ти, хто ти, незнайомко із засмученим лицем? (П.Перебийніс.) Не читатимеш горя з могого лица, загадкова якась королево! (Т.Осьмачка.) Коли ж ти вийдеш, ніжна Ярославно, на темний вал одчаю і жаги? (П.Пилипович.) Ви пробачте, що все так трапилось, добра жінко, чужа мені. (Т.Севернюк.) Куди пливеш, мелодіє? Несеш мене куди? (М.Бажан.)

210. Переписати. Визначити однорідні звертання та звертання, супроводжувані прикладками, підкреслити їх. Пояснити вживання розділових знаків.

Зразок. Сільський, чоботарю, старий кожум'яко, мій батьку посивілий¹, жди мене дома! (А.Малишко.)

I. Пане гетьмане, і ви, батьки, і ви, панове отамани, і ви, братчики, хоробрії товариші, православні християни! На чім держиться Запорозжя, як не на давніх, предковічних звичаях? (П.Куліш.) Де ж ти, Хмелю, де ж ти забарився, Богом нам дарований Богдане? (Б.Олійник.) Ой, Морозе-Морозенку, преславний козаче, за тобою, Морозенку, Україна плаче. (Нар.творч.) Ось слухай же, мій голубе, мій орле-козаче! (Т.Шевченко.) Голубонько Оленко! Що це ти видумала? (П.Куліш.) Катерино, серце моє! Лишенько з тобою! (Т.Шевченко.) “Миколо, мій голубе сизий! – сказала Мокрина. – Думка про тебе тліє в моєму серці”. (І.Нечуй-Левицький.) “Соколе мій, козаче! – каже Катря. – Коли ж ти вернешся?” (Марко Вовчок.) “Серце моє, Максиме! – сказала Мирослава. – Не журися!” (І.Франко.) Нема чутки, пане Максиме. (Марко Вовчок.) Повідай, вояко, не парубок – порошок, чого це ти сяєш, як сонце на шпорах? (М.Луків.) Заграй, музика, заспівайте, ангели в небі, пташки в лісі, жабоньки попід берегами, дівчаточка під вербами. (О.Довженко.) О рідний краю, рідна стріхо, мою любов прийми. (С.Будний.) Здрастуй, здрастуй, моя жоржино і вербове моє село! (М.Вінграновський.) Здрастуй, Леся, Шура, Олександра, навіть і не знаю, як іще! (І.Калянник.)

II. Україно, пісне соколина, дай мені своєї висоти! Рідна мово, зелена діброво! Чую пісню твою молоду. Бандуристе, сизокрилий мій козаче,

¹ Поширені звертання підкреслити не виділяючи пояснювальних слів.

окропи свої зіниці у Дніпрі! Добридень вам, дідусю і бабусю! Добрий вечір тобі, мамо, пісне моя! Не все тобі видно, мій брате і друже. Правітчизно, земле моя рідна, випить небо дай мені до дна! Доле, ненько моя сива, сестро журавля! Ти журлива і щаслива, як моя земля. О, вічні книги, сестри білочолі! Життя без вас – розруха світова.

З творів П.Перебийноса.

@ 211. Переписати. Визначити звертання та прикладки, які їх пояснюють. Прикладки підкреслити. Вказати звертання поширені. Позначити в реченнях пунктограму “кома і знак оклику при звертанні”.

Пробудіться, орли сизі, славні козаченьки, заверніть колишню славу України-неньки! (В.Чумак.) Козаче, голубче, соколику мій, дай білу рученьку, зо мною постій! (С.Руданський.) О моя Русалко з срібними речами, чом ти не воркуєш темними ночами? О моя Русалко з срібною косою, чом ти не щебечеш пташкою дзвінкою? (Олександр Олесь.) Ти, дівчино, життям розбита, грай! Грай на оцих людьми розбитих струнах. (Леся Українка.)

212. Переписати, розставляючи розділові знаки. Підкреслити у реченнях усі члени речення.

Не розлюблю тебе ніяк моя вишнева Україно красуне, страднице моя! (В.Сосюра.) Живем ми з тобою під небом високим моя Україно струнка й кароока. Дорога ця стелиться рястом зеленим моя Україно єдина у мене. (К.Піка.) Пругка і вперта до людей не люта і день і вік для тебе замалий мій український кореню земний моя красуне рута незабута! (А.Малишко.)

Якщо звертання стоїть на початку висловлення, відзначається певною самостійністю і в комунікативному відношенні виконують функцію речення, воно називається реченням-звертанням (вокативним реченням): **Свята свободо!** *Складено голів за тебе стільки!* (Ш.Петефі.) У порівнянні зі звичайними звертаннями речення-звертання передають більш складний зміст.

У комунікативному відношенні такі звертання виконують функцію речень. За призначенням вони поділяються на:

такі, якими привертають увагу, просять або закликають;

такі, що виражають спонукання, прохання, наказ, попередження, заборону;

такі, що виражають настрої та переживання.

У художньому стилі з метою увиразнення почуттів використовують ряди речень-звертань: **Світе мій! Моя ти доленько святая! Моя ти сило молодая!** *Світи на мене і огрій, і оживи моє побите убоге серце, неукрите, голодне...* (Т.Шевченко.) **Україно моя! Вітчизно! Кохання моє лебедине! Не потрібні мені без тебе ні**

озера, ні небеса! (Д.Павличко.)

Речення-звертання вимовляються з інтонацією радості, захоплення, прохання, заборони, докору.

У кінці речення-звертання здебільшого ставиться знак оклику:
Матінко моя ріднесенька! Не тужи ти за мною, не плач в самоті...
(І.Франко.) **Рідний голосе рідного степу! Говори тепер, говори!..**
(М.Самійленко.)

213. Прочитати, дотримуючи правильної інтонації. Вказати речення-звертання. Пояснити вживання розділових знаків.

Світе тихий, краю милий, моя Україно! За що тебе сплюндровано, за що, мамо, гинеш? (Т.Шевченко.) Поля мої рідні, найкращії в світі, багаті на силу, на пишную вроду, засіяні хлібом і потом політі, робітницьким потом мого народу! Родючі та щедрі! В позлотисті шати свого хлібороба могли б ви окрити! (Б.Грінченко.) Україно, зоряний розмаю! Я з тобою долю розшукав. Я любов”ю тихо присягаю на святому полі рушника. (В.Свідзинський.) Калинонько! Ти – з маминої пісні, з легенд, казок, сопілок благовісних. (В.Василяшко.) Бандуристе, орле сизий! Добре тобі, брате! (Т.Шевченко.) Мій побратиме! Інколи пейзажем ми про людину найточніше скажемо. (М.Рильський.) Осене! Ти звучиш так печально і світло. (С.Йовенко.)

@ 214. Переписати, розставляючи пропущені розділові знаки. Позначити в реченнях пунктограму “кома і знак оклику при звертанні”. Звертання підкреслити крапками.

І. Чи я до тебе Україно прибу́юсь мов крапля у Дніпро? (М.Стельмах.) І вірю нене до загину що зійде промінь у долину... В прозору тишу голубину ти зійдеш рідна із хреста! (М.Рильський.) Любов до тебе Україно найкращий в світі оберіг. (В.Черепков.) Україно рідна Україно ти мене до серця пригорни! (П.Перебийніс.) Хіба можеш ти бути рабою Україно безсмертна моя! (В.Сосюра.) Уклоняюсь тобі всенародно моя мамо сива зозуле. (А.Камінчук.) Зірви Мадонно нам із душ полуду не допусти до братовбивства мсти! (В.Бровченко.) Народжуйся роде руської вроди на трави на зорі на лагідні води! І радуй вівки мій добрий народе зерном і піснями всесвітні народи! (Б.Олійник.) Краю ти мій краю кращого за тебе я в житті не знаю! (В.Сосюра.) Спасенна дорого освячена Богом веде мене далі за гори та доли. (Т.Мельниченко.) Будь доброю державності дорого. (В.Однолько.) Дрібні твої трагедії людину одірвана від поступу часу! (Д.Загул.) Кожній квітці цвісти твоїм дітям рости Україно моя Україно! (Д.Луценко.)

ІІ. Журавко журавочко сива горюєш і ти від грози. (В.Грінчак.) Чом ти жайворе в зеніті не співаєш пісню літню? (П.Перебийніс.) Не рахуй моїх років! Їх не варто лічити зозуле. (В.Раєвський.) Куди ви летите мої

високі птиці? (Б.Олійник.) Станьте птахи на коліна! Заздріть півневі півні! Він співає солов'їно голосні свої пісні. (В.Симоненко.) Докіль лежатимеш, лінивче? Іди ледащо до мурашки приглянься до її звичаїв і будь розумним. (З Біблії.) Почекайте варенички прийде на вас масниця! (Нар.творч.)

III. Різдвянику ти наче казка літа на підвіконні буйно так цвітеш. (Н.Кащук.) Не в'янь мій проліску цвіти завжди. (Г.Коваль.) Мій український кореню земний моя красуне руто незабута! (А.Малишко.) Смородинко а ще ж надворі лютий! Нащо ти так поспішно розцвіла? (В.Герасимчук.) Не ремствуй стара траво що трав молодих юрма справля своє торжество і топче тебе гульма. (В.Базилевський.) Шуми весняне дощове вітрило ярійте трави і хиліться сосни і ти заходь зі мною темна ноче на вогник той де жде мене любов. (А.Малишко.) У радості у горі іду криниченько до тебе! Спішу до тебе горо! (П.Перебийніс.) Холодний вітре бий у мерзлі вікна скигліть тополі плаче мокрі верби! (М.Рильський.) Ти сивий лісе в сутіні прозорій і ви гаї в зелених льолях літ нічого так не треба як в підзор'ї мені ваш голос чути і стежить ваш політ. (М.Вінграновський.)

Звертання виражається іменником у формі кличного відмінка: *Не будемо, **пісню**, прощатись!* (П.Перебийніс.) Дуже рідко вживається форма називного відмінка – найчастіше таке трапляється у поетичних творах при потребі скористатися іншим наголосом або вживанні у ролі звертання запозиченого слова: ***Трохим Іванович**, над нашою рікою я все скажу і серце заспокою.* (А.Малишко.) ***Шматок землі**, ти звешся Україною. Ти був до нас. Ти будеш після нас.* (Л.Костенко.) *Там навіть дна немає, **міс Грін**!* (П.Загребельний.)

Якщо звертання виражене іменем та по батькові, обидва ці іменники вживаються у формі кличного відмінка: ***Ларисо Петрівно**, в дитинстві на “ти” була з Вашим віршем.* (С.Йовенко.) ***Якове Івановичу! Петре Васильовичу! Григорію Семеновичу!** – вдавсь він до суддів. - Ось слухайте, що я казатиму*. (Б.Грінченко.)

Якщо звертання виражене іменником, що має при собі прикладку, ці два слова також узгоджуються у формі кличного відмінка: *пане полковнику, товаришу сержанте*. Проте якщо до військового звання входить слово *старший, молодший*, такого узгодження може не бути: *товаришу старший лейтенант*. Так само узгодження може не бути якщо означуване слово або прикладка виражене іншомовним словом: *шановний пане Джонсон, містере Дріскол*.

У поетичних творах іменник, яким виражене звертання, та прикладка можуть не узгоджуватись: *Поговори зі мною, **друзе вірш!*** (С.Йовенко.)

Звертання може бути виражене прикметниками та дієприкметниками, що перейшли в іменники: ***Безсмертні!** На коліна станьте перед смертними людьми!* (В.Симоненко.) *Я не з вами,*

обережні. (П.Перебийніс.) **Тривожне,** засни непробудно!
(П.Воронько.) *Відчуваю, рідна, я твої докори.* (І.Колодій.) *Та куди ти, оглашений?!* (М.Стельмах.) **Кохана,** далеко зима! (П.Перебийніс.)

Зі звертанням не можна сплутувати так званий “називний уявлення” - слово, що вказує на особу чи предмет, про який говориться в реченні: **Земля!** *О, скільки в слові цьому злилося вищих почуттів!* (П.Воронько.) **Мати!** *З шорсткої долоні пахко війнуло теплом.* (Г.Каліш.)

215. Прочитати речення. З’ясувати, якою частиною мови у формі якого відмінка виражено в кожному з речень звертання. Обґрунтувати вживання розділових знаків.

Тату, наш лелека прилетів! Мамо, чуєш мову солов’їну? (О.Лупій.) Щось, брате, ти про рушничок завів. (А.Малишко.) Позовіть мене, Максиме, батьку мій! (П.Перебийніс.) Благословіть в дорогу, матері. (Л.Костенко.) Уклін доземний вам, Тарасе! (О.Доріченко.) Товаришу молодший лейтенант, ми з вами не земляки? Товаришу майор, ніякого вибуху не було! (П.Загребельний.) Слава твоя росте, друже Френк! (О.Гончар.) Як ви себе відчуваєте, містере Бентвуд? (П.Загребельний.) Розгорни фату, Світлано! (П.Перебийніс.) Умий же личко, перепеличко! (О.Довгий.) Не треба тобі, Хомо, бути на ліве око глухим, а на праве недочувати! (Є.Гуцало.) Збудімося, байдужі та оспалі. (В.Бровченко.) Мерщій, охочі! Майстер квапить. (П.Перебийніс.) А, це ви, Якове Опанасовичу! Здрастуйте! (Григор Тютюнник.) Кириле Петровичу, що там у вас сталося в степу? (О.Гончар.) Хтось, Аркадію Валеріановичу, увів вас в оману. (М.Стельмах.) Степане Івановичу! Вас до телефону! (Остап Вишня.) Кажі, Віро Пилипівно, з чим прийшла? (О.Гончар.) Спасибі ж тобі, Одарко Дармограїхо, за шану. (Є.Гуцало.)

@ 216. Переписати, подані в дужках іменники ставлячи у формі кличного відмінка. Позначити в реченнях пунктограму “кома і знак оклику при звертанні”.

І. Ти не дихай, (осінь), здаля сніговою хмарою на мене. (П.Перебийніс.) Де ж ти пропала, (ніч)? (Д.Павличко.) Рости й подвоюйся, (гордість) моя! (М.Вінграновський.) Добрий ранок, моя (одинокість)! (Л.Костенко.) Здійми своє світчасте знамено, (самотність)... (Т.Севернюк.) Встань, моя (любов), біля хати сонечком ранковим на поріг. (А.Малишко.) Божа (справедливість)! Із мого зерна хай тополька виросте в полі хоч одна. (В.Бровченко.)

ІІ. Пусти мене, (чоловік) добрий, на волю! (Б.Грінченко.) Пий, (козак), сік землі поволі на колінах перед полем долі! (П.Перебийніс.) Я зараз прийду на твою пісню, (побратим), і теж заспіваю. (Р.Іванчук.) Далекий (нащадок), ти чуєш мене? (П.Перебийніс.) Мерщій збирайся,

(мисливець), полювать! (О.Довгий.) (Товариш капітан), дозвольте вручити пакет! (П.Загребельний.) Не за тобою, (Орфей), йду із тобою я. (С.Йовенко.)

217. З текстів диктантів 8, 14, 25, 41, виписати речення зі звертаннями, звертання підкреслити крапками. Вказати звертання поширені та непоширені.

& 218. Записати під диктовку. Позначити в реченнях пунктограму “кома і знак оклику при звертанні”. Написане звірити з надрукованим.

I. Мій синку, ти би менш балакав, сам над собою менше плакав, на долю менше нарікав! (І.Франко.) Ти кого шукаєш, виглядаєш, та чого ти, хлопче, світом нудиш? (М.Рильський.) Поки ранки ще блакитні й білі, босоногий хлопчику, побігай! (М.Самійленко.) Мене згадаєш, милий друже, і пожалкуєш дуже, дуже... (Л.Глібов.) Спасибі же тобі, мій брате, за щирий, любий твій привіт! (І.Франко.) Брате мій, наречений Іваном! Нащо рятував мене? (Л.Костенко.) Прийми слова мої жагучі, як заповіт, юначе мій! (В.Сосюра.) Заборгував тобі я, чорний хлібе, за твій шматок і за твердий сухар, посипаний одрібчатою сіллю, як манною небесною. (А.Малишко.) Нехай не торжествують над тобою, мій сину, зрада честі і ганьба. (П.Перебийніс.) Веди мене, дорого правоти! (Д.Павличко.) Які різні, братове, буття й майбуття. (В.Густі.) Не муруйте, панове, руїни. Пам'ятайте, панове, хто ми. (В.Крикуненко.) Доки є дорога й рух, доти, брате, ми безсмертні. (Б.Олійник.) Вітаю вас, мої братове, любов'ю до свого народу, що лиш одна звільнити може від старості стару людину, від бідності людину вбогу. (Д.Павличко.)

II. Який красивий ти на повен зріст, мій зболений, принижений народ! (В.Женченко.) Моїй невільний звільнений народ, йдеш на розп'яття, як в обійми вод – мінливі і важкі, як вічні плити... (Т.Севернюк.) Коли б ми заодно були, о мій знедолений народ, не плюндрували б край наш орди, ми б ворогів усіх змели. (М.Кондратенко.) Гордою, сміливою бурею бурхливою встань, народ, зраджений, як один устань. (В.Чумак.) Чигирине! Догоріла у степу заграва, в сірий попіл обернулася козацька слава. (С.Щербак.) Боже великий, єдиний! Нам Україну храни! (О.Кониський.) Дзвони й кобзи, дзвоніть, дзвоніть! Добрий день, Україно-мати! (М.Самійленко.) Україно тернова, свята і висока, не зів'януть твої корогви золоті! (Т.Севернюк.) Яка дорога стелиться, мій краю, перед тобою в світлу далечінь, в яких садах, в якім палкім розмаю поллється спів грядущих поколінь? Я не мав гріха перед тобою, земле рідна, кривджена віками. (Д.Луценко.) В чому ти винна, земле моя, безборонна моя і безцінна? (Т.Севернюк.) Не дивуйся, Львова стародавній леве, браму, мохом криту, відчиняй весні. (М.Рильський.) Збирайся, еліто, уже наливо! Наливо по вінця. З привітом. Вкраїнці. (В.Бровченко.)

III. Так шуміть же, гаї неозорі, і сади, зацвітайте, як дим. (В.Сосюра.) Дніпре, русичів Славуті! Ви, пороги голосні! Переспівано й забуто стародавні вже пісні. (Д.Загул.) Ти старієш, Дніпре? В задумі ти, Дніпре. Скажи мені, Дніпре, під вічності вітром ти все пам'ятаєш? (С.Йовенко.) Прощайте, Славуті простори прозорі! (М.Стельмах.) Немов вітри, вируйте, хвилі скорі, до вас одних, до вас подібний я. (В.Сосюра.) Віночку мій любий, рясний, зелененький! Пливи за водою, мов човник легенький. (П.Куліш.) Гора моя Княжа, далеко із тебе видно. Смарагдовий айсберг по самі груди в Дніпрі! (Л.Костенко.) Моя голубко, ластівко, гора! Мій соколе, мій степе! Це Дніпра ласкава хвиля! (Н.Білоцерківець.) Слухай, Десно! Я з кожним словом віддаю тобі серця частину. (С.Йовенко.) Кров'ю, мово, навік запеклася ти на гнівних устах Кобзаря. (П.Перебийніс.) Тож стережися і шануйся, пісне, щоб правдою неправду не назвати й не видавати бажане за дійсне. (М.Луків.) Заграй, сивий Дніпре, вітрами подми, щоб бачили ми твої хвилі ревучі, батьків непідкорених, доли і кручі, стежки і дороги, де вирости ми! (А.Малишко.)

IV. Крізь ніч, крізь прах той день настане, коли воскресне, наш Богдане, народ обополи Дніпра. (М.Рильський.) Кров'ю, мово, навік запеклася ти на гнівних устах Кобзаря. (П.Перебийніс.) Твій, Гоголю, нещадний сміх чи не пройшов крізь літа сиві? (М.Рильський.) Зринай з Дніпра, нам Богом дане слово! Ми сповна сплатимо тобі борги. Гартуйсь, мужній, моя двожи́льна мово, таки пізнавши палі, батоги... (І.Гайворон.) Я без тебе, мово, без зерна полова, соняшник без сонця, без птахів діброва. (Ю.Рибчинський.) Я чисту совість, дужу силу маю від тебе, слово – струно золота! (Г.Кривда.) Мово моя колоскова, сестро-порадо шовкова, житимем вічно з тобою, рідною і дорогою. (В.Грінчак.) О Вкраїно, хлюпни ще піснею пісень. Розкрийсь для світу, пурпуровим, зеленошатим, калиновим озвися словом. (Л.Забашта.) В сонці купайтесь, з хмарами грайтеся, росами сійтесь, щастям засмійтеся, пісні веселі мої! (Д.Загул.) Здіймаймо, товариство, наші крила! (М.Вінграновський.) Дайте, люди, ласки мені трішки, крапельку вділіть мені тепла. (В.Симоненко.) Та вже як за книжками черг нема, то це вже, президенте, страшнувато. (Б.Олійник.)

219. Розкрити зміст кожного з фразеологізмів, визначити його походження. Вказати звертання, пояснити вживання розділових знаків.

I. Юпітере, ти гніваєшся, отже, ти неправий. Аве, цезар, ті, хто йдуть на смерть, вітають тебе! І ти, Бруте? Молилася ти на ніч, Дездемоно?

II. Слово, чому ти не твердая криця. Треба всюди, добрі люди, приятеля мати. Спинись, хвилино. Ти добре риєш землю, кріт старий!

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ВСТАВНИХ СЛОВАХ (СЛОВОСПОЛУЧЕННЯХ, РЕЧЕННЯХ)

Слова і сполучення слів, які виражають ставлення мовця до висловлюваної ним думки або характеризують спосіб її оформлення, називаються **вставними**.

Вставні слова і словосполучення на письмі виділяються **комами**: *А варто б озирнутись, **далебі**.* (Б.Олійник.) *Я мислю, **отже**, існую.* (Ант.вираз.) ***Будь ласка**, будь мужнім і сильним.* (О.Слоньовська.)

Зрідка вставні слова виділяються тире: ***Справді** – луна та стояла в кожній душі, бриніла в кожному серці.* (Панас Мирний.)

Вставним словам і словосполученням властива особлива інтонація: вони вимовляються прискорено, зниженим тоном і відділяються від інших слів у реченні паузами.

Пунктограма: кома при вставних словах (16)

220. Прочитати подані у трьох колонках речення, дотримуючи правильної інтонації. Визначити місце вставного слова у кожному з речень. Пояснити вживання розділових знаків.

***Либонь**, з усього я
надивувався.
(Є.Гуцало.)*

*Побачимось, **либонь**,
не скоро. (П.Перебий
ніс.)*

*І ці незграбні
викрутаси такі
смішні для вас,
либонь.
(В.Шукайло.)*

221. Прочитати речення, визначити в кожному вставні слова. Обґрунтувати вживання розділових знаків.

А хлібам колосистим, здається, немає кінця. (Д.Луценко.) Маємо жити, звичайно, не хлібом єдиним. (Б.Олійник.) Людина, либонь, здатна досягнути всього, чого лиш запрогне. (Є.Гуцало.) Хвала Богові, я вільна тепер. (Панас Мирний.) Боже, яка моя мама красива – як на іконі Марія. (А.Камінчук.) Народився дід тому сто років, отже, мав старіших ще батьків. (М.Доленго.) На світі безліч таких, як я, але я, їй-богу, один. (В.Симоненко.) Найвідоміший я у моєму селі після Гоголя, звісно, і після Тараса. (В.Забаштанський.) Улас Самчук вважав, що література покликана, по-перше, відображати життя, по-друге, нести в собі моральну істину, тобто бути повчальною. (С.Павличко.)

222. Розглянути таблицю. Усно скласти речення-приклади зі вставними словами кожного розряду значення.

Вставні слова, словосполучення	Їх значення	Приклади
<i>Може, можливо, може статись, мабуть, либонь, певно, очевидно, очевидячки, наврод чи.</i>	невпевненість, сумнів	<i>Життя – це, мабуть, усміх весняний. (Д.Павличко.)</i> <i>Людина, може, й не безсмертна, але безмежна. (П.Загребельний.)</i> Можливо , це для когось дивина. (П.Перебий ніс.)
<i>Справді, звичайно, звісно, дійсно, безумовно, без сумніву (безсумнівно).</i>	упевненість	Вочевидь , доля мови невіддільна від долі народу. (В.Радчук.) <i>Я його зустрічав вже не раз і не два, безперечно. (О.Влизько.)</i>
<i>На щастя (на радість), на лихо (на біду), на подив, на жаль.</i>	оцінка повідомлюваних фактів, викликане ними почуття	<i>Я, слава Богу, вивчився потрошку. (Д.Павличко.)</i> На лихо , хазяйства в нього зовсім не було. (Б.Грінченко.) <i>Мене хотів спіймати світ, але, на щастя, не спіймав. (А.Григору.)</i>
<i>На думку..., за твердженням ... , за повідомленням ... , за даними ... , за визначенням ... , за словами..., гадаю, як кажуть, по-моєму, по-вашому.</i>	джерело повідомлення	За переказом , гуси, сполошившись і розбудивши сторожу, врятували Рим від ворогів. (З журн.) <i>Біда, кажуть, не сама ходить, а з дітками. (Панас Мирний.)</i>
<i>По-перше, по-друге, отже, таким чином, нарешті, зрештою, приміром.</i>	порядок висловлення думок та зв'язок між ними	<i>Торохтять колеса, не змовкають. Отже, знов я вирушив у путь. (Д.Гофштейн.)</i> <i>Ось, наприклад, я люблю дбать про всяких звірів. (Д.Павличко.)</i> Втім , ясний звук до серця

		долина. (Д.Павличко.)
<i>Власне кажучи, так би мовити, як бачите, як вірите, погодьтесь, знайте, одним словом, даруйте на слові.</i>	спосіб оформлення думок	<i>Полювання, як бачите, не якась там легковажна дурничка. (Остап Вишня.) Тож, власне, гра була завершена. (Б.Олійник.) Хоч, признатись, не одразу верховіття я досяг. (П.Перебийніс.)</i>

223. Переписати, розставляючи пропущені розділові знаки. Вказати вставні слова, визначити, яке ставлення мовця до них висловлюваного означає кожне з них. Позначити в реченнях пунктограму “кома при вставних словах”.

I. Не сходить сонце на Україні напевне й місяця нема. (М.Стельмах.) Дещо правда піднялось із тії неслави. (Д.Павличко.) Здається навіть небо споглядає пишноту саду килимок зела. (О.Ющенко.) І райдуга стоїть повірте на півсвіта. (А.Малишко.) Ти навіть сам наспівуєш бувало як запорозьке військо виступало. (М.Рильський.) Мабуть ти учивсь співати на руїнах Січі. (О.Афанасьєв-Чужбинський.) Народившись у Полтаві цьому полковому козацькому війську Котляревський звісна річ іще в дитинстві багато чув про події на Запорожжі. (О.Гончар.) Не вернулись додому із походів герої і навіки я з ними на жаль розлучився. (Д.Луценко.) Звісна річ мене не вбити бо я встав на те щоб жити. (Д.Павличко.) Буває серце стисне відчай. (Є.Будницька.) Власне жити завжди важче ніж вмерти. (П.Загребельний.) Може хто знайшов ту долю що з воза упала? (В.Забіла.) Звісно сором мужикові купований хліб їсти а своє поле неоране кидати. (Б.Грінченко.) Ніколи я не сподівався знайти в цьому на перший погляд грубуватому практичному в житті парубкові такої гарячої жаги до науки. (С.Васильченко.)

II. Ластівки низько літають мабуть на дощ. (В.Мордань.) Це була так би мовити наша фамільна ворона. (О.Довженко.) Кажуть дощ завжди щастя приносить. (Г.Коваль.) Можливо вдома дощик не вщухає можливо й там вирує водограй. (Д.Луценко.) Ніхто напевно не почує зітхань прив'ялих верховіть. (В.Мордань.) Одне слово летимо вже через Гімалаї. (О.Гончар.) Це життя чи може тільки переліт із весняного гніздечка ув осіннє? (Н.Поклад.) Ліси та гори мудрі як Тагори. Ще кажуть мудрі камінь і сова. (Л.Костенко.) Мужність як правило скромна. Вона нічого спільного не має з криком з метушнею з рекламою вона коли хочете навіть сором'язлива. (П.Загребельний.) Можливо колись я знайду свою гавань де сонце ранкове розхитує гами. (Г.Пастушенко.) Чи й вистане здоров'я нам нівроку? (В.Стус.) Чи не час бува і вам відпочити? (Панас Мирний.) І повірте щось зі мною скоїлось незбагненне. (Є.Гуцало.) Мене

питанням спантеличили їй-право. (С.Йовенко.) Втім почулися здаля срібні звуки сурем. (Д.Павличко.) То певне чари то якесь закляття. (Леся Українка.) На жаль тут ми справді безсилі. (П.Загребельний.)

ІІІ. Який він справді Київ цей! (М.Рильський.) Либонь жага у нас іще з колиски яка зове кудись аби не близько. (П.Воронько.) Співуча я була правда? Схожа на свій народ. (Л.Костенко.) Я в широкий світ пустився може щастя принесу. (Д.Загул.) А сам Вольтер, по щирості сказати, умів чудесно господарювати. (М.Рильський.) Правду сказати в серці жевріла іскра надії. (І.Багряний.) Була себе не просто побороти. (П.Перебийніс.) По-перше навчися гарно й привітно дивитись на людей. (М.Стельмах.) Там кажуть з гір усю країну видко. (Леся Українка.) Осипається з пальців твоїх земля нетлінна на клавіші піаніно. Мабуть від того половина їх почорніла. (В.Бровченко.) Та чого там люди добрі за новинками впадати? Може часом не завадить і давніше пригадати. (Леся Українка.) Ясна річ прикро було б не побачити цей шедевр. (О.Гончар.) Хлопець ти нівроку показний. (Л.Костенко.) Подія ця сказати б невеличка. (П.Перебийніс.) А в голову дивись то те то друге прилізе нишпорить коло серця. (Панас Мирний.) Й здавалось час застиг в обіймах саду. (Л.Скирда.) Отже й справді здається були ми святі в тую зоряну ніч урочисту. (Леся Українка.) І завважте собі вона скрізь і завжди сміялася, ця дівчина! (В.Винниченко.) Не життєва сказати одверто тема. (А.Малишко.)

224. Порівняти подані в обох колонках речення. Вказати, в якому з речень слово *наприклад* є вставним, а в якому – прийменником, що приєднує до речення відокремлений додаток із значенням розширення, включення. Пояснити вживання розділових знаків.

*Деякі тварини, **наприклад** ворони і зайці, зустрічаються майже в усіх гірських зонах світу.* (З підруч.)

*Деякі сорти садових рослин вирощуються вже протягом століть, **наприклад** сорти троянд: “Франція”, “Подарунок Мальмезона”, “Дружина Карла Друшки”.* (З енцикл.)

*Більшість тварин мешкає лише в одній з гірських зон. **Наприклад**, снігур та жовтоголовий корольок гніздяться лише в гірських хвойних лісах.*

*Ось, **наприклад**, назви нових сортів квітів: тюльпани “Мідний вершиник” і “Синій птах”, флокс “Декабристи”.* (З енцикл.)

225. Переписати. Вставні слова підкреслити крапками, відокремлені додатки з прийменниками¹ із значенням розширення, включення – пунктиром. Позначити в реченнях пунктограму “кома при вставних словах”.

А яке ми маємо право руйнувати, наприклад, качині гнізда? (Остап Вишня.) Більшість порід свійських качок, наприклад пекінська, дзеркальна, українська і біла московська, виведені людиною цілком цілеспрямовано. (З енцикл.) Розведенням худоби, наприклад корів і волів, населення займалось ще за часів трипільської культури. (З довідн.) Там люди, наприклад, їздять волами. (В.Винниченко.) Почавши виконувати певні види робіт, наприклад орати, сіяти, косити, діти переходили на дорослий одяг. Право носити, наприклад, деякі види головних уборів пов’язувалось з їхнім переходом у категорію дорослих. (З довідн.) Нащо йому заманулось стати артистом? Йому, наприклад, хочеться веселитись, а він мусить плакати і добувати хоч печіночну, а сльозу. (М.Стельмах.) От, наприклад, цього літа вони застягли в калабані, звісно, з вини Давида. (М.Стельмах.) Оптимальним строком висіву озимини, наприклад жита, у більшості районів вважається вересень. (З довідн.) От, наприклад, не влаштовує мене тракторна бригада. (Ю.Яновський.)

226. З текстів диктантів 12, 27, 33, 39, 46, 51, 53 виписати речення зі вставними словами. Позначити в реченнях пунктограму “кома при вставних словах”.

В окремих випадках дієприслівниковий зворот втрачає роль члена речення і вживається для оформлення думок або ж набуває функції засобу для встановлення зв’язку між змістом попереднього та наступного речень. В такому випадку такі вирази слід вважати вставними словосполученнями:

Порівняйте: **Правду кажучи** (дієприслівниковий зворот), *не треба в сірка очей позичати.* (Нар.творч.) - **Правду кажучи** (вставне словосполучення), його вабив не розкішний палац, а столітні дуби в лісі. (Панас Мирний.)

227. Прочитати. Визначити синтаксичну функцію виділених словосполучень.

¹ Див. с.103.

Правду кажучи, я раніше ніколи й порога її хати не переступив. (Є.Гуцало.) Ну, *словом кажучи*, до тих країв свою я душу із піснями вів. (А.Малишко.) *Загалом кажучи*, Супоненко визнавав тільки економіку і науково-технічний прогрес. (П.Загребельний.) Браконьєр – це, *власне кажучи*, людина тільки зверху. (Остап Вишня.) Директор здравниці оголосив, що віднині Ягнича призначається на посаду старшого чергового по пляжу та території. “*Просто кажучи*, сторожем”, - подумав про себе Ягнич, але призначення прийняв. (О.Гончар.) Та мене, *правду кажучи*, наче щось ломить, тре... (Панас Мирний.)

228. Подані словосполучення у ролі вставних ввести до самостійно складених речень. Речення записати, підкреслити в них усі члени речення.

М'яко кажучи; виходячи з цього; незважаючи на це.

& 229. Записати під диктовку. Позначити в реченнях пунктограму “кома при вставних словах”. Написане звірити з надрукованим.

I. I скручувалася блакить в рулони, світ у вогні, здавалося, потоне. (Д.Павличко.) Та, дивна річ, ішов спокійно люд. Он хтось зустрів знайомого, мабуть. (Б.Олійник.) Може, місяць, може, два він ішов лісами. (Д.Павличко.) Сині плями тролейбусів проводжають мене. Може бути, може бути, деś людина майне? (А.Малишко.) Я пам'ятаю ешелон, прощальний шум навколо. Здається, вчора це було, а може, і ніколи. (В.Сосюра.) Може, згадуєш, нівроку, через відстані і час? (В.Мордань.) Чому воно вдень – біло, вночі ж, навпаки, - чорно? (Б.Олійник.) Деś у вечір зірка мерехлива задивилась, певне, не дарма. (В.Симоненко.) I грім – їй-богу! – відступив за гори. (М.Рильський.) Не добро, видно, все те віщувало! (Панас Мирний.) Буває, душу роздирають тигри. (М.Шевченко.) Правду кажучи, я більше важив у лісі на розмову з деревами, ніж із людьми. (С.Васильченко.) З людей, правду сказати, ніхто не мішався. (О.Кониський.) Може, хвилі встануть ще, як піки. (Д.Павличко.)

II. Видно, мало водили пустелями нас лукаві Мойсеї за ніс. (В.Шукайло.) I от розвінчуєм тепер брехливі догми і, може, саме тим врятуємо світ. (А.Кацнельсон.) Була то, правду кажучи, звичайна крамарська буда. (Леся Українка.) Я із щастям був заручений, та, на жаль, ми розійшлись. (Д.Фальківський.) Огрядний собі, нівроку, і веселий був панюга. (П.Куліш.) Мордатий він собі пан і, правду змовити, поганий. (П.Куліш.) Не любив він гризні. А Оришка, навпаки, любила сваритися. (Панас Мирний.) Там, можливо, буде легше людині дихнути і не треба перед паном низько спину гнути! (М.Тарновський.) I, звісно, змалку боровик скидати капелюх не звик. (Д.Павличко.) Орфей, до речі, також був фракієць, можливо, так, але, можливо, й гет. (Л.Костенко.)

Після сполучників перед вставним словом ставиться кома: *В поля виходжу і, здається, бачу і цвіт очей, і посмішку гарячу.* (А.Малишко.) *Малоросійство багатонаціональне але, так би мовити, його головну ударну силу становлять колишні українці.* (А.Шевченко.)

Якщо вставне слово стоїть після сполучника *а*, кома між ними може ставитись і не ставитись. Коли вставне слово утворює із сполучником одне ціле, кома не ставиться: **А може, цього й справді не було?** (В.Грінчак.) **І справді, у мені нема межі ні радості, ні відчаю, ні смутку.** (Н.Горик.) Якщо вставне слово із сполучником не зв'язане, кома ставиться: *Чи, може, у мене настав отой момент, коли чоловік сам собі дивується?* (В.Винниченко.) *Так чудно її звать на ймення, що, їй-богу, ніяк не второпаю!* (І.Нечуй-Левицький.)

230. Прочитати речення, обґрунтувати вживання розділових знаків при вставних словах.

І. Туман йде через ліс, а може, цар Едіп? (Є.Гуцало.) Чи замалу, чи, може, завелику одержу матимуть думки мої? (Д.Павличко.) Хруснули гілки, але, здавалось, зашумів весь ліс. (В.Винниченко.) Може б, від того й розмова перервалася. (Панас Мирний.) Чи, може, я змалку привик, як осінь туманами плаче? (Д.Фальківський.) Болиголов поріс, а може, й рута на тих місцях. (А.Малишко.) Може б, нам полинати у вирій за літами молодості вслід? (Д.Павличко.)

ІІ. А може, все це й перебудем? Не вічна ж, вірилось, тюрма. (Д.Паламарчук.) Справді ж бо, не знаходили ладу з Україною пановеліахи. (П.Куліш.) А можливо, ми – тільки бджоли? Наша справа – збирати мед. (В.Климентовська.) Може б, нам полинати у вирій? (Д.Павличко.) І стане гірко-гірко в серці: “А може, й тут волошки сині?” (Д.Фальківський.) Даю без міри ніжність. А може, в цьому й є моя сміливість. (О.Теліга.) Навесні, а може, влітку знов знайду вікно вечірнє, де колись в зимовий вечір ти привиділась мені. (Є.Гуцало.)

& 231. Записати під диктовку. Позначити в реченнях пунктограму “кома при вставних словах”. Записане звірити з надрукованим.

І. Тут завтра, можливо, проклянуть слово та й піде людей підіймати зі сну. (Т.Костецька.) День минув чи, може, вже і два? (Л.Костенко.) Мовою єднання, консолідації суспільства на українській землі, а отже, й мовою соціального прогресу може бути тільки українська мова. (І.Ющук.) А думку, відомо, не законсервуєш у джем. (Н.Диб'як.) А єдиних слів, на жаль, було не сказано. (Б.Олійник.) Чужа душа – то, кажуть, темний ліс. (Л.Костенко.) А може б, ти нас, Наталю, почастивала? (Панас Мирний.) Кожній людині личить усмішка, та, мабуть, найбільше дівчатам. (О.Гончар.) Несу я німих докорів у серці, напевне, з пуд.

(В.Симоненко.) То був, з одного боку, глухий плач, а з другого – здавлений спів. (Панас Мирний.) Кажуть, віра й мертвих воскреша. (І.Гнатюк.) Щоправда, спохопились про ікону, так на ж тобі... фальшивою була. (Б.Олійник.) Здається, вчора це було, а може, і ніколи. (В.Сосюра.) Прогнози, звісно, то невдячна річ. Ніхто не скаже, що кого чекає. (О.Савченко-Гнатюк.) Працювать, працювать, безумовно! Кожній хвили нема ж вороття! (В.Сосюра.) Моє життя було – як чорне попелище, але мій дух, однак, у ньому не вмирав. (І.Гнатюк.) В розмові я, сказати б, то не дуже, а в пісні можу виспівати все. (Л.Костенко.) Він слави не бажає вже, їй-богу. (В.Симоненко.) Як відомо, від двигуна внутрішнього згорання, окрім корисної енергії, маємо ще отруйні гази і вичерпання земних джерел енергії. (П.Загребельний.) На щастя, зуби перестали боліти. (Є.Гуцало.)

II. Мабуть, всі, як і я, сподіваються. Ну, а може, десь хтось помиляється. (Г.Коваль.) Напевне, так і не зумію загадку дива розгадати. (В.Вербич.) Є роботи набридливі, одноманітні, задушливі, наприклад, копання або молотьба ціпом. Ці роботи людину не підносять, навпаки, пригнічують її. (І.Сенченко.) Скромна праця моя – то не пишна окраса, але в тому, їй-богу, не бачу біди. (В.Симоненко.) Поету, кажуть, треба знати мову та ще уміти вправно віршувать. (В.Симоненко.) Говорять, не усім дано мистецтво музики душею розуміти. (В.Грінчак.) Звичайно, ти закритись можеш планами, у лати справ сховать всього себе... (А.Таран.) Розшуки, треба сказати, будуть не легенькі. (Остап Вишня.) Вірити! Безнастанно! Розвиднюється, нівроку. (М.Самійленко.) Ну, звісно, це жарт! Випробовую, звісно! Ти, звісно, посмійся, це, звісно, корисно. (С.Йовенко.)

III. Оракули, священні мудреці, і ви не раз, бувало, помилялись. (Д.Луценко.) Можливо, у напруженні помру я на взятій, на останній висоті. (П.Перебийніс.) Десь років двадцять, певне, вже пройшло. (М.Бажан.) Заскрипіло по-старечому весло. А, їй-богу ж, гейби вчора все було. (Б.Олійник.) Картина, може, в чомусь пасторальна. Здається, можна кращу змалювать. І мить звичайну і таку реальну, либонь, таки не варто зупинять. (Є.Гуцало.) Відома річ, кого огнем пече, тому скрізь вода мріється. (Марко Вовчок.) Вечорниці цього разу вдалися якнайліпше, бо, по-перше, мірошник поїхав на ярмарок, а дочка його зосталася, а по-друге, багато хто з молоді надіявся цього разу уладнати свої любовні справи. (Г.Данилевський.) Не минулось, певне, без промов, а було й схвильоване мовчання. (М.Рильський.)

Лише у ролі вставних виступають слова *мабуть, отже, а втім, крім того: Мабуть, вже така моя вдача.* (Д.Фальківський.) *Отже, дяка Богові, цього не сталося.* (Панас Мирний.) *А втім, яка мені уже різниця?* (Л.Костенко.).

Не бувають вставними слова *навіть, лишень, майже, адже, приблизно, принаймні, притому, причім, якраз: Навіть* сині дзвіночки

сіяли холод на трави. (М.Коцюбинський.) Нехай **лишень** зварять нам вечеряти. (П.Куліш.) Чутливість їжаків до укусів гадюк **принаймні** в сорок разів менша, ніж у інших ссавців. (З довідн.)

Слово *нареши́ті* (*вреши́ті, зреши́тою*) у ролі вставного виступає лише тоді, коли вказує на порядок викладу думок або зв'язок між ними: Пор.: *Та й, **нареши́ті**, за віщо я маю каратись за других?* (Леся Українка.) - *І ось **нареши́ті** вершина наша.* (О.Гончар.)

Слова *проте, однак (одначе)* бувають вставними тільки в середині або в кінці речення: *Художник не здався, **одначе**, й відкинув облудну містику.* (П.Перебийніс.)

232. Порівняти подані в обох колонках речення, визначити синтаксичну роль виділених слів. Пояснити вживання розділових знаків.

*Прийшла **нареши́ті** і моя черга.*
(О.Кониський.)

*Та коли ти натомишся, **вреши́ті**, від постійного протистояння?*
(М.Карпенко.)

***Одначе** гризе він текст із книжки уперто й енергійно.*
(С.Васильченко.)

*Чіпці, **одначе**, було тепер не до того.* (Панас Мирний.)

233. Прочитати речення, правильно їх інтонуючи. Визначити вставні слова. Обґрунтувати вживання розділових знаків.

Майбутнє, зрештою, залежатиме від рівня духовності людини, від рівня її моральності. (О.Гончар.) Звір стояв нерухомо, *вреши́ті* переставив одну лапу, далі другу. (М.Коцюбинський.) Отже, я виріс у тих степах, з тими волами, шуліками, задуманими могилами. (В.Винниченко.) Та ось, *нареши́ті*, молодому, красивому і енергійному чоловікові стає ясною вся картина. (М.Стельмах.) І навіть найпрестижніший аршин не зміряє у тобі України! (В.Грабовський.) Гулянки, однак, не вийшло. (Григор Тютюнник.) Гриць, *одначе*, і на це був незугарний. (Панас Мирний.) Остапові пощастило, однак, зачепитись за якусь прибережну вербу. (М.Коцюбинський.) Можна збагнути, *нареши́ті*, руки лукаві і люті. (П.Перебийніс.) Зрештою, всякий смуток то хвилі річної плин. (Ф.Гелнер.) І у борні я, власне, переміг. (М.Зеров.) Всі думали, *одначе*, і судили. (М.Вінграновський.) Байдужість, втім, охоча до порад. (С.Йовенко.) Туман і присмерк щільніше підходили один до одного і *нареши́ті* злилися у вечір. (М.Стельмах.) Пощезне, *вреши́ті*, дика самота. (М.Воробей.) Маланка довго кашляла в кухні, поки *нареши́ті* прийшов панич. Червоний жар [в печі] кліпав синявим оком, моргав, стріляв

зірками і загортався, нарешті, на ніч в кожух сірого попелу. (М.Коцюбинський.) Люди, одначе, не розходяться. (А.Шевченко.)

234. Прочитати подані у двох колонках речення. У яких з них виділені слова є вставними? У яких – членами речення? Поясніть, як ви це визначили.

*Недарма усі **кажуть**, що гарне братство краще багатства.*
(О.Кониський.)

*Життя, **кажуть**, зжити – не поле перейти.*
(Панас Мирний.)

*Усе велике місто **здавалося** безкраїм болотом.*
(Б.Грінченко.)

*Пан, **здавалося**, був ладен з'їсти Миколу очима.*
(І.Нечуй-Левицький.)

*Не раз **бувало** гірко, нене.*
(П.Перебийніс.)

*От, **бувало**, слухаю на відстані.*
(П.Перебийніс.)

*І вашу п'єсу надрукують, **безумовно** надрукують.*
(Панас Мирний.)

*Працювать, працювать, **безумовно!*** (В.Сосюра.)

Одні й ті слова можуть вживатися у ролі вставних (не виступати членами речення) і бути членами речення: Пор.: *Та ніч була **на диво** схожа.* (Г.Коваль.) *На полювання лисиці виходять **звичайно** надвечір.* (З підруч.)

Щоб з'ясувати синтаксичну роль таких слів, потрібно спробувати пропустити їх у реченні: без вставного слова речення зберігається, без члена речення – руйнується.

235.Прочитати. З'ясувати синтаксичну роль виділених слів (словосполучень). Вказати з-поміж них вставні слова.

Весілля було *на диво* всьому світові, з усіма вигадками і забобонами. (П.Куліш.) У щасливій оселі, *всій родині на диво*, пісню вільну, веселу дід співає журливо. (П.Перебийніс.) *На диво*, коло цього питання він найбільше морочився. (Б.Грінченко.) Уночі була гроза, а ранок видався ясним *на диво*. (С.Васильченко.)

236. Прочитати речення. Обґрунтувати вживання розділових знаків у кожному з них.

*Здається, цілий світ
тобою марить,
країно зачарована
моя!* (В.Раєвський.)

*Серпневі ночі
пахнуть кавунами, а
повний місяць динею
здається.* (Г.Коваль.)

*Мені здається, що
пругке колосся – це
пір'я стріл.
(П.Перебийніс.)*

237. Переписати, розставляючи розділові знаки. Позначити в реченнях пунктограму “кома при вставних словах”.

Може зламатись тіло, але ніколи – дух. (О.Стефанович.) Щоб під вагою буднів не зломитись здивуйся може вперше за життя. (Н.Диб'як.) Українців в Україні, кажуть, вісім з десяти. Де статистики цю цифру ухитрилися знайти? (О.Степаненко.) Кажуть люди, що судьба така мені. (А.Малишко.) Тут кажуть бігають мавки у лісі в пізній час. (Б.Грінченко.) Погодою у нас на сінокоші щось, кажуть, років з півтора, завідувала ворона. (О.Довженко.) Води по-осінньому важкі справді здавалось що вони незглибимі. (О.Гончар.) Від реготу здавалось тріскав лід. (Д.Павличко.) Я справді кинув вас мої степи і луки. (Олександр Олесь.) Справді по полю мчали козаки. (П.Куліш.)

238. Прочитати. З'ясувати, якими членами речення є виділені слова. Скласти речення, в яких виділені слова були б вставними.

Та *на лихо* згадалось Солосі, що вона не вечеряла й досі. (Б.Грінченко.) І сміється, і щебече: “Ти говориш не *до речі!*” (Олександр Олесь.) Людська робота, *справді* чорна ти. (П.Перебийніс.) Художник починається там, де віриш йому *безумовно*. (М.Рильський.) А полум'я чужих палких сердець тебе *напевно* може запалить! (Д.Павличко.) Таке *буває* на землі з людиною нечасто. (П.Перебийніс.) А дріт, що я розсотував квапливо, був безкінечним і твердим на диво. (Д.Павличко.)

239. Скласти й записати речення, в яких слова *правда, шкода* були б то членами речення, то вставними словами.

Наприклад. Мені, правда, шкода стало. Шкода, він цього не вивчився. (Панас Мирний.)

Окрему групу вставних слів становлять формули ввічливості (вдячності, вибачення тощо): *будь ласка, будьте ласкаві, пробачте, прошу вибачення, даруйте, перепрошую: Не жахайтесь елегантної мови, будь ласка!* (М.Семенко.) *У вас, пробачте, як тепер живеться?* (Б.Олійник.)

Такі вставні слова є засобом діалогізації мовлення.

240. Прочитати речення, дотримуючи правильної інтонації. Пояснити вживання розділових знаків.

І. Ось послухайте, будь ласка, ми про себе склали казку. (Г.Бойко.) Я, чесне слово, не хотіла злого. А це не зло, але якась тривога. (О.Слоньовська.) Але, слово честі, не треба позбавляти людину права посумувати... (М.Рильський.) Пробачте, а життя тоді у чому суть? (Я.Ковальова.) Рибалка, даруйте, нагадував зосередженого собаку навприсядки. (Є.Гуцало.) Ну, вибачай, нагнав на тебе жаху! (Л.Костенко.)

ІІ. Люди добрі, погодіть! Подивіться, будь ласка! “Демократ” отам стоїть – на обличчі в нього маска. (М.Тарновський.) Неприємно котлета пахне? Вибачайте, вона безплатна. (А.Михайлевський.) Але сідаймо ще раз у вербові човни, прошу вас. (О.Довженко.) Це нечувано по своїй сміливості і, пробач, нахабству! (М.Стельмах.)

& 241. Записати під диктовку. Позначити в реченнях пунктограму “кома при вставних словах”. Записане звірити з надрукованим.

І. Покропи мене, дощичку, тихо мене окропи. Може, виросту терном, роменом. Аби – не осотом. (Б.Олійник.) Може, в квітці оживу, в цвіті вишні, маку, рожі, перекинуся в траву – форми всі такі підхожі! (М.Самійленко.) Кажуть, серце не камінь, та часом воно кам’яне. (М.Істин.) Ти привези мені, будь ласка, пшеничну зірочку з небес. (П.Перебийніс.) Та й пам’ять наша глибшає, нівроку. (С.Йовенко.) Останній крок. Проклятий крок останній. Здалося, ноги в землю повростали. (Б.Олійник.) І я розумів, що ти – сеньйора, а я, навпаки, - васал. (В.Симоненко.) Грубіян? Пробач, переросте. Він не може звикнуть до принижень, може, він скажений через те. (Л.Костенко.) На щастя, погода була хмарна, і вони не зазнали спеки. (П.Куліш.) Справді, я потребував повітря. (М.Коцюбинський.) Та й сказати мушу я, до речі, що поклявся у вірності другій. (В.Симоненко.) Все щось тобі молодому фортуни немає! Мабуть, тебе, козаченьку, дівчинонька лає! (Нар.творч.) Христе! Кинь мені, будь ласка, шапку. (Панас Мирний.)

ІІ. Вживання націоналістичної фразеології не веде до вироблення національного мислення. По-перше, це не мислення, а своєрідна гра, висміяна ще в позаминулому столітті нашими письменниками як небезпечний вид фарисейства. По-друге, це лякає і перешкоджає консолідації здорових сил нації. (Є.Сверстюк.) Поєднання двох стихій – сліз і сміху, трагічного й комічного, болю й надії, - це, власне, і є найяскравіший вияв безсмертя народного духу. (П.Загребельний.) І, повірте, в сто раз легше оспівати синь Бретані, ніж схопити колорити одеситок і розмов, що трактують про кохання і, до речі, про затоку, що над нею трамонтана, а під нею – скумбрія! (О.Влизько.) Ну, словом, їсти й пити нам хотілось, а тільки де? (М.Рильський.) Не жартуй наді мною, будь ласка, і, говорячи, не мовчи. (В.Симоненко.)

242. Переписати, розставляючи пропущені розділові знаки. Вставні словосполучення підкреслити крапками, пояснити, на що саме вони вказують.

За неофіційною статистикою нині у Франції проживає майже сорок тисяч громадян українського походження. (З календ.) За повідомленням ЗМІ у столиці Франції відзначались Дні пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років в Україні. (З виступу.) За словами глави українського зовнішньополітичного відомства Україні не лише вдалося привернути увагу міжнародного співтовариства до трагічних подій 30-х років а й домогтися засудження злочину тоталітарного сталінського режиму проти українського народу. (З журн.) За твердженням французьких науковців повість Марка Вовчка "Маруся" отримала відзнаку Паризької Академії в 1879 році й була рекомендована міністерством народної освіти для читання учнями середніх шкіл. Немає сумніву така оцінка твору була пов'язана з прагненням підтримати відродження національної самооцінки й ентузіазмі, втрачених після поразки у франко-пруській війні. Отже паралель вигаданої письменницею Марусі та реальної Жанни Д'Арк очевидна. (За О.Логвиненко.) Найдошкульніше лихо на думку соціологів малограмотна реклама. (З газ.)

Так звані **вставлені слова**, які виражають не ставлення того, хто говорить, до висловленої думки, а додаткові пояснення, зауваження, повідомлення, уточнення або побіжні вказівки, можуть виділятися комами або дужками: *В останньому вагоні (у метро) в котрімсь житті я їхала щаслива.* (С.Йовенко.) *Артема в умовному місці (біля криниці) не було.* (А.Головка.) *І Водяний (хоча й без бороди) із піснею виходив із води.* (Г.Кривда.) *Лине пісня (чия?..) над горами в блакить.* (В.Сосюра.)

Вставлене слово або словосполучення може мати при собі вставне слово: *Пасуться олені (звичайно, з перервами) від заходу сонця до зникнення ранкової роси.* (З підруч.)

При вимові вставлені слова відділяються паузами і вимовляються низьким тоном у пришвидшеному темпі, як щось другорядне, необов'язкове, додаткове.

243. Прочитати речення, дотримуючи правильної інтонації.

Згідно з Конституцією України (стаття 50) церква відокремлена від держави і школа – від церкви. (З календ.) Після приєднання України до Московії Українська церква ще 32 роки була окремою православною церквою. Церковні пастирі (насамперед митрополит Сильвестр Косів) не визнавали дійсними угоди Переяславської ради. (Г.Лозко.) Причинивши

за собою двері і не пропонуючи Хомі сідати (та й сам не сідаючи), Гмиря без зайвих слів спитав Хому про причину нещастя. (А.Головко.)

Вставні речення невеликі за розміром здебільшого виділяються комами: *За тучами, за хмарами та зливами, я бачу, сходить день ясний над нивами.* (П.Тичина.) *Чужа душа, давно сказали, повита тьмою для усіх.* (В.Сосюра.) *Руки в діда, кажуть люди, золоті.* (В.Малишко.)

Вставлені невеликі за розміром речення, що містять додаткову інформацію або побіжні зауваження, можуть виділятися й тире: *...Незабаром – буде день такий – ввійде ріка у береги звичайні...* (М.Рильський.) *Сучасне життя – всі ми це відчуваємо – тримає людину в потійному нервовому напруженні.* (О.Гончар.) *В щирім серці, в чесних душах – я вірю, знаю! – квіти є!* (В.Симоненко.)

Поширені вставлені речення, які вносять додаткову інформацію або містять побіжні зауваження, можуть виділятися дужками або тире, у кінці таких речень може стояти знак оклику чи питання: *Письменник Василь Мова народився на хуторі Солодкий Лиман (звідси його псевдонім Лиманський).* (З календ.) *Пролетіли – де ж їх втримати? – літа.* (В.Малишко.) *Мар'я дивилась на неї і – по очах видно – сумувала.* (Панас Мирний.)

Вставлені речення можуть супроводжуватися вставними словами, які, в свою чергу, виділяються комами: *Чапля – може, то була лелека – потонула у тиші багряній.* (М.Йогансен.) *Саме в цю мить усе товариство встало (певне, це був антракт) і безладно рушило по залі, жваво розмовляючи.* (Б.Грінченко.)

Якщо вставлене речення, що береться в дужки, стоїть між частинами складного речення, кома, яку слід було поставити після першого речення, ставиться після дужки: *Ти не кажи “пусте” (болюче це людині!), що гине десь поет далеко, на чужині.* (М.Тарновський.) *А ти згадай (ще в школі вчив), як розкладають біле світло на безліч різних кольорів.* (С.Тельнюк.)

Вставні речення можуть виділятися комою з тире, якщо на місці розриву речення вставним повинна стояти кома: *Двадцять чотири набої ви кладете в патронташ – не забудьте, отже, патронташа, – а решту складаєте в спеціальний для набоїв ящик, оббитий непромокальним брезентом або шкірою.* (Остап Вишня.)

Початок і кінець речення, у яке вклинилося вставлена конструкція, вимовляється так само, як вимовлялися б без такого розриву. Якщо вставлене речення на письмі виділяється дужками, воно вимовляється пришвидшено, тихіше і нижчим тоном, ніж основне речення (така інтонація називається інтонацією **ввідності**):

Микола (так звали його) все більше по наймах у місті жив.
(Б.Грінченко.)

Якщо введене речення на письмі виділяється **тире**, воно вимовляється в тому ж темпі, з такою ж гучністю та висотою тону, що й основне речення (така інтонація має назву **інтонації включення**):

Одна дочка – Катрею звали – вже дівчина доросла. (Марко Вовчок.)

Пунктограма: кома, тире та дужки при вставних та вставлених словосполученнях і реченнях (17)

244. Порівняти подані у двох колонках речення. Прочитати їх, дотримуючи правильної інтонації. Обґрунтувати вживання розділових знаків.

Настя (так її звали) ночі не поспить, усюди старається, б'ється, достає... (Г.Квітка-Основ'яненко.)

Які ми щасливі вертались додому (була така зоряна ніч).
(Д.Білоус.)

Гарна була та Настя – Настею звалася, – весела, співуча.
(Панас Мирний.)

Одного разу – у Пилипівку то було – надворі завірюха куйовдила...
(Панас Мирний.)

245. Прочитати. Обґрунтувати вживання розділових знаків.

І. Колись отак, розказує легенда, хустиною святая Вероніка зібрать хотіла сльози й піт Христа, та на хустині замість поту й сліз зостався образ у вінці терновім. (Леся Українка.) Жив собі старий козак Задорожко з жінкою (розказує, було, бабуся). (Марко Вовчок.) Мартин Гак (розказує, було, молодшим людям прадід мій) був чоловік старосвітського заводу. (П.Куліш.) Шельменко-денщик, казав Григир Тютюнник, може бути героєм твору, але не героєм народу. (А.Шевченко.) Ліс, як говориться в народній загадці, повесні веселить, влітку холодить, восени годує, а взимку гріє. (Л.Леонов.) Що се я, думаю, наробила? (Панас Мирний.) Лісовик розправив плечі (він плечистий був, до речі) й каже, ставши на

помості: “Звірі й птахи! Любі гості!” (І.Гнатюк.) Сонце геть високо піднімається, грає на весну-красну, уже волові півбока нагріє, як кажуть люди. (Панас Мирний.) Гукає, я чую, верба над Россю. (Д.Чередниченко.) Щастя, кажуть люди, перелітна птаха. (М.Стельмах.) Звісно, в кожного є вади (зазначу не без досади). (І.Гнатюк.) А в серці – почував він – прокидалось щось невідоме, чудне. (Панас Мирний.)

II. Слов’янськ і Слов’яногірськ (давніша назва – Святогірськ) розташовувалися по сусідству. (В.Міщенко.) Проїжджаючи мимо ковалеву хату (у пущі жив коваль хутірський), козак Шрам одрізвився од своїх. (П.Куліш.) ...Над тихою рікою стоїть село, а в тім селі хатина (так пісню й казку можна починати), у хаті тій живуть його батьки. (М.Рильський.) Дід парубком полюбляв мірятися силою з молодими бичками (така собі українська корида, про справжню дід, зрозуміла річ, не мав жодного уявлення). (А.Шевченко.) Після смерті батька та матері (вони під холеру померли обоє одного-таки й року) громада оддала сироту далекій родичці. (Панас Мирний.) Часом присниться синій барвінок, сивий полин, сум чебрецевий, озеро в лісі, тихий зарінок (я не крицевий!). (В.Стус.) Полинець під ногами сивіє, прогрітий сонцем, і деревій, це дитя степу, він теж сивий (чомусь більшість трав степових має сизувато-сивий відтінок, від сонця чи від чого вони посивіли?) (О.Гончар.)

III. Стоматолог (людина тієї непевної зовнішності, за якою може критись і сорок, і п’ятдесят років) зблід. І душа моя, злякавшись (от би зараз дав драла, дав дмухала, дав дропака), стала маленькою, зіщулилася, згорбатіла. Фуражир Ілько (плечі – мов коромисло, груди – мов двадцятивідерна діжка, ноги – мов рубані з граніту стовпи) має, на жаль, фізіономію таку, що ні людям показати, ні самому подивиться. То чому ж Одарка (в неї ж бо брови гнутими колесами, в неї ж бо очі чорні, мов терен, а з лиця погідна, мов мак у полі) таки на мене поглядом накинула?

З творів Є.Гуцала.

III. І йшов я, пам’ятаю, через леваду. (Остап Вишня.) Він хотів, як кажуть, упасти і не забитися. (Панас Мирний.) До шаблі й булави – козацька мати вчила нас – ще треба й голови! (І.Драч.) Секретар Чижик – то був він самий – увійшов у двір, обпираючись на довгий ціпок. (Панас Мирний.) У затінку попід гіркою ліщиною (рибалки тут щоосені вудлища собі ріжуть) зеленіють прозоро-зелені шпичаки конвалій. (Г.Тютюнник.) Хто, як тарган, прожив життя запічно, хто, друзі, у мандрівках не бував (в прямому значенні й метафорично), той доброті людської не спізнав (підлоти теж, признаюся дотично), той не сподобився високих прав почути в мові, мало не побожній: “Слід допомогти! Це люди подорожні!” (М.Рильський.) Кожному велено пришпилити на видноті бірку-візитівку (хтось сказав про неї “пейджик”, то від англійського “page” – сторінка, аркушик, але хіба нема українського відповідника?) з емблемою свята і прізвиськом учасника. (В.Баранов.) Надька Винникова, всі визнають,

найперша з наших красунь. (О.Гончар.) Коли це, чує Чіпка, рипнули двері. (Панас Мирний.)

& 246. Записати під диктовку. Позначити в реченнях пунктограму “кома, тире та дужки при вставних та вставлених словосполученнях і реченнях”. Написане звирити з надрукованим.

I. Та й поставив її проти місяця – місяць ясно світив – та й дивиться їй в обличчя, не пуска. (Б.Грінченко.) Та берізка, вітер знає, дубу віти простягає за дорогу і у вись, та не може дотягтись. (В.Сосюра.) А вас дуби столітні заступали (їх нелінями прадіди назвали). (П.Перебийніс.) Відцвів воронець, облетіли на вітрах маки польові (рано вони зацвітають і швидко гаснуть), літо смагляве вже виглядає з-за кучугур. (О.Гончар.) З-за погрібника пахло м'ятою (росло її там, густої й холодної, багато), а від хати несло духом матіол. (Є.Гуцало.) Я імпровізую, життя-режисер (все не так!) каверзує. (С.Йовенко.) Обганяєш днів своїх кортеж, (а вони гримлять, важкі і вперті). (Д.Павличко.) Та серед ночі – збувся прогноз – знов заморозив вікна мороз. (А.Качан.)

II. Подавали рушники (я винесла щонайкращий, вишиваний), та й заручили нас. (Марко Вовчок.) Іван – тепер це вже був Іван Микитович – змужнів, постаршав. (І.Сенченко.) А сам дід (йому тепер вісімдесят п'ять) колись на селі найздоровішим парубком був. (Остап Вишня.) Прийшли люди до кравця (це було в столиці), щоб пошив їм жупана й гарні ноговиці. (В.Самійленко.) Вдарила, значить, весна. А навесні все скрізь, як ми чули, тане. (Остап Вишня.) В небі жайвір (він не стихав ані на хвилю, б'ючись із хвищею піснями) на всесвіт кинув: “Слався, земле!” (Г.Кривда.) Ген стогнуть неліні-дуби (витають спогади над ними). (П.Перебийніс.) Я з батьком – ще малий – у вітряному лісі ішов стежиною (казали ми: взабрід). (М.Рильський.) Ховаюся від туги у віршах (так повертаються додому, коли на все уже немає ради). (Н.Кіт.) Ти з мене будеш глузувати, (я часом сам собі смішний) – я ж буду знов пісні складати. (М.Рильський.) У слововжитку балакунів під псевдонімом совісті часом постає, я вважаю, просто химера, щось надумане, наскрізь ілюзорне! (О.Гончар.)

III. В Єгипті в давнину – не вадить теє знати – жив цар преславний, сильний і багатий. (І.Франко.) Спробуйте забити слона або гіпопотама (він же бегемот) голими руками! (Остап Вишня.) Усі такі гуманні – ну, хоч до рани пригорни! (Як панцир є на рані!). (М.Рильський.) Пахне солома (ідуть жнива), і жайвір співа, як душа співа. (Л.Талалай.) Колона – попереду неї йшло кілька військових – швидко наближалася. (Григор Тютюнник.) В моїй ланці, – ми хмільництвом займаємось, – після школи дівчата всі підібрались путящі. (О.Гончар.) І чого-чого там тільки немає: рябі, чорні, білі кавуни (правда, ще зелені, лежать у ямках під гудиною, як немовлятка); великі, з колючими бородавками і жовтавими пасочками, як у зелених жаб, огірки; червоні, як борідка в півня, баклажани

(тепленькі від сонця, з ніжною, немов губи дитини, шкіринкою); жовті брилі соняшників; густо-зелене, соковите пір'я цибулі; покручені кучері гороху. (В.Винниченко.) Між нас були селяни (відбувався зліт колгоспників), якийсь професор був (по окулярах знати це давалось), два сталевари... (М.Рильський.) Усяк було і все (життя – гіркий статистик!) – то й довелось не раз од болю лікті гризти. (І.Лобовик.) Промовляю рішучо і гордо (є чимало для цього причин) імена чоловічого роду: Київ, Чужнів, Житомир, Чуднів. (П.Перебийніс.) Вечірниця нічна (так зветься найтипівіший вид кажанів нашої фауни), знищуючи величезну кількість комах-шкідників (за один раз може з'їсти до 30 хрущів), приносить неоціненну користь лісовому господарству. (З підруч.) Висловлю, можливо, “крамольну” думку, що не в піснях (хоча блиск їх, глибокий ліризм і сердечність визнані всім світом), а в прізвищах в усій повноті своїй проявився геній і характер України. (М.Дяченко.) Кому – Дніпро, кому – Ока (я теж люблю великі ріки), але мені свята навіки маленька Ікопоть-ріка. (Т.Севернюк.) Чорторий – тринадцятикілометрова протока в заплаві Дніпра – починається нижче гирла Десни і впадає в Дніпро перед Дарницьким мостом Києва (нижня частина Чорторию, починаючи від метромосту, нині зветься русанівською набережною). У Чорторий (його було так названо за його норів, ніби хтось тут „чортом рив”) впадає Десенка. (В.Чемерис.) Давно підраховано кількість українізмів, вжитих Гоголем у “Вечорах на хуторі...” (їх виявилось понад двісті). Майже все вони зареєстровані у словниках української мови. (О.Гончар.) Академічний російсько-український словник, підготовлений у 20-ті роки за редакцією академіків С.Єфремова та А.Кримського (оголосивши його націоналістичним, влада припинила друк на літері “П”), вважають неперевершеним за якістю. (З журн.)

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ СЛОВАХ-РЕЧЕННЯХ ТА ВИГУКАХ

Пунктограма: розділові знаки при словах-реченнях і вигуків (18)

Слова-речення виражають ставлення мовця до висловлюваного: підтвердження, згоду (**Так**, *од могил земля наша горбата...* (М.Антіох.) або заперечення, висловлення протесту (**Ні**, *ще не вмерла Україна і не умре, а буде жить*. (М.Луків.).

Стверджувальне слово-речення *так* і заперечне слово-речення *ні* відділяються комою: **Ні**, з рабства не зліпить свободи. (С.Бурлаков.) Якщо ж вони вимовляються з окличною інтонацією, після них ставиться знак оклику: *Зацвіте хрещатенький барвінок. Ні! Реві, крутисся, хуртовино!* (В.Еллан.) *Я славою не зваблююся, ні!* (К.Лесев-

Лесь.) Після слів-речень *так і ні* також може ставитись три крапки: *Чи ще співать? Чи вже доволі? Ні... Ні... Нехай дзвенять пісні!* (Д.Фальківський.)

Якщо слова-речення *так і ні* повторюються, між ними ставиться кома: *Ні, ні! Прийдешнє – не казарма, не цементовий коридор!* (М.Рильський.)

Зрідка з метою надання особливого значення слова-речення *так і ні* виділяються тире та знаком оклику: *Без серця – так! – бувають люди. Народ без серця не бува.* (М.Гірник.) *Не надивився, ні! я на сади рожеві.* (М.Рильський.)

247. Прочитати речення, правильно їх інтонуючи. Обґрунтувати вживання розділових знаків.

I. Так, армія тоді непереможна, коли любов зове її на бій! (Б.Олійник.) Ні, не забудь тих днів бурхливих! (В.Сосюра.) Ні, не хочу більш терпіти на землі неправди злої! (В.Самійленко.) О, ні! Я не буду вмирати... (Г.Пастушенко.) Не вип'ють прокляті заброди живущу кров мою. О ні! (А.Малишко.) Так. Я спав... Зима біліла... (Олександр Олесь.) Так, знов душа замерзне, знов одвикне од радісного коливання трав. (М.Рильський.) А зелені ниви не бояться, ні, їм потрібні зливи, теплі та ясні. (В.Васюк.) Ні, не підніметься моя рука на кущ оцей, відмовиться сокира його рубати! (М.Рильський.) Зимові ночі красиві, так, та заморожують кров у жилах. (Г.Глодзь.) Ні, не люди тебе вчили, мабуть, сама доля. (О.Афанасьєв-Чужбинський.) Ні, не мені гомоніти про давні та славні дні! (Д.Загул.) Ні, ні! Я вам нічого не скажу! Уста мої скули кайдани... (Олександр Олесь.) О ні, не лист осінній любов моя! (В.Сосюра.) Ні, сьогодні не найдете ви, чим би серце засмутить. (М.Рильський.)

II. Так, була моя пісня палка. (Леся Українка.) Ні, не заросли і ніколи не заростуть тернами шляхи до твоєї поезії, Тарасе, до її вічно живої весни! (О.Гончар.) Так, ти одна, моя любове, даєш мені снагу обнови, народжуєш мене щодня інакшим, іншим. (Д.Павличко.) Ні, відступитися незмога. (Д.Павличко.) Я журби своєї не ховаю, ні. (В.Симоненко.) Ні, смуток мій не без причини. (О.Фішер.) Що вабить тут чужинців? Так, так, покірні шії українців! (В.Марсюк.) Ні, вже не знати спокою! Туга пече, як змія! (М.Рильський.) Ні, наша мова не загине, її не знищать сили злі! (В.Сосюра.) О так! Минуле – не могила. (М.Рильський.) О ні, о ні, я не кричу. Я дуже голосно мовчу. (О.Матійко.) відпливає трамвай і лице чуже... Ні-бо, рідне. (С.Йовенко.) Ні, не від часу тьмяніють дати, ржавіє голос, душа і перо. (Д.Павличко.) Ні, не ховайся від реалій. (С.Бурлаков.) Не кидай, ні, берися знов і знов, коли мета важка і праця не дається. (П.Усенко.) Ні, друже, ні, брате! Доволі нам спати! (В.Чумак.) Я й забув – ні, я думав, безумний, що засипана прірва стара. (І.Франко.) Ні, невичерпна юна сила. (В.Сосюра.) Ні, ні, я вставлю зуб. Не

хочу бути щербатим, не хочу, ні, позбутися тебе. (М.Зеров.) Ні, не лікується до скону така хвороба, як футбол. (І.Колодій.)

Вигуки, що стоять на початку речення або в середині його виділяються комами, якщо вони вимовляються без особливої окличної інтонації: **Гей**, *прослала нива чорне полотно*. (В.Симоненко.) **О**, *втекти б од заліза й пластмас в чистоту піднебесного сяйва*. (Д.Павличко.) *Безмежнеє поле в сніжному завою, ох*, *дай мені обишуру й волі!* (І.Франко.)

Якщо вигук вимовляється з окличною інтонацією, після нього як на початку речення, так і в його середині чи в кінці ставиться знак оклику: **О!** *Глянь! Стрибають в іскрянім півколі маленькі рибки, мов у дивній грі!* (М.Рильський.) **А!** *Це ж ребра Карпат стали, шикуються в ряд.* (Д.Загул.) *Весна, приходь! Та швидше, гей!* (В.Сосюра.)

Якщо після вигука, що стоїть в середині речення, ставиться знак оклику, наступне слово пишеться з малої літери, а вигук може виділятися тире:

Вигуки, повторювані з метою посилення передаваних ними емоцій, пишуться через дефіс: **“Ох-ох-ох!”** - *застогнала Мотря достоту таким жалібним голосом, як стогнала Кайдашиха*. (І.Нечуй-Левицький.) **Хо-хо**, *думаю, повчи рибу плавати!* (Є.Гуцало.)

248. Прочитати, правильно інтонуючи речення. Вказати в реченнях вигуки. Обґрунтувати вживання розділових знаків.

О, хто казав, що скрізь ідилія, троянди без тернів? (М.Рильський.) Гей, до бою з ворогами! Плач і смуток занехай! (Д.Загул.) Сонце, волю зустрічати, гей, виходь, мій брате! (В.Поліщук.) Гей, на коні, і шаблі в долоні! (М.Антіох.) Ех!.. І вдарило кляте життя. Тільки струни у серці: дзінь... дзінь... (Д.Фальківський.) Ех, коли б тільки можна назад повернути прожите! (Д.Луценко.) Задивилася осінь у дзеркало літа, того літа, що любе, ой, любе мені. (Н.Поклад.) О, ніколи не може умерти той, хто вигадав зорі земні! (В.Сосюра.) Ах, пані, скільки сонця в вас! (Олександр Олесь.) Ну, а ми в житті немало попотерлись. (Б.Олійник.) А здолати нас – ох, непросто! Кров козацька в серцях кипить! (В.Шукайло.) Солодко й тоскно, ах... (В.Сосюра.) Гей, мій оратаю, з доброю радою вийди назустріч зеленій весні. (Г.Коваль.)

249. Переписати речення, розставляючи розділові знаки.

О вічні книги сестри білочолі! Життя без вас розруха світова. (П.Перебийніс.) О слово Будь мечем моїм Ні сонцем стань! (Олександр Олесь.) Мово сили й простоти гей яка ж прекрасна ти! (І.Багрянний.) Антична мудрість гордо оживала в твоїм о Русь допитливим житті.

(В.Симоненко.) Ох-ох-ох! застогнала на печі Кайдашиха укриваючись рядном. (І.Нечуй-Левицький.) О не вбивай поезії в мені! (Н.Кіт.) Ох пісне чому як той птах не летиш? (М.Рильський.) О скільки ласк і невичерпних сил таїш в собі ти українська земле! (Д.Луценко.) Ой що ж мені ой що ж мені весна несе? (Д.Фальківський.) Ну а яка ж бо ти люба в вінку що обвиває голівку палку! (М.Рильський.) Сад шумить ой шумить мені сад... Не вернутись ніколи назад. (В.Сосюра.) Дитинством!.. Так дитинством враз запахло! Агей хлоп'ята! Чуєте? Мерщій на вулицю біжім! (Н.Тихий.) Ануте діти ось сідайте! (Л.Глібов.) О якби-то старість знову стала юністю братове! (В.Сосюра.)

Вигуки *о, ой*, які стоять перед звертанням і тісно пов'язані з ним інтонаційно, комами від звертання не відділяються: **Ой жоржжино, моя жоржжино, доки в полі тобі стояти?** (М.Вінграновський.) **Яка ж ти, о Воде, прекрасна, пречиста!** (Олександр Олесь.) **Співай, співай про молодість, о серце!** (В.Сосюра.)

На початку речення не відділяються комами вигуки, що стоять перед особовим займенником: **Ой ви, коні мої, коні воронії, чом так пізно в степ широкий винесли мене?** (В.Шукайло.) **Гей ти, доле моя, хоч тепер обізвись!** (В.Сосюра.)

250. Прочитати речення, правильно їх інтонуючи. Обґрунтувати вживання і невживання коми при вигуках.

І. О дивокраю мій казковий! Я збережу про тебе спомин. (В.Шукайло.) О краю мій, тополею рости! (С.Бен.) О, які ви добрії, очі мої синії! О, які ви добрії, о, які хорошії! (В.Сосюра.) Ой ти краю, наш раю! Ти сяєш, мов небо, степами, повбиравши степи та поля, мов стрічками, річками. (П.Куліш.) Благословивши дружньою рукою, о краю мій, тужу я за тобою! (М.Рильський.) О аромати трав, о крила днів багрянні, що заплели вгорі невиданий кінець! Ну, серце, говори! (Д.Павличко.) О теплий потиск рук, о дружній стук сердець! (В.Сосюра.) О, перекинь моста, моя немудра пісне, до радощів людських і до людських зусиль. (М.Рильський.) І в тім твоя доля, о пісне, щоб вічно летіти вперед! (В.Сосюра.)

ІІ. О Матір Божа, відведи! О Матір Божа, що я кою? (Л.Гнатюк.) Ой Марку, Марку! Від дівочих брів добра не жди! (М.Рильський.) Ой, люлі, люлі, синочку, колисала тебе в сповиточку. (Л.Забашта.) О неукраїнська Україно, де твоїх кобзаренят вогненна сила? (Н.Поклад.) Ой, не буде рятунку, не буде там, де вмерла навіки душа. (О.Довгий.) О давні дні, о юні сили! (В.Сосюра.) Гей, шаленая пісне! І в кого вдалась ти така непокірна? (Леся Українка.) Ах серце, радуйся, люби цей світ! (П.Перебийніс.) Ой ти, дубочку кучерявий, ой а хто ж тебе скучерявив? (І.Франко.) Ой боженьку! Мадам! Се ж пан до нас приспів, і з ним півгорода усяких гультяїв. (П.Куліш.) О скорбна осінь! Із тобою і я до

болю посумнів. (Д.Загул.) Ой, скоро вже з південними вітрами ударить в небо пісня журавлина. (Д.Фальківський.)

Кома не ставиться після підсилювальних часток, однозвучних з вигуками *ой, ах, ох, ну*: **Ой** як плаче серце по тобі, єдиний друже мій! (Леся Українка.)

251. Прочитати. З'ясувати, якими частинами мови є виділені слова.

Ой про нашу чесну славу буде мир гриміти. (П.Куліш.) Ой, скільки неба над маленьким серцем! (С.Йовенко.) *Ой* знаю я ж я, знаю, чого це ти тужиш, запізнена пісне моя! (Д.Загул.) *Ой*, пам'ятає! Запитую вже всоте, чого дзижчиш, набридлива осо? (В.Сторожук.) А життя прожити перекотиполем? *Ой*, озветься воно потім болем, ой, озветься... (М.Шостак.) *Ой* гули над сумними ланами невблаганні удари гармат! (В.Сосюра.) Невже моя пісня не хвиля? *Ой* леле! Даремні питання... (Леся Українка.)

& 252. Записати під диктовку. Позначити в реченнях пунктограму “Розділові знаки при словах-реченнях і вигуках”. Написане звірити з надрукованим.

І. Гей, через море, друже, відгукнись. (М.Рильський.) Гей! Серця, я бачу, сяють. (Олександр Олесь.) Ой куди ж ти, човнику, ой куди? Ти ж не знаєш справжньої та й води! (С.Йовенко.) Закоханий в Карпати, ну ж, прийди! (Л.Забашта.) О, як горить душа моя тривожна! (В.Сосюра.) Гей, помчімо ж, мої коні, пошукаймо долі! (В.Шукайло.) Ех, ви, коні, коні, молодість моя! (В.Сосюра.) Ой повій, та вітре милий, там, де ходить коник білий! (С.Йовенко.) Боже! Що робилося в той час з паничем! (Панас Мирний.) Летімо, друзі, вдалеч навмання, в полях іржуть вогненні коні-змії. Ану, подайте білого коня! Я вмиць його укоськати зумію. (П.Перебийніс.) І хотілось до болю тоді закричати на всесвіт: “Агов! Прощавайте, літа молоді!” (Д.Фальківський.) Куди розбіглись, куди сховались, агей, куди? (Б.Олійник.) Штиблети каші просять? Овва, і це пусте! (А.Рембо.)

ІІ. Тільки що це? Світе милий! Мов хода зашелестіла, ближче й ближче плаття біле... (В.Сосюра.) О, скільки радісних пригод у серці здійснення чекає! (Д.Загул.) Мамо! Егей, чуєш мене крізь морози, прогнози, заноси, покоси і перекося? (Б.Олійник.) Диво дивне! У цих казкових нетрях щось не так. (П.Перебийніс.) Тю, чого цей сіроманець братається зі мною? (Є.Гуцало.) То тільки упереджений і недобррозичливий автор може говорити, що старі баби, повсідавшись увечері на лавочці за вортіми, розмовляють про горщики та баняки. Дзуськи! Баби розмовляють про хокей і футбол, про електронно-

обчислювальні машини та золоту лихоманку на валютних біржах Лондона, Парижа, Нью-Йорка й Буенос-Айреса. (Є.Гуцало.)

ІІІ. Гей, сусіди іншої планети! Вам палке вітання від землян! (Ю.Бережко.) Літак припав до рідного бетону. Зітхнуло серце: “Слава Богу, вдома!” (Б.Олійник.) О Боже мій, як серце б’ється гулко! (В.Черепков.) Де фотографі? Де поети? Нуте, хлопці, сюди скоріш! (В.Симоненко.) Ануте, заграйте що-небудь! (Панас Мирний.) Цитьте, хлопці!.. Дихання спиніть... Моє серце на бруку лежить. (В.Сосюра.) Ех, юні дні! Ех, дні кохані! (Д.Фальківський.) Тополева моя любове кличу тебе агов! (М.Самійленко.) Ой, колись, мої тополі, красувались ви на волі, а тепер в вас віти голі... (В.Сосюра.) Лишенько, але ж не тільки мальви танцюють, а й калачики неподалік од них теж воруються. (Є.Гуцало.) Земля пашисть: “Ах, дайте, дайте плуга!” (Д.Фальківський.) Тьох та тьох! Який весільний спів! Тьох та тьох! Яке дзвінке звучання... В кожній пісні – море почуттів. В кожній пісні – пристрасне кохання. (Д.Луценко.)

Слова і сполуки слів *Боже (Господи), милий Боже*, й под. можуть вживатися у ролі вигуків: *Ніч яка, Господи, місячна, зоряна!* (М.Старицький.) **Боже мій!** *Де це я?* (І.Нечуй-Левицький.) **Ой Боже!** *що та любов може!* (Панас Мирний.) *А я заснула, Господи, заснула!* (Л.Костенко.)

До розряду вигуків такі слова (сполуки слів) переходять у тому разі, коли, набувши виразного емоційного забарвлення, втрачають своє лексичне значення.

Проте ці слова й вирази можуть виступати звертаннями (наприклад, у молитві, у побажаннях): **О Боже**, *без меж милосердя твоє!* (Олександр Олесь.) *Що у тебе попросити, милий Боже?!* (А.Матвійчук.) *Не дай мені, Боже, калікою стати. Не дай мені, Боже, щоб плакала мати. Не дай мені, Боже, дітей пережити, а дай мені сили народу служити.* (М.Москалець.) *Дай вам, Боже, і з роси, і з води; нехай ваше життя буде між солодкими медами, між пахучими квітками.* (І.Нечуй-Левицький.)

Сполуки слів *йй-Богу, слава Богу, хвалити Бога (дякувати Богу)* ради *Бога* є вставними словами, тому виділяються комами: *Зупинись! Стій свій крок та поглянь, ради Бога, на останній калиновий лист.* (В.Черепков.) *А я, слава Богу, не терплю ще нужди!* (Панас Мирний.) *Хлопчик знайшовся у них, такий чорнявий, у батька вдався, і здоровий, дякувати Господові, росте.* (Марко Вовчок.) *Я, йй-Богу, вас засмутити не хотів.* (В.Шукайло.)

Усталені вирази *дай (не приведи) Боже (Господи), помози Боже (Господи), ідіть з Богом* та под. розділовими знаками не виділяються: **Дай Боже** *помудріти тому, хто вважає себе мудрим.* (Б.Смоляк.) **Йди з Богом** *між люди із рідної хати, не злобою сій, а зерном і добром.*

(І.Колодій.)

Сполучення слів *не дай Боже (Господи)* може виступати також у ролі вставного: *Ми не так дбаємо про діло, як про те, щоб, не дай Боже, комусь криво що не сказати.* (С.Добровольський.). Порівняйте:

Звертання	Вставне слово	Вигук	Усталений вираз
Преблагий Боже! <i>Пошли нам благодать духа Твого...</i> (З молитви)	<i>Я, слава Богу, вивчився потрошку.</i> (Д.Павличко.)	Ой Боже мій! <i>Що ж нам тепер робити?</i> (І.Нечуй-Левицький.)	<i>Так дай же вам Боже щастя. Прибийте собі підкову.</i> (Л.Костенко.)

253. Прочитати. Обґрунтувати вживання розділових знаків.

І. Боже Великий, єдиний, нам Україну храни! (О.Кониський.) Пошли нам, Боже, нині Богунів, щоб вберегли омріяну Державу! (Є.Лещук.) Нині нашому народові, слава Богу, вже відомо чимало героїчних сторінок боротьби за незалежність України. (М.Плав'юк.) Невже ж, їй-Богу, українці, такі ми стали лихварі? (М.Сіренко.) Не дай Господи, нікому, як мені тепер, старому, у неволі пропадати, марне літа коротати. (Т.Шевченко.) Боже вам допоможи, дядьку! (Марко Вовчок.) Я здужаю, дякувать Господові, і зароблю собі й хліба шматок, і сорочку. (Марко Вовчок) Господи! Не знали, де й посадити мене. (І.Нечуй-Левицький.)

ІІ. О Господи, о Господи, прости мене, прости! Дай українцю мужності державу зберегти. (Г.Булах.) Єдиний Боже! Все обсіли хами. Веди мене шляхетними шляхами. (Л.Костенко.) І слава Богу, обійшли бульдозери – сільвиконком цю церквицю не зніс. (А.М'ястківський.) Ой синку, не спарувати голуба з сорокою... А проте, дай, Боже, час добрий, я невістці рада. (О.Кониський.) Старий випроводжав нас за село, зняв шапку: “Боже допоможи!” – та й попрощалися. (Марко Вовчок.) Оце, Боже мій! Де це вона загаялась? (І.Нечуй-Левицький.) Це, боронь Боже, не повчальна лекція. (І.Кульська.) А дівча ж босеньке – Боже мій! – по стежинці поспіша додому. (С.Бурлаков.) Хай живуть заколотники, дай їм Бог здоров'я! (З газ.) Дай, Боже, одержу шиту, а хату криту! (Нар.творч.)

ІІІ. Який цей світ прекрасний, Боже мій! Ми всі йдемо дорогою Христа. Дай Боже в справах дорости до нього... Про що ти думав, Господи, в ту ніч, коли Твій Син Голгофі йшов навістріч? Про що ти думав, Божечку, в той день, коли Твій Син вернувся до людей? Навіщо, Боже, ти створив людину і дав їй руки, стиснуті в кулак? Прийшли любити за гроші Україну. Спішать за гроші “чествовать” Тараса. Хвалити Бога, є державна каса... Прости їм, Боже, сліпоту руїну!

З творів Т.Севернюк.

СТОППІ!

* Переписати, вставляючи пропущені літери та розставляючи розділові знаки. Після слів, що вміщують орфограми, у дужках позначити номери цих орфограм.

Доле моя Україно як це і що ж воно сталося Де твоя воля орлина
гордість твоя соколина слава коза..ька нетлін..а мова твоя солов'їна
(Б.Старчевський.) Вже не одне д..сятиліття мене в..бачайте на слові
обурює а культурно кажуч.. аж ніяк не вдовольняє сучасне оф..ційне
трактуван..я м..нулого української з..млі та народу титульної нац..ї як
тепер мовит..ся (В.Пепа.) Ми ж ладні бути схожі хоч на кого аби лиш не
на себе далебі (Б.Олійник.) Встань Кармелюче на наща..ків глянь
наща..ків запопадл..во-слухняних (Р.Качурівський.) Ой Боже мій Дзвоніть
в усі дзвони (І.Нечуй-Левицький.)

ВІДПОВІДІ ДО ВПРАВ

18. Речення з порівняльними зворотами: *Дав їм Господь викохати сина, як сокола. Його довгий чорний вус спустився вниз, неначе п'явка. Голова величезна, обличчя татарське, кругле, як гарбуз, ноги короткі та товсті, як стовпці.*

27. *Акварель Тараса Шевченка "Циганка-ворожка", повість Івана Франка "Перехресні стежки", драма-феєрія Лесі Українки "Лісова пісня", балет Петра Чайковського "Лебедине озеро", кінофільм Олександра Довженка "Земля", хор "Гомін", квартет "Явір", естрадний театр "Не журиш", часопис "Дзвін", видавництво "Смолоскип", довідник "Весь Київ", палац "Україна", станція метро "Майдан Незалежності", гтель "Дніпро", парк імені генерала Ватутіна, завод "Кристал", фірма "Фристайл", телеканал "1+1", комп'ютерний клуб "Вітамін".*

28. *Послання (вірш) "І мертвим, і живим..."; книга "Кобзар", драма-феєрія "Лісова пісня"; Пісні "Розпрягайте..." й "Поїхав за Десну..."¹; опери "Ріголетто", "Траві ата". "Аїда", "Кармен", повість "Тарас Бульба"; роман "Людина і зброя", музична п'єса "Гумореска", автобус "Ікарус".*

31. *І. Китай-озеро, Дунай-ріка, Вітчизна-мати, Ведмідь-гора, Микола-студент, буркун-зілля, полин-трава, Квачан-собака, ворон-птах, павук-птахоїд, щука-риба. ІІ. Озеро Світязь, річка Горинь, богатир Котигорошко, панна Інна, газ метан, рослина календула, трава звіробій, танець гопак, грибок маслючок, пес Бурко, птах орел, риба окунь.*

32. *Ведмедик-Братик; плакун-трава; Коза-Дерева; меч-трава; Рак-Неборак; В'юнець-Молодець; Іван-царенко, буркун-трава; Царівна-Жаба.*

33. *І. Господар Дем'ян, парубок Микита, дід Матвій, Омелько-дід, Самійло-косар, розмай-зілля, мати-й-мачуха, приворот-зілля, Андрій-казкар, Вовчик-Братчик, Денис-*

¹ Назви народних пісень за першими рядками.

артист, дівчино Божено, Оксано-дівчино, ромен-зілля, сон-трава, Олесю-сестричко, зайця-побігайця, пан отаман, панове козаченьки, пане-брате, товариш дипломат, кота-воркота. **II.** Кріпак Шевченко, князю Герольде, Генріх-пан, Анна-королева, голубко Музо, розрив-трава, зілля розмаю, княгине картопле, голубонька-дівчинонька, пані Навпаки, Йвась-сиротина, до пана Івана, пан король, пани-молодці, пане-брате, царівна-жаба, кіт-воркіт, Квачан-собака.

36. I. Велетень Шевченко; велетів мислителів; звитяжців синів; красень Київ; робота-красеня; всевладниці красі; красуню осінь; хазяєчка пороша; з сестрою зорею; черемуха-сестриця; Лисичко-Сестричко; співці солов'ї; злочинця шуліку; соловей-свистун; у малят

оленів. **II.** Вітер-голодренець; гульвіса вітер; вітер-вітровій; пройдисвіт вітер; вітер-легкокрил; вітри-титани; віщун пасічник; до діда/пасічника; пан-черевань; про знахарку-бабу; велетень рибалка; Бідашка Юлія; задавако Лорде; пустун заєць; заєць-біляк; жебрак художник; майстер час; диктатор-час. **III.** Одиначка сина, дівку-сиротину; вродливиця Марина; красуня русалка; дівчина-красуня; дівчата-гуцулята; онучка-сирітка; підлітка-дівчати; діти-школярі; красуні тополі; день-красунець; веснянка-дівчина; симпатяги вужа. **IV.** Переможець Святослав; з козаком Бідою; як Гонті-козакові; Морозиха-мати; мати Морозихо; сини-соколята; підлиз рабів; ординець-татарин; могильником орлом; велетні машини.

38. Прем'єр-міністр, генерал-хорунжий, генерал-лейтенант, член-кореспондент, гуцулка Ксеня, лікар-терапевт, кардіолог Амосов, Пирогов-хірург, учитель-словесник, юнак-десятикласник, школярка Маринка, козир-дівка, місто-герой, герой хлопець, диво йогурт, Чудо-Юдо, кінь Добрян, Іван-богатыр.

49. Складні речення, в яких сполучники з'єднують частини складних речень: **Чи** то галич налетіла чорна, **чи** то турки гору обступили? **Чи** се він правду сказав, **чи** се він пожартував? **Чи** вітер то війнув із тих країв, **чи** парк той запах в коренях таїв, **чи** над Дніпром летіли журавлі і принесли духмяність на крилі? **Чи** геть осліп цей світ, **чи** геть посліпли ми?

68. Коми потрібно поставити між присудками: взяла, поцілувала й знов поклала; встала, засвітила, розпалила..

82. Однорідні означення: I. Могуча, міцна; багатоголоса, урочиста, хвилююча; красивий, кришталевий, якийсь іскристий. II. Тихих, розпачливих; невгамовна, неблаганна; гордовиті, пишні, недоступні, у тихій, задушній.

83. діти: хлопчик та дівчинка; давнє: волі духмяна рута, лугоберега Каяла, крутоберегий Славута; оздобленням: іконами, фресками, різьбленим з дерева й золоченим іконостасом; мінялися: то веселили одрадою, то пекли вогнем туги; зломив: коріння порушив, гілля покрутив; все: й сьогодні, й минуле, і щастя, і

вічність, і мить; чим-небудь; ромашкою, материнкою, любистком, полином, кропом, огірчаним гудинням, яблуневим цвітом, колоссям житнім чи пшеничним, молоком, медом; двічі; першого серпня і першого листопада; на річці, в лісі, на полі – усюди.

96. I. Жито, пшениця й овес - все; швидка розмова, швидкі очі, проворні руки - все те; широко розкриті темні очі, її голос, вид - все; і зелений садок, і маленька пасіка в садку під горою, і криниця під грушею, і левада, і зелена діброва на горах, і розмова з Лавріном за пасікою - все; Весь степ, і лиман, і озеро, і море - все.

98. Узагальнювальні слова: держави; парубоцтво; усякого добра; людей; місцевостей; всюди; все це: все те, все; всяке птаство; посуда.

103. I. Дерево, посажене у горщик, не дуже й розростається. Сухар, здобутий працею, м'якший від дарованого бублика. Роботу, відкладену на потім, прокленуть нащадки. Наука – то криниця, викопана голкою. Читання – сніг, покладений за пазуху. Знання, одержані в дитинстві, - то зображення, вирізьблені на камені. **II.** Скарбм, здобуті неправдою, не дають користі. І сохнуть під осіннім небом теплим рушники, гаптовані червоним. На стіні самотньо висів портрет якоїсь старої панни, писаний олійними фарбами. Ховає очі в тихі явори Полтава, зачинена на п'ять воріт. У ворота в'їжджали сани, запряжені кіньми. Біля криниці галасливим вінком кружляють навколо калюжі горобці, похуділі за зиму.

105. I. Вже в усі вікна цвів синіший за небо бузок. Сплять повиті млою гори. Місяць тихо озирає стомлену сном землю. Присмокталий мулом човен лежав на березі. Уздовж сполосканих блакиттю озер лежить вся зрита дощами дорога. **II.** На рушник лягають фарбовані в цибулинні крашанки. Біля крашанок стають дві малі й пухкі зготовлені на курячих яйцях пасочки. На столі – політі блискучою поливою дерев'яні ложки. На денці кожної ложки червоніють намальовані вправною рукою вишні.

126. I. Прикладки: люта чарівниця; ставна, довгонога діва; Олекса Чабаненко; директор Яблунівської середньої школи, чоловік вельми учений і освічений; старший учитель у школі; Славко, білоголовий кучерявий панич; тендітне хлоп'я; чудесне білокучеряве дитя, голубооке й ніжне; учитель. **II.** Невисокий чоловік з нещеним лицем; голова райвиконкому; кудлатий, довгощокий добродій з чудернацьким тоненьким віялом бороди; митець на всякі вигадки, цікавий оповідач і великий насмішник; забіяка; трійко яблунівських богатирів; молодший Степанів брат, високий показний чолов'яга з тугими рум'яними щоками та гострими карими очима; кругленький такий бізнесмен із Гонконгу.

128. Відокремлені прикладки: на ймення Руставелі; на прізвище Загірню; на ім'я Григорій; на прізвище Кипибіда; на прізвище Руцилов; на імення Неклюдов; на прізвище Тупиця.

149. Відокремлені обставини: **I.** Ще до ладу говорити не навчившись; отак тривожачись (отак, тривожачись); душу мою завітчавши; тремтячи в повітрі; пізнаючи себе самого; прощаючись; сумуючи; боячись; насупившись; навчаючись; гойдаючись; нездужаючи; холонучи; бешикетуючи; плачучи; затихаючи; не читаючи; відпочивши. **II.** Слухаючи; лежачи; сховавшись в лапи; голову свою опустивши долі; гримнувши ланцюгом; завбільшки з теля; підійшовши до вікна;

почувши; покрутившись; настороживши вушка; посидівши трохи і по нюшивши носом; народжуючи; не навчаючись; не почавши, почавши; маніпулюючи словами; слухаючи крик.

154. Комою зворот виділяється у реченнях I. 3, 5, 9; II. 2, 3, 4.

161. Не відокремлюються додатки: I. *Замість відповіді; замість коня.* II. *Замість вітрила.*

172 I. *Над самими головами парубка й дівчини; між гущавиною молодого гілля, у зеленому листі; у верховітті; за Катерини за цариці; угору, вище; для душі; по балках степових; весною сорок четвертого; на повні груди; в тихім заливі, не дуже близько від берега; з яру; коло Росі; у темні води, в глибину, в холодну тишу.* **II.** *Давненько вже; років, мабуть, зо три; у маленькій такій хатинці у вишневім садочку; у дорозі; край берега крутого; на зеленій траві; на урочищі Стріляні Мури; на Стецьковому городі, самотньо, поміж огірковим гудинням та картопляними кущами; ввечері; у сквері заводському; у власній хаті; серед поляни; о шостій годині ранку; на Поліссі; без цілі; у горицку сірім.*

211. Прикладки до звертань: *орли сизі; голубче, соколику мій.*

214. Звертання: **I.** *Україно; нене, рідна;Україно; Україно, рідна Україно; Україно безсмертна моя; моя мамо, сива зозуле; Мадонно; роде руської вроди; мій добрий народі; краю, мій ти краю; спасенна дорого, освячена Богом; державності дорого; людино, одірвана від поступу часу; Україно моя, Україно.* **II.** *Журавко, журавочко сива; жайворі; зозуле; мої високі птиці; птахи; півні; ліниве; варенички.* **III.** *Різдвянику; мій проліску; смородинко; стара траво; весняне дощове вітрило, трави, сосни, темна ніч;криниченько, горо; вітре, тополі, мокрі верби; сивий ліс в сутінні прозорій, гаї в зелених льолях літ.*

216. I. *Осене; ніч; гордості; самотності; любові; справедливості.*
II. *Чоловіче; козаче; побратиме; нащадку; мисливе; товаришу капітан, Орфею.*

235. Слово *на диво* є вставним тільки в третьому реченні.

237. Речення зі вставними словами: *Щоб під вагою буднів не зламатись, здивуйся, може, вперше у житті. Українців в Україні, кажуть, вісім з десяти. Тут, кажуть, бігають мавки у лісі в пізній час. Погодою у нас на сінокоші, щось, кажуть, років з півтора, хавідувала ворона. Від реготу, здавалось, тріскав лід. Справді, по полю мчали козаки.*

242. Вставні словосполучення: *за неофіційною статистикою; за повідомленням ЗМІ; за словами глави українського зовнішньополітичного відомства; за твердженням французьких науковців; немає сумніву; на думку соціологів.*